



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
UNIVERSITY OF PELLOPONNESE

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΑΓΑΘΩΝ

**ΠΜΣ «Διαχείριση και Ανάδειξη Πολιτισμικών Αγαθών και
Περιβάλλοντος»**

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

της

Αικατερίνης Διακουμάκου

A.M.: 1012201601001

Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Δ. Π.Α.
του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

**Το Μεσαιωνικό Γεράκι και το Κάστρο του:
Προτάσεις ανάδειξης και διαχείρισης**



Επιβλέποντες Καθηγητές:

Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τ.Ι.Α.Δ.Π.Α.

Μαρία Ξαθοπούλου, Επίκουρος Καθηγήτρια Τ.Ι.Α.Δ.Π.Α.

Κλήμης Ασλανίδης, Επίκουρος Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του
Πολυτεχνείου Κρήτης

Καλαμάτα, Ιούνιος 2019

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός αυτής της διπλωματικής εργασίας είναι να παρουσιαστούν προτάσεις ανάδειξης της υλικής και άυλης κληρονομιάς του μεσαιωνικού κάστρου του Γερακίου και του οικισμού του. Αφού προσδιοριστεί το γεωγραφικό πλαίσιο του κάστρου και του σημερινού οικισμού, γίνεται αναφορά στους βασικούς σταθμούς της ιστορίας του, στη μετονομασία της περιοχής από Γερόνθραι σε Γεράκι, καθώς και στο σύνολο των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν κατά το παρελθόν. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα μνημεία τόσο του κάστρου όσο και του οικισμού, όπως επίσης και το πρόσφατο έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας. Ακολουθεί μια γενική αναφορά στην πολιτιστική κληρονομιά και τη νομοθεσία που την περιβάλλει σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και ειδικότερα στην άυλη κληρονομιά του Γερακίου, για την οποία προτείνονται συγκεκριμένοι τρόποι ανάδειξης. Στη συνέχεια προβάλλεται η πολύπλευρη σημασία που προσδίδουν στο μεσαιωνικό κάστρο τα μνημεία του, περιγράφονται οι δράσεις που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα στον αρχαιολογικό χώρο και γίνονται περαιτέρω προτάσεις ανάδειξης του στο πλαίσιο της αειφορίας. Η εργασία ολοκληρώνεται με την πρόσφατη έρευνα κοινού που πραγματοποιήθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας με επίκεντρο την αποκατάσταση και ανάδειξη του κάστρου. Πρόκειται, συνολικά, για μία ολιστική πρόταση διαχείρισης της υλικής και άυλης κληρονομιάς της καστροπολιτείας του Γερακίου, που αποσκοπεί στο να λειτουργήσει ως μοχλός βιώσιμης ανάπτυξης για την τοπική κοινωνία και την ευρύτερη περιοχή. Ο στόχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί μέσα από έναν σωστό σχεδιασμό και τη συνεργασία της επιστημονικής κοινότητας, με την τοπική κοινωνία, τους τοπικούς φορείς και συλλόγους.

ABSTRACT

The aim of this dissertation paper is to present proposals for the promotion of the material and intangible cultural heritage of the medieval castle of Geraki and the associated settlement. After identifying the geographical context of the castle and of the modern settlement, reference is made to the milestones its history, to the renaming of the area from Geronthrai to Geraki and to all the excavations that have taken place in the past. Then the monuments of both the castle and the settlement are presented, as well as the recent work of the Antiquities Ephorate of Laconia. Furthermore, a general reference to the intangible cultural heritage and the respective international and national legislation is made. In particular, the intangible heritage of Geraki is under survey and specific ways of promoting it are proposed. After that, the versatile significance of the monuments of the medieval fortress of Geraki are presented, the up-to-date actions that have taken place in the castle are described and further suggestions about the emergence of this site in the context of sustainability are discussed. The paper culminates in the recent public research conducted by the Ephorate of Antiquities of Laconia on the restoration and promotion of the archaeological site of Geraki. It is an integrated proposal for the management of the material and intangible heritage of the medieval Geraki, which aims to act as a lever to sustainable development for the local community and the wider region. This goal can be achieved through proper planning and collaboration of the scientific community, local community, local bodies and associations.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστίες οφείλονται αρχικά στην κύρια επιβλέπουσα της εργασίας μου, την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κα Ιωάννα Σπηλιοπούλου, για την επιστημονική της καθοδήγηση και τις συμβουλές της, καθώς και στους συνεπιβλέποντες καθηγητές την Επίκουρο Καθηγήτρια κα Μαρία Ξαθοπούλου και τον Επίκουρο Καθηγητή κ. Κλήμη Ασλανίδη για τις πολύτιμες επιστημονικές συμβουλές τους. Ευχαριστίες οφείλονται ακόμη στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας και ειδικά στην προϊσταμένη της, κα Ευαγγελία Πάντου, αλλά και στους αρχαιολόγους κα Αγγελική Μέξια και κ. Παναγιώτη Πεردικούλια για την πολύτιμη βοήθειά τους. Θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον κ. Μιχάλη Σόβολο, υπεύθυνο των ΓΑΚ Λακωνίας, και στον κ. Παναγιώτη Μαρουδά για την καθοδήγησή τους στο θέμα της υφαντικής του Γερακίου. Τέλος, οφείλω θερμές ευχαριστίες στην κα Νίκη Χρήστου-Μιχαλούτσου και στην κα Μαίρη Λιαπάκου-Αποστολοπούλου, υπεύθυνες της Βιβλιοθήκης Γερακίου για τις πληροφορίες που μού παρείχαν σχετικά με τις εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα, καθώς και στην κα Χρυσούλα Σταματοπούλου για τη συνέντευξη που μου έδωσε σχετικά με την υφαντική.

Ξεχωριστή μνεία οφείλεται στην μνήμη της εκλιπούσας Καθηγήτριας Βασιλικής Πέννα, η οποία αποτέλεσε την αφορμή και την έμπνευση για την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής, αρχής γενομένης με την εκπόνηση μίας σεμιναριακής εργασίας.

Πίνακας περιεχομένων

1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
2.	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	6
3.	ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ	7
	3.1 Από την Προϊστορική εποχή μέχρι την Ρωμαϊκή περίοδο	7
	3.2 Βυζαντινή περίοδος – Τουρκοκρατία – Επανάσταση του 1821.....	8
	3.3 Νεώτερα χρόνια.....	10
4.	ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	11
5.	ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ	11
	5.1 Οι εκκλησίες του οικισμού	12
	5.1.1 Η τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική	12
	5.1.2 Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος (εικ. 2, 3)	12
	5.1.3 Ευαγγελίστρια (εικ. 7).....	13
	5.1.4 Άγιοι Θεόδωροι (εικ. 10, 11).....	14
	5.1.5 Άγιος Σώζων (εικ. 12, 13)	14
	5.1.6 Άγιος Νικόλαος (εικ 14, 15).....	15
	5.1.7 Άγιος Αθανάσιος (εικ. 16, 17).....	16
	5.2 Τα μνημεία του κάστρου (εικ. 18).....	16
	5.2.1 Γειτονιά Α.....	17
	5.2.2 Γειτονιά Β.....	18
	5.2.3 Γειτονιά Γ	20
	5.2.4 Το κάστρο.....	20
	5.2.5 Η νότια κορυφή	21
6.	Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΩΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ: ΤΑ ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΕΡΓΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΚΩΝΙΑΣ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ	22
7.	Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΜΦΙΣΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ ΩΣ ΠΥΛΩΝΑΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΔΕΙΦΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥΣ	25
	7.1 Οι άυλες αξίες του Κάστρου: Προτάσεις ανάδειξής τους.....	26
	7.1.1 Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.....	26
	7.1.2 Το Εθνικό Ευρετήριο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.....	28
	7.1.3 Φορείς που συμβάλλουν στη διατήρηση των παραδοσιακών επαγγελματιών	29
	7.1.4 Η υφαντική τέχνη του Γερακίου.....	31
	7.1.5 Διεξαχθείσες ενέργειες για την ανάδειξη της υφαντικής τέχνης του Γερακίου.....	36
	7.1.6 Προτάσεις περαιτέρω ανάδειξης της υφαντικής τέχνης του Γερακίου	37
	7.2 Η Υλική Πολιτιστική Κληρονομιά του Γερακίου.....	39
	7.2.1 Διεξαχθείσες ενέργειες για την ανάδειξη της Υλικής Πολιτιστικής κληρονομιάς του Γερακίου	40
	7.2.2 Προτάσεις περαιτέρω ανάδειξης της Υλικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Γερακίου	42
8.	ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΟΙΝΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ	46
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	47
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	48
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ	53
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	55
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	58

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κύριος στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να προβληθεί η αξία του Γερακίου, ενός από τα σημαντικότερα κάστρα της Φραγκοκρατίας, που μολονότι σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, είναι λόγω της θέσης του απομονωμένο και απομακρυσμένο από άλλα σημεία ενδιαφέροντος, όπως επίσης να γίνουν και προτάσεις ανάδειξης τόσο της υλικής όσο και της άυλης κληρονομιάς του με στόχο την αειφόρο ανάπτυξη του ίδιου του τόπου και της ευρύτερης περιοχής. Απαραίτητη κρίνεται η παρουσίαση της ιστορικής πορείας του Γερακίου από την αρχαιότητα μέχρι τα νεώτερα χρόνια, όπως αυτή είναι γνωστή μέσα από τις ιστορικές πηγές και τα αρχαιολογικά δεδομένα. Η ιστορία, όμως, ενός τόπου δεν μπορεί να κατανοηθεί σε βάθος, αν δεν μελετηθούν τα μνημεία του. Γι' αυτό, γίνεται αναλυτική περιγραφή των μνημείων που βρίσκονται τόσο εντός του σύγχρονου οικισμού όσο και αυτών του μεσαιωνικού κάστρου, στα οποία περιλαμβάνονται εκκλησιαστικά και κοσμικά κτήρια.

Συγκεκριμένα, οι ενότητες που ακολουθούν, αφορούν στη γεωγραφική θέση και οριοθέτηση του Γερακίου, στους βασικούς ιστορικούς σταθμούς και στη διεύθυνση της αλλαγής του ονόματος από Γερόνθραι σε Γεράκι. Εν συνεχεία, αναφέρονται το ιστορικό των ανασκαφών και τα αρχαιολογικά έργα αποκατάστασης και ανάδειξης της καστροπολιτείας του Γερακίου, που υλοποίησε πρόσφατα η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας (ΕΦΑ Λακωνίας). Οι υπόλοιπες ενότητες αφορούν στις ποικίλες αξίες του Γερακίου και σε προτάσεις που γίνονται από την γράφουσα για την περαιτέρω ανάδειξη του κάστρου και του οικισμού του.

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε για τη συλλογή των απαιτούμενων επιστημονικών δεδομένων προς εκπόνηση της εργασίας συνίσταται κατά κύριο λόγο στη βιβλιογραφική και την επιτόπια έρευνα στο κάστρο και στον οικισμό, καθώς και συνεντεύξεις με ντόπιους.

2. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το Γεράκι, το οποίο βρίσκεται 35 χιλιόμετρα ανατολικά της πρωτεύουσας του νομού Λακωνίας, Σπάρτης, αποτελεί σύμφωνα με την απογραφή του 2001 ένα εύρωστο χωριό (εικ. 1), το οποίο αριθμεί περί τους 1400 κατοίκους.

Σύμφωνα με τον περιηγητή του 2^{ου} αι. μ.Χ., Πausανία, το Γεράκι υπήρχε ήδη από την προϊστορική περίοδο με την ονομασία Γερόνθρες και εντοπιζόταν σε απόσταση 120 σταδίων από την αρχαία πόλη των Ακρίων¹, πάνω στον λόφο Δοντάκια.

Ωστόσο, το μεσαιωνικό κάστρο δεν πρέπει να ταυτίζεται με τη θέση της προϊστορικής ακρόπολης των Γερονθρών. Οι δύο ακρόπολεις ήταν εξαιρετικά παρατηρητήρια, αλλά βρίσκονται σε εκ διαμέτρου αντίθετους λόφους, που έχουν μεταξύ τους οπτική επαφή. Πιο συγκεκριμένα, το μεσαιωνικό κάστρο δεσπόζει στην κορυφή του λόφου Παλαιόκαστρο του Πάρνωνα, σε μία θέση εξέχουσας σημασίας, καθώς από τα Δ-ΒΔ υπάρχει ορατότητα προς τη Σπάρτη και το κάστρο του Μυστρά, με το οποίο επικοινωνούσαν με το σύστημα των φρυκτωριών, βάσει των οποίων έστελναν σήματα προς το κάστρο του Πασσαβά και εν συνεχεία προς το κάστρο της Μονεμβασίας (Μυστράς –Γεράκι – Πασσαβάς – Μονεμβασία), μέσω ενός ενδιάμεσου βουνού με την ονομασία Κουρκούλα².

¹ Οι Ακρίες ήταν αρχαία πόλη που βρισκόταν 30 στάδια μακριά από το Έλος και αντιστοιχεί στον σημερινό όρμο της Κοκκινιάς της Γλυκόβρυσης, Πausανίας Γ 2,6.

² Κοντά στους Μολάους, Γριτσόπουλος 1982, 28-30.

Επιπλέον, προς τα Δ υψώνεται στο βάθος ο Ταΰγετος και στο ενδιάμεσο απλώνεται η κοιλάδα του Έλους, που διαρρέεται από τον ποταμό Ευρώτα, στην οποία ήταν κτισμένος ο πρωτοβυζαντινός οικισμός του Γερακίου, καθώς και ο νεώτερος οικισμός.

Τέλος, προς τα Β και ΒΑ υψώνονται οι υπόλοιπες κορυφές του Πάρνωνα οι οποίες οριοθετούν τις λακωνικές με τις αρκαδικές επαρχίες³.

3. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

3.1 Από την Προϊστορική εποχή μέχρι την Ρωμαϊκή περίοδο

Το Γεράκι⁴ είναι σήμερα περισσότερο γνωστό για το μεσαιωνικό του κάστρο. Η ιστορία του Γερακίου ξεκινά, ωστόσο, πολλούς αιώνες πίσω, όταν ακόμα είχε σύμφωνα με τις πηγές, την ονομασία «Γερόνθραι», και χαρακτηρίζεται από μία συνεχή διάρκεια ζωής. Τα πρώτα ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας ανάγονται στα προϊστορικά χρόνια και συγκεκριμένα στην ύστερη νεολιθική περίοδο (4400-3100 π.Χ.), στη θέση Δοντάκια, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα. Η κατοίκηση της περιοχής συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια της Πρωτοελλαδικής περιόδου. Ιδιαίτερα κατά την Πρωτοελλαδική ΙΙ (2700-2400 π.Χ.) υπήρχε ακμάζουσα κοινότητα, η οποία προστατευόταν από τείχη. Μία πυρκαγιά οδήγησε στην εγκατάλειψη του οικισμού, ο οποίος κατοικήθηκε εκ νέου στη Μεσοελλαδική εποχή (2000-1600 π.Χ.). Από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (1600-1100 π.Χ.) υπάρχουν ελάχιστα ευρήματα, κάτι το οποίο, σύμφωνα με την Ιουλία Παπαγεωργίου⁵, υποδηλώνει ότι η θέση εγκαταλείφθηκε την εποχή εκείνη, γεγονός που αίρει ερωτήματα για μία περίοδο κατά την οποία υπάρχουν πολλές μυκηναϊκές θέσεις στη Λακωνία⁶.

Ορόσημο αποτέλεσε η κάθοδος των Δωριέων, η οποία αμφισβητείται από τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε το 1100 π.Χ., περίοδο κατά την οποία εγκαταστάθηκαν στη Λακωνία και κατέλαβαν αρκετές πόλεις, προκειμένου να εγκαθιδρυσουν την εξουσία τους σε όλη την περιοχή. Με αρχηγό τον Τήλεκλο έκαναν επιδρομή και κατέλαβαν τις Αμύκλες, την Φάριδα και τις Γερόνθρες. Ο εποικισμός των Γερονθρών ήταν αναγκάιος, καθώς αποτελούσαν ένα οχυρό προπύργιο προς το Άργος, πόλη εχθρική προς τη Σπάρτη, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονταν στον δρόμο επικοινωνίας προς την Ανατολική Πελοπόννησο. Όσον αφορά τους ντόπιους πληθυσμούς, αυτοί, αφού διασφάλισαν την ασφαλή αναχώρησή τους, πήραν τον δρόμο της εξορίας είτε προς το γειτονικό Άργος είτε προς την Κρήτη, την Κύπρο και άλλα μέρη.

Οι Γερόνθρες επανεποικίστηκαν πλέον από Σπαρτιάτες-Δωριείς οι οποίοι αξιοποιώντας τη στρατηγική τους θέση, τις μετέτρεψαν σε περιοκίδα πόλη και εγκαθίδρυσαν σπαρτιατική αποικία, προκειμένου να έχουν ένα οχυρό προπύργιο στην περιοχή της Κυνουρίας εναντίον του Άργους. Πέραν της σημασίας τους ως αμυντικού οχυρού, οι Γερόνθρες αποτελούσαν και σημαντικό κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου για κάθε είδους προϊόντα, που κάλυπταν τις ανάγκες των ανθρώπων των κοντινών περιοχών⁷.

³ Γριτσόπουλος 1982, 28-30.

⁴ Lafontaine 1961, 3.

⁵ Παπαγεωργίου 2007, 1.

⁶ Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών 2006, 14.- Παπαγεωργίου 2007, 1.

⁷ Παισσανίας Γ 2,6.- Lafontaine 1961, 3.- Γριτσόπουλος 1982, 83-85.- Παπαγεωργίου 2007, 1-3.

Η πορεία της πόλης συνεχίστηκε κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο, αν και οι γραπτές πηγές σιωπούν για τις περιόδους αυτές με μοναδική εξαίρεση την αναφορά των Γερωνθρών ως πόλης συμμετέχουσας στον Πελοποννησιακό πόλεμο και οι μόνες – ελάχιστες – πληροφορίες που έχουμε, προέρχονται από επιγραφές που έχουν βρεθεί στην περιοχή, στις οποίες αναγράφονται ονόματα, πιθανόν πολεμιστών. Η ελληνιστική περίοδος μαρτυρείται και αυτή βάσει μιας επιγραφής, που αναγράφει το όνομα του Αντιγόνου και η οποία βρέθηκε στην ακρόπολη της πόλης⁸.

Ακολουθούν τα χρόνια της αυτονομίας των Γερωνθρών. Πιο συγκεκριμένα, όταν το 222π.Χ ο τύραννος της Σπάρτης Νάβης ηττήθηκε από τους Ρωμαίους, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει. Ανάμεσα στους όρους ήταν και η δημιουργία μιας αυτόνομης ομοσπονδίας πόλεων, του «Κοινού των Λακεδαιμονίων», το οποίο συγκροτήθηκε από 24 πόλεις, συμπεριλαμβανομένων και των Γερωνθρών (195π.Χ.), υπό την προστασία αρχικά της Αχαϊκής Συμπολιτείας και ύστερα, το 146π.Χ., αποκτώντας αυτονομία υπό τη ρωμαϊκή επικυριαρχία. Ο Αύγουστος το αναδιοργάνωσε το 21μ.Χ. και μετονομάστηκε σε Κοινό των Ελευθερολακώνων, με συμμετοχή 18 πόλεων. Η ρωμαϊκή φάση των Γερωνθρών ήταν περίοδος ακμής με εμπορικές επαφές, όπως αποδεικνύεται από το Διάταγμα των τιμών του αυτοκράτορα Διοκλητιανού, το οποίο είναι σήμερα εντοιχισμένο στην εκκλησία του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, καθώς και περίοδος ηρεμίας, κάτι το οποίο είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή κάθοδο των κατοίκων από την οχυρή ακρόπολη προς τον κάμπο. Επιπλέον, η μετοίκηση αυτή συνέβη πιθανότατα προκειμένου να διευκολυνθεί και η καλλιέργεια της γης και ήταν ένας τρόπος να απομακρυνθούν από έναν χώρο που ήταν συνυφασμένος με το ειδωλολατρικό παρελθόν, καθώς ο Χριστιανισμός ήταν προ των πυλών⁹.

3.2 Βυζαντινή περίοδος – Τουρκοκρατία – Επανάσταση του 1821

Η σταδιακή κάθοδος των Γερωνθρεατών στον κάμπο, στον χώρο όπου βρίσκεται και σήμερα ο οικισμός, συνδέθηκε με τον εκχριστιανισμό των ντόπιων. Άγνωστη όμως, παραμένει η ακριβής χρονολογία εκχριστιανισμού τους. Το βέβαιο είναι, ωστόσο, ότι είχαν εκχριστιανιστεί ήδη τον 5^ο αι. μ.Χ., όπως αποδεικνύεται από την τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική, την λεγόμενη «Μητρόπολη», η οποία ήταν κτισμένη στη θέση του αρχαίου ναού του Άρεως, καθώς και από την ύπαρξη βασιλικών στην αρχαία ακρόπολη¹⁰.

Το διάστημα μεταξύ του 4^{ου} και του 9^{ου} αι. ήταν για όλη την αυτοκρατορία μία περίοδος που χαρακτηρίστηκε έντονα από σεισμούς, επιδημίες και κυρίως επιδρομές βαρβαρικών φύλων, όπως των Γόθων και των Ούνων τον 4^ο -5^ο και των Σλάβων τον 7^ο -9^ο αι., οι οποίοι έφτασαν μέχρι την Πελοπόννησο. Μολονότι οι πηγές δεν δίνουν συγκεκριμένες πληροφορίες για τις Γερώνθρες, εκτός μίας αναφοράς στον «Συνέκδημο» του Ιεροκλέους του 6^{ου} αι.¹¹, όπου αναφέρονται με την ονομασία Γερένθραι, δεν μπορεί να έμεινε η πόλη ανεπηρέαστη από τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε, αλλά σίγουρα θα πέρασε μία περίοδο κρίσης.

Η αλλαγή εποχής πραγματοποιήθηκε μετά τον 10^ο αι. και κυρίως κατά τη διάρκεια του 12^{ου} αι., οπότε παρατηρείται μία έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Αυτό τεκμηριώνεται από την ανέγερση ενός μεγάλου αριθμού εκκλησιών, οι οποίες, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των επιγραφών, κατασκευάστηκαν χάρη στην προσφορά

⁸ Γριτσόπουλος 1982, 88-89.

⁹ Γριτσόπουλος 1982, 93-98, 185.

¹⁰ Γριτσόπουλος 1982, 185.- Παπαγεωργίου 2007, 2-3.

¹¹ Lafontaine 1961,5.

τόσο των ευγενών όσο και των απλών ντόπιων κατοίκων, όπως φανερώνει και η υψηλή καλλιτεχνική τους αξία¹².

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους Φράγκους οδήγησε και στη σταδιακή κατάληψη του ελλαδικού χώρου, συμπεριλαμβανομένης και της Πελοποννήσου. Την κατάληψη της Πελοποννήσου ανέλαβαν ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος και ο Γουλιέλμος Σαμπλίτης. Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν έμεινε ανεπηρέαστη η Λακεδαιμονία, η οποία καταλήφθηκε το 1210, ύστερα από πενθήμερη πολιορκία.

Οι Φράγκοι, με επικεφαλής τον Γοδεφρείδο Β' Βιλλεαρδουίνο, στην προσπάθειά τους να οργανώσουν την Πελοπόννησο, τη διαίρεσαν σε 12 βαρωνίες με τιμάρια και επικεφαλής βαρώνους¹³. Η βαρωνία του Γερακίου δόθηκε στον Γάλλο Guy de Nivelet, μαζί με 6 τιμάρια. Ο γιος του, Jean de Nivelet, ίδρυσε περί το 1250 το κάστρο, την ίδια περίοδο κατά την οποία κτίστηκαν και τα κάστρα της Μαΐνης, του Λεύκτρου και του Μυστρά, προκειμένου να ελέγχει τους Τσάκωνες στα ανατολικά, τους Μηλιγγούς στον Ταΰγετο, τους Μανιάτες, καθώς και όλη την κοιλάδα του Έλους. Μέσα στο κάστρο αυτό, που ανήκει στην κατηγορία των ορεινών φραγκικών κάστρων της Πελοποννήσου, κατοικούσε ο ηγεμόνας και οι αξιωματούχοι του, ενώ οι οικογένειές τους ζούσαν στην πλαγιά του λόφου, γύρω από αυτό¹⁴.

Οι Φράγκοι έλεγχαν τις κατακτημένες περιοχές και η συμβίωση των δύο λαών, Ελλήνων και Φράγκων, ήταν δύσκολη και αναγκαστική. Σε πολλές περιπτώσεις, όμως, σε μία προσπάθεια προσέγγισης του ντόπιου πληθυσμού, οι Φράγκοι οργάνωναν κονταρομαχίες, ιππικούς αγώνες, πανηγύρεις και άλλες εκδηλώσεις, τις οποίες παρακολουθούσαν και οι Έλληνες. Σε πολλές περιπτώσεις, συνέβησαν και γάμοι ανάμεσα σε Ελληνίδες και Φράγκους, τα παιδιά των οποίων ονομάστηκαν γασμούλοι. Το πέρασμα των Φράγκων από το Γεράκι αποδεικνύεται και μέσα από τα χριστιανικά μνημεία, τα οποία διατήρησαν μεν, προσέθεσαν, όμως, σε αυτά και δικά τους στοιχεία, όπως οικόσημα, προσθήκες αρχιτεκτονικών μελών, προεκτάσεις κλπ.¹⁵.

Η κυριαρχία των Φράγκων διήρκεσε περίπου 55 χρόνια, μέχρι τη μάχη της Πελαγονίας, το 1259, που οδήγησε σε ήττα των Φράγκων και υποδούλωση του ίδιου του Γουλιέλμου Β' Βιλλεαρδουίνου, ο οποίος, προκειμένου να απελευθερωθεί, παρέδωσε το 1262 το Κάστρο του Γερακίου μαζί με τα κάστρα του Μυστρά, της Μονεμβασίας και της Μάνης. Στα τελευταία αυτά χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, το Γεράκι αποτέλεσε το στήριγμα του Δεσποτάτου του Μυστρά, καθώς και τόπο εγκατάστασης πολλών επιφανών Βυζαντινών οικογενειών – κατά την περίοδο της κοινωνικής και οικονομικής ακμής του – όπως των Δυνατών, των Κοντολεόντων και των Μελισσηνών. Τα χρόνια αυτά της Ύστερης Βυζαντινής περιόδου, οι κάτοικοι συγκεντρώθηκαν για λόγους μεγαλύτερης ασφάλειας γύρω από το κάστρο, εγκαταλείποντας τον κάμπο¹⁶.

Το 1453 η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια του Μωάμεθ Β' Πορθητή, ακολούθησε η σταδιακή άλωση του ελλαδικού χώρου και το 1460 πέρασε ο Μυστράς

¹² Παπαγεωργίου 2007, 2-4.

¹³ Άκοβας (Γορτυνίας), Καρύταινας, Πασσαβά, Βοστίτσας, Καλαβρύτων, Χαλανδρίτσας (Πατρών), Βελγοστής (Μεγαλόπολης), Νυκλίου (Τεγέας), Γερακίου, Γρίτζαινας (Μεσσηνίας), Πατρών, Καλαμών και Αρκαδίας.

¹⁴ Wace 1905, 141.- Lafontaine 1961, 5.- Γριτσόπουλος 1982, 211-218, 222-224.- Καρποδίνη Δημητριάδη 1993, 104, 108.- Σαββίδης 2010, 109-110.

¹⁵ Γριτσόπουλος 1982, 236-237.- Καρποδίνη-Δημητριάδη 1993, 6.

¹⁶ Lafontaine 1961, 6.- Σιμάτου- Χριστοδουλοπούλου 1991, 83.- Καρποδίνη-Δημητριάδη 1993, 104.- . Lock 1998, 136-141.- Ντούρου-Ηλιοπούλου 2000, 11-19.- Ντούρου-Ηλιοπούλου 2005, Παπαγεωργίου 2007, 7.- Σαββίδης 2010, 110.

στα χέρια των Οθωμανών. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια να περάσει το Γεράκι στα χέρια των Ενετών, ύστερα από τον Α' Βενετοτουρικό πόλεμο κάτι που το οδήγησε σε μία εποχή κάμψης, τόσο κοινωνικής όσο και οικονομικής.

Η ιστορία του Γερακίου δεν σταμάτησε όμως με την άλωσή του από τους Ενετούς, καθώς οι κατακτητές του εναλλάσσονταν, λόγω της στρατηγικής του θέσης. Πιο συγκεκριμένα, μόλις το 1467, καταλήφθηκε και αυτό από τους Τούρκους, παραμένοντας υπό την κυριαρχία τους μέχρι το 1685. Οι συνεχείς Βενετοτουρκικοί πόλεμοι οδήγησαν στην ανακατάληψή του από τους Βενετούς το 1685, οι οποίοι το κράτησαν ως κτήση μέχρι το τέλος της Β' Βενετοκρατίας στην Πελοπόννησο, το 1715. Την περίοδο αυτή, οι κάτοικοι μεταφέρθηκαν ξανά στον κάμπο, όπου και ανήγειραν της Κοίμησης της Θεοτόκου το 1702, που αποτελεί τον σημερινό ενοριακό ναό του οικισμού. Το 1715 καταλήφθηκε το Γεράκι οριστικά από τους Τούρκους, παραμένοντας στο περιθώριο επί έναν περίπου αιώνα.

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης ο Κολοκοτρώνης αξιοποίησε τη σημαντική θέση του Γερακίου, για να αποκρούσει τις δυνάμεις του Ιμπραήμ, ο οποίος το κατέστρεψε τελικά στις 12 Σεπτεμβρίου του 1825, αφού είχαν προηγηθεί επιθέσεις σε χωριά γύρω από αυτό¹⁷.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να γίνει αναφορά στην αλλαγή της ονομασίας του οικισμού, από Γερόνθρες σε Γεράκι. Πιο συγκεκριμένα, κατά την αρχαιότητα και μέχρι την Πρωτοβυζαντινή εποχή το χωριό διατηρούσε την ονομασία Γερόνθραι, όπως αναφέρεται από τον Πausανία¹⁸, ενώ ο Ιεροκλής, στο έργο του «Συνέκδημος» του 6ο αι. μ.Χ., το αναφέρει με την ονομασία Γερένθραι.

Άγνωστη παραμένει η ημερομηνία μετάβασης από την ονομασία Γερόνθραι στην ονομασία Γεράκι. Γραπτή αναφορά με τη νέα ονομασία συναντάται στον ιστορικό Παχυμέρη, που το αναφέρει περί τα μέσα του 13ου αι. ως «Γεράκιον», μετά από τη νίκη των Ελλήνων στην Πελαγονία. Το νέο όνομα πιθανόν προήλθε από κάποιον ευγενή γαιοκτήμονα, που ονομαζόταν Γεράκης. Η ονομασία Γερόνθραι καλύπτει την αρχαιότητα μέχρι τα πρωτοβυζαντινά χρόνια, ενώ η ονομασία Γεράκι καλύπτει τη μεσαιωνική και τη νεώτερη εποχή μέχρι τις μέρες μας¹⁹.

3.3 Νεώτερα χρόνια

Ύστερα από την απελευθέρωση και την ίδρυση του ελληνικού κράτους, με την διοικητική υποδιαίρεση της Ελλάδας σε νομούς και δήμους επί Καποδίστρια, το Γεράκι αποτέλεσε ξεχωριστό δήμο, τον δήμο Γερονθρών, ο οποίος περιελάμβανε, αρχικά, το Γεράκι και τον Βρονταμά, ενώ τα επόμενα χρόνια ακολούθησαν προσθήκες και άλλων χωριών.

Πρώτο μέλημα των τοπικών αρχόντων ήταν να οργανωθεί το χωριό, το οποίο ήταν εγκατεστημένο πλέον στον κάμπο, και να διαμορφωθεί με τρόπο που να είναι λειτουργικό και καλαίσθητο.

Η οικονομία βασιζόταν και βασίζεται μέχρι σήμερα στη γεωργία και ιδιαίτερα στην καλλιέργεια της ελιάς, όπως είναι φανερό και από την πληθώρα των ελαιοδέντρων, που περιβάλλουν το χωριό²⁰.

Ειδική μνεία οφείλεται και στην ενασχόληση των γυναικών με την υφαντουργία, που έχει δώσει εξαιρετικά δείγματα υφαντών και η οποία αποτελεί μια

¹⁷ Μουτσόπουλος- Δημητροκάλης 1981, 104, 108 (χρονολογικός πίνακας).- Γριτσόπουλος 1982, 227, 303-316, 384.- Παπαγεωργίου 2007, 8.

¹⁸ Παπαχατζής 1994, 415- 417.

¹⁹ Γριτσόπουλος 1982, 179, 185.- 5^η ΕΒΑ 2015, 3.

²⁰ Γριτσόπουλος 1982, 428-433.

ενασχόληση, όχι μόνο της σύγχρονης εποχής, αλλά και παλαιότερων, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα²¹.

4. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Βασική πηγή πληροφόρησής μας για τις αρχαίες Γερόνθρες είναι ο περιηγητής του 2^{ου} αι. μ.Χ., Πausanίας (Γ 22, 6-8), ο οποίος αναφέρει την ύπαρξη ναών αφιερωμένων στον θεό Άρη και στον θεό Απόλλωνα, από τους οποίους σώζεται μόνο μία επιγραφή για τον Απόλλωνα. Η πρώτη αρχαιολογική έρευνα που έλαβε χώρα στο Γεράκι ήταν το 1905 από την Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή, η οποία έφερε στο φως αντικείμενα της νεολιθικής (περί το 4400 π.Χ.), καθώς και της μεσοελλαδικής εποχής (περί το 2500 π.Χ.).

Μεταγενέστερα, ο διατελέσας δήμαρχος Γερονθρών Γεώργιος Α. Παπανικολάου, ορμώμενος από την αγάπη του για τον τόπο του, βρήκε, περισυνέλεξε και εξέθεσε στο σπίτι του κινητά αρχαιολογικά ευρήματα από το Γεράκι. Στα ευρήματα αυτά περιλαμβάνονται 47 επιγραφές, 11 ψηφίσματα της πόλης, 1 κατάλογος (sic), 14 αναθηματικές και 20 επιτύμβιες επιγραφές, θραύσμα του Διοκλητιάνειου διατάγματος των τιμών, καθώς και γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη. Όλα αυτά τα κατέγραψε σε κατάλογο και αργότερα τα παρέδωσε στον Γερακίτη Παναγιώτη Πουλίτσα, ο οποίος τα δώρισε στο Δημόσιο και εκτέθηκαν στο Παλιό Παρθεναγωγείο Γερακίου. Στη συνέχεια, από το 1965 μέχρι και σήμερα, εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης²².

Το 1937, ο αρχαιολόγος Ανδρέας Ξυγγόπουλος πραγματοποίησε ανασκαφές στη θέση Κάτω Βρύση, όπου μαρτυρείται ο αρχαίος ναός του Άρεως και αργότερα η λεγόμενη «Μητρόπολη», της οποίας ανέσκαψε το ανατολικό τμήμα²³.

Από το 1995, στον προϊστορικό λόφο «Δοντάκια» διεξάγει κάθε καλοκαίρι ανασκαφές το Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών, με επικεφαλής την Ολλανδή αρχαιολόγο Mieke Prent και συμμετοχή ερευνητών και φοιτητών του Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ. Στα ευρήματα των ανασκαφών συγκαταλέγονται τμήματα κτηρίων από την πρωτοελλαδική ήδη περίοδο (2700-2400 π.Χ.), πιθάρια και νομίσματα, κατάλοιπα των εμπορικών επαφών των Γερονθρών, πλούσια κεραμική, καθώς και βαρίδια υφαντικής, τα οποία αποτελούν απόδειξη ότι η τέχνη της υφαντουργίας διατηρήθηκε στο Γεράκι επί αιώνες²⁴.

Όσον αφορά τα μεσαιωνικά και φράγκικα μνημεία του οικισμού και του κάστρου, αυτά έχουν δεχτεί επεμβάσεις συντήρησης και αναστηλωτικές εργασίες. Επιπλέον έχει πραγματοποιηθεί από την Αρχαιολογική Υπηρεσία συντήρηση των τοιχογραφιών των ναών, ήδη από το 1970. Πρόσφατα, η Εφορεία Αρχαιοτήτων πραγματοποίησε σημαντικό έργο στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013 «Για την Αειφόρο Ανάπτυξη και Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», που θα αναλυθεί στη συνέχεια.

5. ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ

²¹Γριτσόπουλος 1982, 435-439.- 5^η ΕΒΑ 2015, 16, εικ. σελ 17.

²² Γριτσόπουλος 1982 48-50.

²³Lafontaine 1961, 4.

²⁴Van Wijngaarden 2006, 6.-Παπαγεωργίου 2007, 1.

5.1 Οι εκκλησίες του οικισμού

Ο σημερινός οικισμός του Γερακίου βρίθει εκκλησιών που χρονολογούνται από τον 11ο μέχρι τον 15ο αι., ενώ δεν έχουν διασωθεί μνημεία παλαιότερης εποχής.

5.1.1 Η τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική

Μετά την παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την έλευση του Χριστιανισμού, οι Γερονθρεάτες εγκατέλειψαν σταδιακά την ακρόπολη και εγκαταστάθηκαν στην πεδιάδα, όπως μαρτυρείται από την ύπαρξη τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής του 5^{ου} αι. μ.Χ. στα ανατολικά του χωριού, στην τοποθεσία «Μητρόπολη», την οποία ανέσκαψε ο Ξυγγόπουλος το 1937.

Το μήκος της εκκλησίας ήταν 20 μ., το πλάτος της 14,50 μ. και η τοιχοδομία της ευτελής, αποτελούμενη από λίθους και πλίνθους. Από το μνημείο έχουν σωθεί ελάχιστα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως η βάση του τέμπλου, πήλινο πινάκιο και πήλινο ποτήριο, τα οποία βρίσκονται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης²⁵. Η εκκλησία αυτή αποτελεί ένδειξη του εκχριστιανισμού των Γερονθρεατών ήδη από τον 5ο αι. μ.Χ.

5.1.2 Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος (εικ. 2, 3)

Ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του χωριού και πρόκειται για παλαιό κοιμητηριακό ναό. Αρχιτεκτονικά, ανήκει στον τύπο του μονόχωρου καμαροσκεπούς και αποτελεί την μεγαλύτερη μονόκλιτη εκκλησία του Γερακίου, με εξωτερικές διαστάσεις 4,70x10 μ.

Υπήρχαν δύο είσοδοι που οδηγούσαν στο εσωτερικό του ναού, μία στον νότιο τοίχο και μία στον βόρειο, ενώ σήμερα υπάρχει μία μοναδική είσοδος στον νότιο τοίχο, καθώς η προϋπάρχουσα είσοδος του βορείου τοίχου εντοιχίστηκε κατά την δεύτερη εικονογράφηση του ναού, το 1450. Η τοιχοποιία του ναού αποτελείται εξωτερικά από αργολιθοδομή, με ελάχιστο κεραμοπλαστικό διάκοσμο, αλλά με αρκετά εντοιχισμένα αρχαία σπόλια σε δεύτερη χρήση. Στον τοίχο επίσης, υπάρχουν κοιλότητες κυκλικού σχήματος, όπου ήταν εντοιχισμένα σκυφία. Ιδιαίτερος λόγος αξίζει να γίνει για την είσοδο του ναού, η οποία περιβάλλεται από τέσσερα σπαράγματα επιγραφών (εικ. 4) της ρωμαϊκής περιόδου, ενώ ακόμα ψηλότερα υπάρχει ανακουφιστικό τόξο. Στον ανατολικό τοίχο, η κόγχη του ιερού είναι ημικυκλική και η μόνη που φέρει κεραμοπλαστικό διάκοσμο.

Το τέμπλο του ναού είναι κτιστό και φέρει εσοχές, όπου τοποθετούνται οι δεσποτικές εικόνες. (εικ. 5) Σε αψίδωμα στη νότια πλευρά του δυτικού τοίχου, όπου απεικονίζεται ο κτήτορας του ναού, Χριστόφορος Κοντολέως, σε στάση δέησης προς τον Χριστό (εικ. 6), και στον βόρειο τοίχο.

Η εικονογράφηση του ναού έχει γίνει σε δύο περιόδους. Η εκκλησία διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τον εικονογραφικό της διάκοσμο, ύστερα από την πρώτη στερέωσή τους, που πραγματοποιήθηκε το 1937 και από μεταγενέστερες συντηρήσεις. Ακολουθείται σε γενικές γραμμές το τυπικό βυζαντινό εικονογραφικό πρόγραμμα με ορισμένες διαφοροποιήσεις. Οι ιδιαιτερότητες που παρατηρούνται είναι ότι, ενώ οι σκηνές του Δωδεκαόρτου είναι 12, εδώ είναι 13. Από αυτές παραλείπονται δύο σημαντικές, αυτές της Βάπτισης και του Μυστικού Δείπνου, ενώ έχουν προστεθεί

²⁵ Ξυγγόπουλος 1938, 108-110.- Παπαγεωργίου 2007, 2-3.

ασυνήθιστες, όπως το Φίλημα του Ιούδα, ο Ελκόμενος και τα Εισόδια της Θεοτόκου, η τελευταία εκ των οποίων ανήκει στον Θεομητορικό κύκλο.

Επιπλέον, εντοπίζεται κάτι ακόμα αξιοσημείωτο στην παράσταση του Λίθου: Πάνω στο κράνος ενός αξιωματικού υπάρχει ένα κινέζικο γράμμα, το γράμμα «χι», που σημαίνει «μέγας», το οποίο σύμφωνα με τον Μουτσόπουλο²⁶, είναι επιρροή των μογγολικών επιδρομών στις ανατολικές επαρχίες και χαρακτηρίζει είτε τον ίδιο τον αξιωματικό είτε τη μονάδα του.

Εν συνεχεία, ξεχωρίζουν η παράσταση του Μελισμού, όπου ο Χριστός απεικονίζεται νεκρός, γυμνός, καλυπτόμενος από ύφασμα, καθώς και η απεικόνιση του Αποστόλου Πέτρου με κλειδιά στην παράσταση της Ανάληψης, που απαντά μόνο σε οκτώ ναούς²⁷. Σπάνια είναι και η ύπαρξη της σκηνης της Κοίμησης του Ιωάννη του Χρυσοστόμου, η οποία απεικονίζεται επίσης στη Μονή Βαρλαάμ των Μετεώρων, σε παράσταση του 1637.

Η χρονολόγηση του ναού προσδιορίζεται με βάση τις φάσεις εικονογράφησης του. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Δρανδάκη και την Μαρία Παναγιωτίδου και με τους Νικόλαο Μουτσόπουλο- Γεώργιο Δημητροκάλλη, το πρώτο στρώμα τοιχογραφιών ανάγεται στα τέλη του 13^{ου} με αρχές του 14^{ου} αι., ενώ ο Νίκος Ζίας τοποθετεί τον ναό στον 12ο /13ο αι. μ.Χ.²⁸. Το δεύτερο στρώμα αγιογραφιών χρονολογείται περίπου στον 15ο αι., όπως συμπεραίνεται από την ημερομηνία που αναφέρεται στην κτητορική επιγραφή («έκοιμήθη ὁ δοῦ(λος) τοῦ (Θε)οῦ Χριστοφόρος ἱερ(εὺς) κ(αί) χαρτοφύλαξ Κοντολέως ἐν μ(η)νί ἰανουαρίῳ ε΄ το ζπνη (ἔτους).

5.1.3 Ευαγγελίστρια (εικ. 7)

Η εκκλησία της Ευαγγελίστριας, που σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, βρίσκεται στα ανατολικά του χωριού, σε κοντινή απόσταση από αυτήν του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Ανήκει στον τύπο του μονόκλιτου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο, με εξωτερικές διαστάσεις 4,60x6,40 μ. Ο συγκεκριμένος αρχιτεκτονικός τύπος εμφανίζεται μόνον σε αυτήν την περίπτωση στο Γεράκι και είναι σπάνιος ευρύτερα στην ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά συχνός στην Κρήτη και το Αιγαίο. Είναι μικρού μεγέθους, όπως και οι περισσότεροι ναοί του τύπου αυτού, κάτι το οποίο δικαιολογείται από το ότι πιθανόν αποτελούσε ιδιωτικό ναό εξέχουσας οικογένειας του Γερακίου.

Είναι κτισμένος με αργολιθοδομή και στους τοίχους του έχουν χρησιμοποιηθεί σπόλια. Εσωτερικά, ο ναός είναι αγιογραφημένος και μάλιστα τρεις φορές (12ος, 13ος και 18ος αι.). Οι αγιογραφίες, μεγάλο μέρος των οποίων σώζεται, ακολουθούν το τυπικό βυζαντινό εικονογραφικό πρόγραμμα. Πιο συγκεκριμένα, στον τρούλο απεικονίζεται ο Παντοκράτορας και χαμηλότερα οι δώδεκα προφήτες. Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του ιερού βρίσκεται η Πλατυτέρα, περιβαλλόμενη από τέσσερις ιεράρχες, δύο μετωπικούς, που κρατούν Ευαγγέλιο, και δύο σε στάση τριών τετάρτων, που κρατούν ειλητάρια. Πρόκειται για ένα θέμα σπάνιο, καθώς συναντάται μόνο άλλες δύο φορές, μία στον Άγιο Αθανάσιο του Γερακίου και μία στην εκκλησία της Ελεούσας στη Νότια Σερβία (11ος αι.). Σύμφωνα με τον Μουτσόπουλο²⁹, πρόκειται για έναν ενδιάμεσο τύπο μεταξύ της μετωπικής απεικόνισης των ιεραρχών και της απεικόνισής τους σε τρία τέταρτα.

²⁶ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 12.

²⁷ Αίγυπτος, Bawit (7^{ος}-8^{ος} αι.), Kurbinovo (12^{ος} αι.), Γαρδενίτσα Μάνης (12^{ος} αι.), Αίγινα (13^{ος} αι.), Γεράκι.

²⁸ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 1-45.- Γριτσόπουλος 1982, 251-253.

²⁹ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 88.

Στην Ωραία Πύλη απεικονίζονται στη δυτική πλευρά ο Χριστός και στα αριστερά του ο Αρχάγγελος Μιχαήλ και στην ανατολική, η Παναγία και δεξιά της ο Ιωάννης ο Πρόδρομος φτερωτός (τύπος του 17ου αι.), ενώ το κατώτερο μέρος της είναι κοσμημένο με μαϊάνδρους και αγκυλωτούς σταυρούς. Το υπόλοιπο μέρος του ναού κοσμεύεται τόσο με αγιογραφίες αγίων, ιεραρχών ή ασκητών όσο και με παραστάσεις από τον Χριστολογικό και το Θεομητορικό κύκλο³⁰.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στην παράσταση της Ανάληψης, στην Α καμάρα, από την οποία παραλείπεται η εικόνα της Παναγίας. Η Παναγία, μαζί με δύο αγγέλους, είναι ζωγραφισμένη στο τύμπανο του Α τοίχου του Ιερού Βήματος – αντί του Ιερού Μανδηλίου, που συνήθως εικονογραφείται στο συγκεκριμένο σημείο – ως συνέχεια της παράστασης της Ανάληψης. Ο διαχωρισμός αυτός ή σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις η παράλειψη της Παναγίας από την παράσταση της Ανάληψης, αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Σύμφωνα με τον Ξυγγόπουλο³¹, πρόκειται για καλλιτεχνική αδυναμία, ενώ, αντίθετα, κατά τον Μουτσόπουλο³², αυτό πιθανόν οφείλεται σε θεολογικούς λόγους. Ειδικότερα, λόγω του ότι σε εκκλησίες της Καππαδοκίας η Παναγία είτε παραλείπεται είτε διαχωρίζεται από την Ανάληψη, σε συνδυασμό με το ότι επιγράφεται ως «Μητέρα του Χριστού» και όχι ως «Μητέρα του Θεού», τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανόν πρόκειται για επιρροές των αιρετικών δογμάτων του Νεστορίου³³.

Ο ναός χρονολογείται βάσει του πρώτου στρώματος τοιχογραφιών πριν τον 12ο αι.

5.1.4 Άγιοι Θεόδωροι (εικ. 10, 11)

Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων βρίσκεται στα νότια του χωριού και ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σταυρεπίστεγου. Είναι ο μεγαλύτερος σταυρεπίστεγος ναός από τους τρεις του Γερακίου, με διαστάσεις 4,90x7,50 μ (εξωτερικά) και 3,20x6,05 μ (εσωτερικά).

Εξωτερικά είναι κτισμένος με αργολιθοδομή, φέρει περιορισμένο κεραμοπλαστικό διάκοσμο και σπόλια της αρχαίας και της παλαιοχριστιανικής εποχής. Στη νότια μάλιστα πλευρά υπάρχει εντοιχισμένη αρχαία επιγραφή. Εσωτερικά, δεν φέρει τοιχογραφίες.

Χρονολογείται μεταξύ του τέλους του 13^{ου} αι. και των αρχών του 14^{ου} αι.³⁴.

5.1.5 Άγιος Σώζων (εικ. 12, 13)

Η εκκλησία βρίσκεται στα νότια του χωριού, στη θέση μιας μεγάλης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, εκεί όπου εκτεινόταν ο παλαιοχριστιανικός οικισμός. Είναι αφιερωμένη σε έναν άγιο, που είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στη Λακωνία. Όπως και ο άγιος Αθανάσιος, είναι ένας ναός τετράστυλος σταυροειδής εγγεγραμμένος με οκταγωνικό τρούλο, με μεγάλες εξωτερικές διαστάσεις 9x8,82 μ.

Εξωτερικά, η τοιχοποιία του είναι κατασκευασμένη με δύο τρόπους. Από τη βάση και μέχρι τα δύο ή τέσσερα μέτρα είναι φτιαγμένη με μεγάλη προσοχή και με μεγάλων διαστάσεων λαξευτούς λίθους. Αντίθετα, από το σημείο αυτό και πάνω είναι κτισμένη με απλή αργολιθοδομή και ξυλοδεσιές για αντισεισμική προστασία. Παρ' όλα αυτά, στο σύνολό της υπάρχουν εντοιχισμένα αρχαία και παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη, όπως θωράκιο, επιστύλιο επιτύμβιας στήλης και δύο αρχαίες

³⁰ Μουτσόπουλος- Δημητροκάλλης 1981, 85-90.

³¹ Ξυγγόπουλου 1937, 166-167.- Μουτσόπουλος – Δημητροκάλλης 1981, 124-125.

³² Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 125.

³³ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 122, 124-126.

³⁴ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 77, 81.

επιγραφές, μία εντοιχισμένη στη νοτιοδυτική γωνία και μία δεύτερη εσωτερικά, στα αριστερά της εισόδου. Επιπλέον, οδοντωτή ταινία διακοσμεί όλο τον ναό, καθώς και βυζαντινά σκυφία, τα οποία δεν υπάρχουν πια. Στο εσωτερικό του ναού οδηγούν δύο εισόδοι, μία στη δυτική και μία στη νότια πλευρά, ενώ ο φωτισμός εξασφαλίζεται από τα δίλοβα παράθυρα του τρούλου, των τριών κεραιών και του Ιερού Βήματος, καθώς και από αυτά του διακονικού και της πρόθεσης.

Εσωτερικά, έχει καταστραφεί μεγάλο μέρος των αγιογραφιών. Ωστόσο, σώζονται αρκετές στην κόγχη του ιερού (εικ 14), καθώς και στον τρούλο (εικ. 15). Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης απεικονίζεται η Παναγία ένθρονη, κρατώντας τον Χριστό. Χαμηλότερα διατηρούνται η σκηνή της Κοινωνίας των Αποστόλων και πιο κάτω το Ιερό Μανδήλιο και ο Μελισμός. Η τοποθέτηση των δύο αυτών σκηνών, του Μανδηλίου και του Μελισμού, πιο κάτω από την Κοινωνία των Αποστόλων, πιθανόν, αποτελεί ένδειξη των διαφωνιών που επικρατούσαν τον 12ο αι. σχετικά με τη Θεία Ευχαριστία. Στον τρούλο δεν απεικονιζόταν ο Παντοκράτορας, αλλά ο ένας στρος ουρανόσ, που δεν υφίσταται πλέον. Χαμηλότερα, απεικονίζεται η λιτανεία των Αγγέλων, σκηνή που κατά τη Μουρίκη,³⁵ απαντά στον 12^ο αι., και ανάμεσά τους ο Άγιος Σώζων σε νεανική ηλικία.

Η χρονολόγηση των αγιογραφιών δεν είναι ενιαία, ούτε ανήκει στον ίδιο καλλιτέχνη. Οι αγιογραφίες του τρούλου, της κόγχης του Ιερού και του Διακονικού χρονολογούνται στον 12^ο αι., πριν τη Φραγκική κατάκτηση, ενώ οι παραστάσεις του νοτίου τοίχου (εκτός από την παράσταση της Πεντηκοστής) χρονολογούνται στο τέλος του 13^{ου}–αρχές 14ου αι. Αυτές του δυτικού τοίχου είναι ακόμα μεταγενέστερες. Ο ναός χρονολογείται στον 12ο αι., μολονότι έχει αποτελέσει αμφιλεγόμενο ζήτημα για τους μελετητές³⁶.

5.1.6 Άγιος Νικόλαος (εικ 14, 15)

Ο Άγιος Νικόλαος βρίσκεται στα νότια του χωριού, σε σημείο πιο απομακρυσμένο, μέσα σε χωράφι, κοντά στον Άγιο Σώζοντα. Αρχιτεκτονικά, ανήκει στον τύπο του δίκλιτου ναού, αν και αρχικά ήταν μονόκλιτος, με διαστάσεις 5,20x11,50μ. χωρίς την αψίδα του ιερού. Ο μονόκλιτος ναός μετατράπηκε σε δίκλιτο με προσθήκη δεύτερου κλίτους στη νότια πλευρά, για την αντιστήριξη του οποίου κατασκευάστηκαν στη συνέχεια δύο αντηρίδες. Πιθανότατα, το δεύτερο αυτό κλίτος κατασκευάστηκε για να χρησιμοποιηθεί σε νεκρικές τελετές ή μνημόσυνα.

Εξωτερικά ο ναός είναι κατασκευασμένος με αργολιθοδομή, χωρίς κεραμοπλαστικό διάκοσμο ή εντοιχισμένα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη κάτι που οδηγεί, κατά τον Μουτσόπουλο³⁷, στη χρονολόγηση του ναού στον 11ο αι.

Το σύνολο του ναού έφερε αγιογραφίες, που χρονολογούνται στα τέλη του 13ου αι., οι οποίες ωστόσο υπέστησαν μεγάλες καταστροφές, όταν έπεσαν οι θόλοι που σκέπαζαν τα κλίτη και έμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτεθειμένες. Από αυτές που έχουν σωθεί, ιδιαίτερης μνείας χρήζουν η ύπαρξη του Παντοκράτορα στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης, περιβαλλόμενου από δύο αγγέλους, καθώς και η αγιογραφία, που απεικονίζει στην ανατολική πλευρά του τέμπλου την Οσία Μαρία την Αιγυπτία να αναμένει την Θεία Μετάληψη από τον Αββά Ζωσιμά, παράσταση που συναντάται μόνο σε αυτήν την εκκλησία του Γερακίου. Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η εκτενής απεικόνιση σκηνών της Δευτέρας Παρουσίας στο νότιο πρόσθετο

³⁵ Μουρίκη 1971, 2-3.- Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 211.

³⁶ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 173-183, 211-218.

³⁷ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 54.

κλίτος, κάτι που δικαιολογεί, όπως προαναφέρθηκε, τη χρήση του συγκεκριμένου χώρου για νεκρώσιμες ακολουθίες³⁸.

5.1.7 Άγιος Αθανάσιος (εικ. 16, 17)

Πρόκειται για μία εκκλησία που βρίσκεται στον δρόμο προς την έξοδο του χωριού, καθώς κινούμαστε προς το κάστρο. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του δικιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο, και χρονολογείται περί τις αρχές του 12ου αι.. Οι διαστάσεις του εξωτερικά είναι 8,50x8,90 μ., κάτι που τον τοποθετεί στους μεγαλύτερους ναούς αυτού του τύπου.

Η τοιχοποιία του ποικίλει, καθώς ο βόρειος τοίχος είναι κτισμένος με απλή αργολιθοδομή χωρίς διακοσμητικά στοιχεία, σε αντίθεση με τον τοίχο της πρόσοψης και τον δυτικό τοίχο, οι οποίοι είναι πιο προσεκτικά κατασκευασμένοι με κεραμοπλαστικό διάκοσμο και εντοιχισμένα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη.

Εσωτερικά ο ναός ήταν πλούσια εικονογραφημένος σε δύο στρώματα. Στην κόγχη του Ιερού, απεικονίζεται η Πλατυτέρα που κρατά τον Χριστό στην αγκαλιά της και χαμηλότερα η Κοινωνία των Αποστόλων. Αξιοσημείωτες είναι οι απεικονίσεις του Αγίου Θεράποντα, του Αγίου Φωκά του Σινωπέα και του Αγίου Γρηγορίου της Μεγάλης Αρμενίας, αγίων που απαντούν σπάνια στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Η απεικόνιση των αγίων αυτών, που είναι πιο συνηθισμένη στην Ανατολή, σε συνδυασμό με τα ανατολίτικα στοιχεία στην παράσταση των Εισοδίων, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι είτε ο ζωγράφος είτε οι κτήτορες του ναού είχαν σχέση με την Ανατολή. Σήμερα σώζονται δυστυχώς ελάχιστες αγιογραφίες.

Ο ναός έχει υποστεί αρκετές επεμβάσεις, αρχής γενομένης από τον τρούλο, ο οποίος έχει ανακατασκευαστεί στα πρότυπα του τρούλου του Αγίου Σώζοντος. Επιπλέον, το 1960, η Αρχαιολογική Εταιρεία προχώρησε σε αφαίρεση των επιχρισμάτων στον νότιο και τον δυτικό τοίχο, το 1963 πραγματοποιήθηκε ανακεράμωση του ναού υπό την επίβλεψη του Χρ. Χρήστου και μέχρι το 1970 συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης και καθαρισμού των αγιογραφιών³⁹.

5.2 Τα μνημεία του κάστρου (εικ. 18)

Κινούμενος ο επισκέπτης έξω από το σημερινό χωριό του Γερακίου, προς τα ανατολικά, πάνω στον λόφο, σε υψόμετρο περίπου 562 μ. με την ονομασία Παλαιόκαστρο, συναντά το κάστρο που έκτισε ο Γάλλος βαρόνος Guy de Nivelet ή ο γιος του Jean και τον οικισμό που διαμορφώθηκε γύρω του.

Στη συνέχεια, αφού γίνει μία περιγραφή της μορφολογίας του χώρου, θα ακολουθήσει η περιγραφή των μνημείων του κάστρου. Ο οικισμός που αναπτύσσεται έξω και γύρω από το κάστρο, χωρίζεται σε δύο τμήματα. Το πρώτο και μεγαλύτερο βρίσκεται στη βόρεια κορυφή του λόφου, στην δυτική του κλιτύ, ακριβώς κάτω από το κάστρο, όπου σώζονται τα περισσότερα και τα πιο καλοδιατηρημένα μνημεία, οκτώ δηλαδή εκκλησίες και περίπου σαράντα κοσμικά κτήρια. Ένα μονοπάτι το συνδέει με το δεύτερο τμήμα του οικισμού, το οποίο βρίσκεται πιο απομονωμένο, στη νότια κορυφή του λόφου.

Ο οικισμός της βόρειας κορυφής έχει σχήμα τραπεζοειδές και προστατεύεται στη βόρεια πλευρά από πέτρες, που λειτουργούν ως φυσικό οχυρό, σε αντίθεση με τη νότια πλευρά του, που κινείται ελεύθερα στην κλιτύ του λόφου. Συγχρόνως έχουν βρεθεί ίχνη οχύρωσης του οικισμού. Το οδικό του δίκτυο αποτελούνταν από τρεις

³⁸ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 54-58, 73.- Γριτσόπουλος 1982, 253-256.

³⁹ Μουτσόπουλος - Δημητροκάλλης 1981, 139-140, 145, 147-152.

δρόμους, ο βασικότερος εκ των οποίων ξεκινούσε από το πλάτωμα της βόρειας πλευράς – απ’ όπου και η σημερινή είσοδος στον οικισμό – και έφτανε μέχρι την είσοδο του κάστρου. Το οδικό δίκτυο συμπληρωνόταν από ένα πλήθος μικρότερων μονοπατιών, άναρχα χαραγμένων, τα οποία εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των κατοίκων του⁴⁰.

Σύμφωνα με τις Άννα Μαρία Σιμάτου και Ροζαλία Χριστοδουλοπούλου⁴¹, ο οικισμός μπορεί να χωριστεί σε τρεις «γειτονιές», ανάλογα με την πυκνότητα της οικιστικής δόμησης. Καθεμιά από αυτές τις γειτονιές περιελάμβανε μεμονωμένα σπίτια ή σε συγκροτήματα, καθώς και εκκλησίες.

5.2.1 Γειτονιά Α

Ξεκινάμε από την πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή, η οποία τοποθετείται στα ΒΔ του οικισμού και αρχίζει με ένα πλάτωμα, απ’ όπου είναι δυνατή η θέαση τόσο του κάστρου όσο και του συνόλου του οικισμού. Το πλάτωμα αυτό πιθανόν χρησίμευε ως χώρος κοινωνικών συναθροίσεων και εμπορικών συναλλαγών και από αυτό ξεκινούσαν όλοι οι δρόμοι, που οδηγούσαν στην κορυφή του λόφου. Στο σημείο αυτό, είναι κτισμένες και οι δύο πρώτες εκκλησίες που συναντά ο επισκέπτης, η Αγία Αικατερίνη και η Αγία Παρασκευή.

Πρώτα συναντά κανείς στο πλάτωμα την Αγία Παρασκευή (εικ. 19). Πρόκειται για έναν σταυρεπίστεγο ναό του όψιμου 13ου αι., μικρό σε διαστάσεις, με αρμονικές αναλογίες, νάρθηκα στα Ν και παρεκκλήσιο στη Β πλευρά, ερειπωμένα σήμερα. Εξωτερικά φέρει κεραμοπλαστικό διάκοσμο, τμήματα επιγραφών και ανάγλυφα σε λίθους, ένα εκ των οποίων κοσμεί την είσοδο του ναού.

Εσωτερικά η εκκλησία είναι κατάγραφη, μολονότι δε οι αγιογραφίες της πουχρονολογούνται σε τέσσερις διαφορετικές φάσεις,⁴² έχουν υποστεί αρκετές φθορές, σώζεται μεγάλο μέρος τους, όπως η ένθρονη Παναγία Βρεφοκρατούσα στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης, οι Δεσποτικές εικόνες και πλήθος αγίων και παραστάσεων. Εξέχουσα σημασία έχει η αγιογραφία σε αφίδωμα στο κέντρο του δυτικού τοίχου, που απεικονίζει τους κτήτορες του ναού, τρεις άνδρες και τρεις γυναίκες, που προσφέρουν στον Χριστό ομοίωμα του ναού (εικ. 20). Ιδιαίτερης μνείας χρήζει και το πάρινο εικονοστάσι- προσκυνητάρι (0,80x 1,70μ.), φραγκικής προέλευσης, που είναι τοποθετημένο στον βόρειο τοίχο κοντά στο τέμπλο, μέσα στο οποίο απεικονίζεται ολόσωμη η Αγία Παρασκευή (εικ. 21). Το προσκυνητάρι έχει οξυκόρυφη απόληξη και είναι κοσμημένο με εγχάρακτα και έξεργα διακοσμητικά στοιχεία, όπως ταινίες, κύκλους και μορφές ζώων, ένα αιλουροειδές κι ένα πτηνό⁴³.

Σε κοντινή απόσταση από την Αγία Παρασκευή είναι κτισμένη η ημιερειπωμένη σήμερα Αγία Αικατερίνη (εικ 22), μία θολοσκέπαστη δρομική βασιλική. Εξωτερικά, διακρίνεται κεραμοπλαστικός διάκοσμος και ένα τοξωτό άνοιγμα πάνω από την νότια είσοδο του ναού. Εσωτερικά, σώζονται ελάχιστα τμήματα αγιογραφιών στον ανατολικό και νότιο τοίχο, που χρονολογούνται στον 14ο – 15ο αι. Δίπλα από την Αγία Αικατερίνη υπάρχουν τα ερείπια μιας δεξαμενής⁴⁴.

⁴⁰ Σιμάτου - Χριστοδουλοπούλου 1991, 67,69.- Παπαγεωργίου 2007, 6.

⁴¹ Σιμάτου - Χριστοδουλοπούλου 1991, 69.

⁴² Η πρώτη χρονολογείται λίγο μετά την ανέγερση του ναού, η δεύτερη τον 14^ο αι., η τρίτη στο τέλος του 14^{ου} αι. και η τέταρτη στις αρχές της μεταβυζαντινής εποχής.

⁴³ Γριτσόπουλος 1982, 262-263.- Σιμάτου - Χριστοδουλοπούλου 1991, 69.- Καρποδίνη-Δημητριάδη 1993, 107-108.- Δημητροκάλλης 2001, 20-40.- Παπαγεωργίου, 2007, 6.

⁴⁴ Δημητροκάλλης 2001, 12-14.- Παπαγεωργίου, 2007, 69.- 5^η ΕΒΑ 2015, 20.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στα κοσμικά κτήρια του κάστρου. Αυτά ήταν στο σύνολό τους αρμονικά ενταγμένα στη γεωμορφολογία και την κλίση του εδάφους και ήταν ισόγεια ή διώροφα με ορθογώνια κάτοψη και μία μόνο είσοδο. Η είσοδος στον άνω όροφο γινόταν με μία κινητή ξύλινη σκάλα. Έφεραν ορθογώνια ή τοξωτά παράθυρα, εκτός από τα κτήρια που είχαν αμυντικό χαρακτήρα και τα οποία δεν έφεραν ανοίγματα στο ισόγειο. Αποτελούνταν από το κατώι, που λειτουργούσε ως αποθήκη, και τον άνω όροφο, όπου ήταν ο χώρος διαμονής. Στην άκρη της στέγης τους έφεραν αυλάκι, στο οποίο συγκέντρωναν τα όμβρια ύδατα και αυτά κατέληγαν μέσα από κατακόρυφους αγωγούς σε υπόγειες δεξαμενές. Γενικά, το σύνολο των κοσμικών κτηρίων ήταν ανοικοδομημένο χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο, άναρχα δομημένο στην πλαγιά του οικισμού⁴⁵.

Στην πρώτη αυτή γειτονιά, στη Γειτονιά Α, εντάσσεται ένα συγκρότημα κτηρίων (συγκρότημα κτηρίων 3-4-5-6, κατά την Αρχαιολογική Υπηρεσία), το λεγόμενο συγκρότημα Nivelet. Πρόκειται για μία ομάδα διώροφων κτηρίων, στα βόρεια της Αγίας Παρασκευής, ιδιαίτερα προστατευμένων, με ελάχιστα ανοίγματα, χωρίς εξωτερική επικοινωνία των κάτω ορόφων με τους επάνω, κτισμένων σε διαφορετικές περιόδους. Τα κτίσματα αυτά πιθανόν ανήκαν σε κάποιον επιφανή Φράγκο⁴⁶.

Συνάμα, άξιο λόγου είναι το κτήριο 19 στα νοτιοδυτικά, με κάτοψη σε σχήμα «Γ», η οποία οφείλεται στις προσθήκες που έχουν γίνει σε διαφορετικές χρονολογικές περιόδους. Είναι επιμελημένης κατασκευής, ενώ εσωτερικά το κτήριο έφερε κόγχες, και ειδικές διαμορφώσεις στον βράχο. Οι επεμβάσεις αυτές, σε συνδυασμό με τα ευρήματα, όπως λίθινοι τριπτήρες, σφονδύλια, μεταλλικά βελόνια και τμήματα αδραχτιού, αποδεικνύουν ότι το συγκεκριμένο κτήριο λειτουργούσε ως εργαστήριο υφαντικής και βαφής νημάτων⁴⁷.

5.2.2 Γειτονιά Β

Συνεχίζοντας την ανάβαση προς το κάστρο, στο κέντρο περίπου της πλαγιάς, είναι η δεύτερη γειτονιά, που περιλαμβάνει ομάδες κτισμάτων σε πολύ κοντινή απόσταση μεταξύ τους και άλλα, που είναι πιο ελεύθερα δομημένα στην πλαγιά, και ακόμα δύο εκκλησίες, τον Άγιο Δημήτριο και τη Ζωοδόχο Πηγή⁴⁸.

Ξεκινάμε με τον Άγιο Δημήτριο, έναν ημιερειπωμένο σήμερα ναό, δίκλιτο, στεγασμένο με θόλους που έχουν καταρρεύσει, εκτός από ένα μέρος στη δυτική πλευρά. Χρονολογείται στις αρχές του 13ου αι. Ο ναός είχε πλούσιο τοιχογραφικό διάκοσμο, ο οποίος σώζεται ελάχιστα στο βόρειο κλίτος⁴⁹.

Λίγο πιο ψηλά, βρίσκεται ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής ή Ελεούσας (εικ 23), βάσει της προσωνομίας που φέρει η απεικόνιση της Παναγίας στο αγίδωμα πάνω από την είσοδο. Πρόκειται για μία βασιλική του 13^{ου} αι., με ενσωματωμένο νάρθηκα στη βόρεια πλευρά, μεταγενέστερης εποχής, η οροφή του οποίου έχει πέσει. Ο προσανατολισμός της κόγχης του ιερού, πιθανότατα λόγω και της κλίσης του εδάφους, είναι προς το νότο, αντί της ανατολής. Αξιοσημείωτη είναι η είσοδος του ναού, η οποία φέρει πώρινο περιθύρωμα – λείπει μόνο η δυτική παραστάδα – με οξυκόρυφη απόληξη. Το περιθύρωμα αυτό είναι διακοσμημένο με πέντε ταινίες, καθεμιά από τις οποίες φέρει διαφορετικά γεωμετρικά κοσμήματα. Η ανατολική

⁴⁵ Σιμάτου - Χριστοδουλοπούλου 1991, 79-81.- Παπαγεωργίου 2007, 6.- 5^η ΕΒΑ 2015, 12.

⁴⁶ Σιμάτου - Χριστοδουλοπούλου 1991, 71.- Παπαγεωργίου 2007, 6.- 5^η ΕΒΑ 2015, 12, 18.

⁴⁷ Ανδρουλιδάκη κ.ά., 2018, 773-774.- Ελευθερίου, 2015, 16.

⁴⁸ Σιμάτου - Χριστοδουλοπούλου 1991, 74.

⁴⁹ Δημητροκάλλης 2001, 66-67.

παραστάδα καταλήγει σε επίκρανο, το οποίο, κατά τον Δημητροκάλλη⁵⁰, είναι εντοιχισμένο σε δεύτερη χρήση από άλλο φράγγικο μνημείο, ενώ κατά άλλους είναι βυζαντινό, δυτικής επιρροής. Εκατέρωθεν της εισόδου υπάρχουν εντοιχισμένα και άλλα ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία, ένας λημνίσκος, ένας πλοχμός και ένας ανισοσκελής σταυρός Μάλτας. Το ανακουφιστικό τόξο πάνω από την είσοδο φέρει και αυτό ανάγλυφη διακόσμηση, η οποία είναι κατεστραμμένη στην αριστερή πλευρά, ενώ η δεξιά φέρει ένα αλλοιωμένο έξεργο κεφάλι ζώου⁵¹.

Ο ναός φέρει εσωτερικά πλούσιο εικονογραφικό διάκοσμο (εικ. 24), ο οποίος μάλιστα χαρακτηρίζεται από τεχνοτροπικά στοιχεία διαφορετικών εποχών. Για παράδειγμα, από τη μία πλευρά, η απεικόνιση του Ελκόμενου Χριστού στον βόρειο τοίχο, δίπλα στον Σταυρό (εικ. 25), είναι απλοποιημένη και ιδιαίτερα λιτή και ανάγεται χρονικά σε παλαιότερη περίοδο (περί τον 11ο ή 12ο αι.), αυτής των Παλαιολόγων. Αντίθετα, από την άλλη πλευρά, η απεικόνιση του φτερωτού Ιωάννη του Προδρόμου (εικ. 26) είναι δημιούργημα του 15ου αι. Ακόμη, στον βόρειο τοίχο του Ιερού σώζεται αγιογραφία των κτητόρων του ναού, που συνοδεύεται από κτητορική επιγραφή στην οποία αναφέρονται τα ονόματα των κτητόρων και εμμέσως δίνεται η πληροφορία ότι ο ναός λειτουργούσε ως καθολικό μονής:

«Μνήσθητι Κ(ύρι)ε τῶν δού-
λων τοῦ Θεοῦ τῶν κτητό-
ρων τῆς τοιαύτης μονῆς
Δημητρίου ἱερέως τοῦ
Βούστηχα καὶ Ρωντα-
κίου ἱερέως τοῦ Περιω-
δευτή και τῶν συμβί-
ων αὐτῶν Μαρ(ίας)
Μαρίας καὶ τῶν τέκνω(ν)
αὐτῶν και τῶν (αιι)-
μνήσ(των) (γονέων)
αὐτῶν.

Μολονότι ο ναός ανήκει στις αρχές του 13ου αι., εντούτοις η εικονογράφησή του ολοκληρώθηκε το 1431, βάσει της επιγραφής που έχει σωθεί⁵².

Ανάμεσα στους ναούς της Ζωοδόχου Πηγής και του Αγίου Δημητρίου υπάρχει το κτήριο 38, το οποίο χρονολογείται τον 14^ο αι.. Αυτό, λειτουργούσε ως εργαστήριο μεταλλοτεχνίας, σύμφωνα με τα μεταλλικά αντικείμενα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του, όπως μεταλλικά εργαλεία, εγχειρίδια, καρφιά, κρίκοι και ελάσματα⁵³. Η ύπαρξη του κτηρίου αυτού, καθώς και του κτηρίου 19, υποδηλώνει ότι υπήρχαν μεν εργαστηριακές δραστηριότητες στο Γεράκι, αλλά ήταν περιορισμένες και κάλυπταν καθημερινές ανάγκες των ντόπιων. Σε κοντινή απόσταση βρίσκονται δύο ακόμη κοσμικά κτήρια μεγάλων διαστάσεων, το κτήριο 9 και το κτήριο 16. Ιδιαίτερο στοιχείο είναι τα πλινθοπερίκλειστα πλαίσια των θυρών του κτηρίου 9, που συνήθως απαντούν στις εκκλησίες, όπως και το σύστημα συλλογής των νερών της βροχής, που μέσω της συγκέντρωσής τους σε αυλάκι κατέληγαν μέσα από ένα κατακόρυφο λούκι σε φυσική κοιλότητα ή σε δεξαμενή.

⁵⁰ Δημητροκάλλης 2001, 102.

⁵¹ Δημητροκάλλης 2001, 100-105.

⁵² Γριτσόπουλος 1982, 264-266.- Δημητροκάλλης 2001, 123-124 και 129-131.

⁵³ Ανδρουλιδάκη κ.ά., 2018, 774-775.- 5^η ΕΒΑ 2015, 16.

5.2.3 Γειτονιά Γ

Κλείνοντας, η τρίτη «γειτονιά» βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του οικισμού, με τα κοσμικά κτήρια οικοδομημένα ελεύθερα στην πλαγιά του λόφου, αραιά κτισμένα το ένα από το άλλο.

5.2.4 Το κάστρο

Ο επισκέπτης, ολοκληρώνοντας την ανοδική πορεία του, φτάνει μπροστά στην κεντρική πύλη του κάστρου (εικ. 27), που κτίστηκε από τους Φράγκους. Πρόκειται για ένα από τα ορεινά κάστρα του 13ου αι. που κατασκευάστηκε λόγω της φυσικά οχυρωμένης θέσης του και της ανάγκης ελέγχου των γύρω περιοχών. Μπορεί κανείς να διακρίνει σε αυτό δύο οικοδομικές φάσεις, την αρχική φράγκικη του 1250, όταν κτίστηκε από τον Jean de Nivelet και μία δεύτερη, μετά την ανακατάληψή του από τους Βυζαντινούς.

Το κάστρο έχει μήκος 125 μ. και πλάτος 65 μ., καλύπτοντας μία έκταση 5 στρεμμάτων, ενώ τα τείχη φτάνουν μέχρι και τα 10 μ. σε ύψος. Έφερε δύο πύλες, μία στη δυτική πλευρά, την βασική πύλη εισόδου που διατηρείται μέχρι σήμερα, και μία μικρότερη, στη βόρεια πλευρά. Πάνω από την κεντρική πύλη υπάρχει ανίδωμα στο οποίο ήταν πιθανόν εντοιχισμένα τα φράγκικα οικόσημα. Το τείχος είναι κατασκευασμένο με αργολιθοδομή και πλίνθους και επιστέφεται από οδοντωτές επάλξεις, ενώ για την περιδιάβαση των τειχών είχαν κατασκευαστεί κλίμακες, μία εκ των οποίων σώζεται ακόμα. Συγχρόνως, το κάστρο ενισχυόταν με πύργους – δύο σώζονται στη νότια πλευρά και ένας στη δυτική –, καταχύστρες και επάλξεις. Οι Βυζαντινοί, μετά την ανακατάληψη του κάστρου, κατασκεύασαν μία δεύτερη γραμμή τείχους στη νότια πλευρά, η οποία σώζεται ακόμα.

Εντός των τειχών σώζονται ερείπια κοσμικών κτηρίων, καθώς και η επιβλητική εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Τα ερείπια των κτηρίων φανερώνουν είτε ότι ήταν κτισμένα μεμονωμένα είτε σε συγκροτήματα. Αποτελούσαν χώρους διαμονής ή χώρους στρατωνισμού ή κάλυπταν διοικητικές ανάγκες. Αξιοσημείωτο είναι ένα κτήριο, το οποίο βρίσκεται πολύ κοντά στην εκκλησία και φαίνεται να διέθετε πολλούς χώρους. Αυτό πιθανόν αποτελούσε κατοικία του ηγεμόνα. Ταυτόχρονα, τις ανάγκες για πόσιμο νερό σε περίπτωση πολιορκίας, τις κάλυπταν δύο κινστέρνες.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου (εικ. 28) που δεσπόζει στο εσωτερικό του κάστρου, είναι μία τρίκλιτη θολοσκέπαστη βασιλική με τρεις ημικυκλικές κόγχες στο ιερό και νάρθηκα, που ανάγεται στον 11-12ο αι.. Αρχικά η εκκλησία ήταν δίκλιτη, αποτελούμενη από το βόρειο και το μεσαίο κλίτος, και πιθανόν προϋπήρχε του κάστρου. Είναι κτισμένη με αργολιθοδομή, χωρίς πρόσθετα κεραμοπλαστικά κοσμήματα, και διακρίνεται σε τρεις οικοδομικές φάσεις. Ο νάρθηκας και το νότιο κλίτος έχουν ανεγερθεί σε μεταγενέστερη εποχή ανοικοδόμησης από την αρχική.

Εσωτερικά, έχουν χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση σπόλια από τον αρχαίο ναό του Άρεως, καθώς και τμήματα αρχιτεκτονικών μελών από τις δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές, όπως ένα αρχαίο ακρωτήριο που έχει εντοιχιστεί στο τέμπλο και στα επίκρανα των πεσσών, κάτω από την δεσποτική εικόνα του Χριστού,. Ακόμη, η κεντρική είσοδος που οδηγεί από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό, φέρει οξυκόρυφη απόληξη, με έναν θυρεό σε σχήμα ζατρικίου στην κορυφή. Ξεχωριστή θέση μέσα στον ναό κατέχει ένα μαρμάρινο αρκοσόλιο (εικ. 29), που φέρει οξυκόρυφη απόληξη και έξεργη διακόσμηση από γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα και

άλλες φράγκικες επιδράσεις, όπως ο θυρεός σε σχήμα ζατρικίου, ίδιος με αυτόν στην είσοδο του ναού (εικ. 30)⁵⁴.

Το εσωτερικό του ναού φέρει εικονογράφηση, η οποία σώζεται αποσπασματικά και βρίσκεται μόνο στο αρχικό τμήμα του ναού⁵⁵.

5.2.5 Η νότια κορυφή

Μονοπάτι συνδέει τον οικισμό της δυτικής πλαγιάς με την νότια κορυφή, όπου σώζονται ερείπια εκκλησιών, των Ταξιαρχών, των Θεοφανείων και του Προφήτη Ηλία.

Ο ναός των Θεοφανείων ανήκει στον τύπο του σταυρεπίστεγου και είναι και αυτός στραμμένος προς τον Νότο, λόγω της φυσικής διαμόρφωσης του εδάφους. Ο εικονογραφικός διάκοσμος σώζεται ελάχιστα. Διακρίνονται μόνο τμήματα της Πλατυτέρας και σπαράγματα αγίων σε διάφορα σημεία του ναού. Οι εναπομείνουσες αγιογραφίες χρονολογούνται στα μέσα του 13ου αι., ενώ ο ίδιος ο ναός χρονολογείται από τα τέλη του 12^{ου} έως τις αρχές του 13ου αι.

Ο ναός αναστηλώθηκε από τον δήμαρχο Παπανικολάου, χωρίς αρχαιολογική μελέτη. Το 1950 έγινε νέα αναστήλωσή του. Το 1980 το μνημείο επλήγη από κεραυνό, αλλά αποκαταστάθηκε άμεσα⁵⁶.

Ο ναός του Προφήτη Ηλία βρίσκεται ανάμεσα σε αυτόν του Αγίου Γεωργίου και των Θεοφανείων. Είναι μια μονόκλιτη καμαροσκέπαστη βασιλική με στραμμένη την κόγχη του ιερού περισσότερο προς τον Νότο παρά προς την Ανατολή. Είναι χτισμένη με αργολιθοδομή χωρίς ιδιαίτερα διακοσμητικά στοιχεία, με τοξωτή είσοδο και ένα τυφλό αψιδώμα, ψηλότερα και λίγο λοξά από αυτήν. Εσωτερικά φέρει τυφλά αψιδώματα στον δυτικό, τον νότιο και τον βόρειο τοίχο, ενώ ως δάπεδο λειτουργεί ο φυσικός βράχος. Επεμβατικές εργασίες στερέωσης και ανακεράμωσης έγιναν το 1956 και το 1963.

Ο ναός έφερε εικονογραφικό διάκοσμο που έχει χαθεί στο μεγαλύτερό του μέρος, λόγω των αλάτων και της υγρασίας. Σώζεται η Πλατυτέρα στην κόγχη του ιερού, ορισμένοι ιεράρχες, καθώς και αποσπάσματα από τη σκηνή του Μελισμού. Στο τέμπλο, επίσης, μέσα στα τυφλά αψιδώματα, απαντούν οι δεσποτικές εικόνες με απεικόνιση παρόμοια με αυτήν της Ζωοδόχου Πηγής. Σώζονται ακόμη ορισμένες παραστάσεις αγίων και διακόνων, καθώς και παραστάσεις από τον Χριστολογικό κύκλο. Ξεχωριστή είναι η ύπαρξη της Κοίμησης του Ιωάννου του Θεολόγου, όπως περιγράφεται στο απόκρυφο έργο του μαθητή του Προχόρου «Πράξεις του Αγίου Αποστόλου και Ευαγγελιστού Ιωάννου του Θεολόγου». Στερέωση των τοιχογραφιών του πραγματοποιήθηκε από το 1970 μέχρι το 1991.

Ο ναός χρονολογείται σύμφωνα με τον Βοκοτόπουλο τον 12ο αι. ή τον 13ο/ 14ο αι. σύμφωνα με τον Ορλάνδο, ενώ οι αγιογραφίες του χρονολογούνται τον 15ο αι.⁵⁷.

Ο τελευταίος ναός που βρίσκεται στη νότια κορυφή του λόφου, είναι αυτός των Ταξιαρχών. Ανήκει στον τύπο των σταυρεπίστεγων ναών και κατά τον Γριτσόπουλο ανεγέρθη την ίδια περίοδο που αποχώρησαν οι Φράγκοι, ίσως ως έμπρακτη απόδειξη της ευχαριστίας των ντόπιων, μετά την απελευθέρωση του τόπου τους από τους Δυτικούς⁵⁸. Είναι και αυτός στραμμένος προς τον Νότο. Έχει εξωτερικές διαστάσεις

⁵⁴ Λούβη 2004, 111-126

⁵⁵ Σμάτου - Χριστοδουλοπούλου 1991, 83-84.- Δημητροκάλλης 2001, 42-47.- Λούβη 2004, 111-126.- Παπαγεωργίου 2007, 5-6.

⁵⁶ Δημητροκάλλης 2001, 154-160.

⁵⁷ Δημητροκάλλης 2001, 140- 143, 149-151.

⁵⁸ Γριτσόπουλος 1982, 266.

4,20x5,75 μ. και φέρει σε μεταγενέστερη φάση καμαροσκέπαστο νάρθηκα, ο οποίος λόγω της αμελούς κατασκευής κατέρρευσε στη συνέχεια μαζί με την επίστεψη του κωδωνοστασίου, που ήταν ενσωματωμένο σε αυτόν. Τα ανοίγματα του ναού φέρουν πώρινα διακοσμητικά στοιχεία, φράγκικης πιθανόν προέλευσης, παρόμοια με αυτά που είναι εντοιχισμένα στον ναό της Ζωοδόχου Πηγής, αλλά προέρχονται από διαφορετικό εργαστήριο. Επιπλέον, πάνω από τη θύρα εισόδου υπάρχει αψίδωμα, μέσα στο οποίο απεικονιζόταν ο άγιος του ναού.

Ο ναός ήταν πλήρως εικονογραφημένος, ωστόσο σήμερα σώζονται ελάχιστες αιογραφίες και αυτές σε κακή κατάσταση, παρά τις επεμβάσεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Πιο συγκεκριμένα, σώζονται σπαράγματα από την Πλατυτέρα, καθώς και από ιεράρχες στους κάθετους τοίχους του ιερού. Σώζονται ακόμη τμήμα της παράστασης της Αναλήψεως, θαύματα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και η Άλωση της Ιεριχούς. Όσον αφορά μάλιστα την τελευταία αυτή παράσταση, δηλαδή την Άλωση της Ιεριχούς, αυτή απεικονίζεται τόσο ολοκληρωμένη μόνο στον εν λόγω ναό, παριστάνοντας σχεδόν όλα τα επεισόδια που συσχετίζονται με αυτήν⁵⁹. Δεξιά από την είσοδο του ναού απεικονίζονται δύο μορφές, οι οποίες κατά τον Δημητροκάλλη απεικονίζουν τους κτήτορες του ναού.

Ο ναός χρονολογείται στο α' ήμισυ του 14ου αι., ενώ οι τοιχογραφίες στα μέσα του 13ου αι. Σώζεται σε καλή κατάσταση και έχει πραγματοποιηθεί μόνο ανακεράμωσή του, ενώ οι τοιχογραφίες δέχτηκαν επεμβάσεις τα έτη 1937, 1963, 1970 και 1982⁶⁰.

6. Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΩΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ: ΤΑ ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΕΡΓΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΑΚΩΝΙΑΣ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

Με την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς εννοούνται όλα εκείνα τα πολιτιστικά αγαθά, τα οποία είναι μάρτυρες της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου. Σε αυτά εντάσσονται τα κινητά και ακίνητα μνημεία, οι αρχαιολογικοί χώροι και οι ιστορικοί τόποι, καθώς και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει στην παρούσα μελέτη στο πώς προσδιορίζεται ο όρος «Αρχαιότητες». Ήδη, σύμφωνα με τον πρώτο αρχαιολογικό νόμο του 1834, έργο του νομοθέτη G. Maurer⁶¹, στο νεοσυσταθέν ελληνικό κράτος, ως «Αρχαιότητες» νοούνται τα μνημεία της προϊστορικής, αρχαίας, μεσαιωνικής και μεταβυζαντινής εποχής, μέχρι το 1830. Συνάμα, ως αρχαιολογικοί χώροι νοούνται εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς, οι οποίες περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται Αρχαιότητες ή αποτέλεσαν ή υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν από τους αρχαιοτάτους χρόνους έως και το 1830 μνημειακά, οικιστικά ή ταφικά σύνολα. Οι αρχαιολογικοί χώροι περιλαμβάνουν και το απαραίτητο συνανήκον περιβάλλον, που επιτρέπει στα σωζόμενα μνημεία να συντίθενται σε ιστορική, αισθητική και λειτουργική ενότητα⁶².

⁵⁹ Η εμφάνιση του Αρχαγγέλου στον Ιησού του Ναυή, οι νεκροί μιας συμπλοκής, ιερείς που σαλπίζουν, τα τείχη που γκρεμίζονται και οι επιτιθέμενοι που καταδιώκουν τους υπερασπιστές.

⁶⁰ Δημητροκάλλη 2001, 162-180

⁶¹ Κόκκου 1977, 72.

⁶² Χριστοφιλόπουλος 2005, 33-34.- Νόμος υπ' αριθ. 3028 (ΦΕΚ Α' 153/28-6-2002).

Η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα που χαρακτηρίζεται από την πλούσια πολιτιστική της κληρονομιά, η οποία χρήζει προστασίας και ανάδειξης. Η ανάγκη αυτή της προστασίας της πολιτιστικής μας κληρονομιάς διαφαίνεται μέσα από την ψήφιση του νόμου 3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»⁶³. Με βάση το Άρθρο 3 του συγκεκριμένου νόμου το περιεχόμενο της προστασίας συνίσταται:

Α) στον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και τη μελέτη των στοιχείων της,

Β) στη διατήρηση και στην αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της,

Γ) στην αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, της κλοπής και της παράνομης εξαγωγής,

Δ) στη συντήρηση και την κατά περίπτωση αναγκαία αποκατάστασή της,

Ε) στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν,

Στ) στην ανάδειξη και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και

Ζ) στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά⁶⁴.

Επιπλέον, ο νόμος θέτει συγκεκριμένους κανόνες που αφορούν στις επεμβάσεις σε ακίνητα μνημεία και στο περιβάλλον τους. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον ν. 3028/2002, απαγορεύεται η οποιαδήποτε ενέργεια πραγματοποιείται από τις αρμόδιες αρχές σε ακίνητο μνημείο, η οποία μπορεί να προκαλέσει με άμεσο ή έμμεσο τρόπο καταστροφή, βλάβη, ρύπανση ή αλλοίωση της μορφής του. Ταυτόχρονα, η οποιαδήποτε επέμβαση δεν θα πρέπει να αλλοιώνει τα υπάρχοντα κτηριολογικά, αισθητικά και άλλα συναφή στοιχεία του μνημείου.

Οι εργασίες σε ακίνητα μνημεία και ιδίως η συντήρηση, η στερέωση, η αποκατάσταση, η αναστήλωση, η κατάκωση, η τοποθέτηση προστατευτικών στεγών, η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου και οι εργασίες που αποβλέπουν σε απόδοση σε χρήση ή σε φιλοξενία χρήσεων, αποσκοπούν στη διατήρηση της υλικής υπόστασης και της αυθεντικότητάς τους, στην ανάδειξη και εν γένει στην προστασία τους⁶⁵. Συγκεκριμένα, ορισμένες από τις βασικές αρχές συντήρησης είναι η αρχή της ελάχιστης επέμβασης, σύμφωνα με την οποία επιλέγονται οι λιγότερο παρεμβατικές δράσεις, η αρχή της επανακατεργασίας⁶⁶, να υπάρχει, δηλαδή δυνατότητα επομένων επεμβάσεων, η αρχή των διακριτών επεμβάσεων, που σημαίνει ότι τα νέα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί θα πρέπει να είναι διακριτά από τα αυθεντικά, και τέλος, η αρχή της συμβατότητας, σύμφωνα με την οποία τα νέα υλικά οφείλουν να είναι συμβατά με τα πρωτότυπα⁶⁷.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι μέχρι και πριν αρκετές δεκαετίες, το αρχαιολογικό έργο περιοριζόταν στις ανασκαφές, την τεκμηρίωση και την αυστηρή προστασία του αρχαιολογικού υλικού, ενέργειες που αποτελούν βασικές αρχές της διαχείρισής του. Ωστόσο, κρίθηκε επιτακτική η ανάγκη για την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, την ένταξή τους στον κοινωνικό ιστό, την επικοινωνία τους με τους ανθρώπους του σήμερα, δεδομένου ότι η πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι αποκομμένη από το κοινωνικό σύνολο, αλλά αντιθέτως αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του, μέρος της ιστορικής μνήμης των ανθρώπων και της ταυτότητάς τους ανά τους αιώνες. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν η ανάδειξη των ιστορικών κέντρων

⁶³ Χριστοφιλόπουλος 2005, 33-34.

⁶⁴ Νόμος υπ' αριθ. 3028 (ΦΕΚ Α' 153/28-6-2002).

⁶⁵ Νόμος υπ' αριθ. 3028 (ΦΕΚ Α' 153/28-6-2002).

⁶⁶ Σε αντικατάσταση της αρχής της αναστρεψιμότητας.

⁶⁷ Ζερβός 2015, 190.

των πόλεων, έργα αναστήλωσης ή αναπλάσεις αρχαιολογικών χώρων. Η προσπάθεια αυτή της ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, που απαιτεί διεπιστημονική συνεργασία, έχει ξεκινήσει ήδη από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, τα έργα προστασίας και ανάδειξης των μνημείων εντάθηκαν, με την ένταξή τους στα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και τα πρόσφατα προγράμματα ΕΣΠΑ, που έδωσαν την απαιτούμενη χρηματοδότηση⁶⁸.

Συγκεκριμένα το μεσαιωνικό Κάστρο του Γερακίου και ο οικισμός του αποτέλεσαν, πρόσφατα, αντικείμενο επέμβασης, συντήρησης και ανάδειξης της Ε΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας. Ήδη από τη δεκαετία του 1970, η Αρχαιολογική Υπηρεσία είχε πραγματοποιήσει εργασίες στο Γεράκι, οι οποίες συνέβαλαν στην διατήρηση τόσο των οχυρώσεων όσο και των κτηρίων, κοσμικών και εκκλησιαστικών. Σε συνέχεια των αναστηλωτικών αυτών έργων που είχαν πραγματοποιηθεί τη δεκαετία του 1970, οι εργασίες στο Γεράκι συνεχίστηκαν με το έργο «Οργάνωση, βελτίωση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού χώρου Γερακίου και συντήρηση μνημείων», στο πλαίσιο της Αειφόρου Ανάπτυξης και Ποιότητας Ζωής Πελοποννήσου, Θεματική 58: Προστασία και Διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, του ΕΣΠΑ 2007-2013. Οι εργασίες εκτελέστηκαν από τις 11/04/2011 μέχρι τις 21/12/2015 και επικεντρώθηκαν κατά κύριο λόγο στα κοσμικά κτήρια, αλλά και στην οχύρωση του κάστρου και σε μικρότερης κλίμακας επεμβάσεις συντήρησης και στερέωσης στους ναούς.

Ξεκινώντας από τα κοσμικά κτήρια, αυτά αποτελούν μέρος τόσο του κάστρου όσο και του γύρω του οικισμού, διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην κατανόηση της συνολικής εικόνας της ζωής κατά τον μεσαίωνα. Η Εφορεία, κινούμενη προς αυτήν την κατεύθυνση, πραγματοποίησε αναστηλωτικές εργασίες σε 11 κτήρια, μέσα και έξω από το κάστρο, σε επαφή με αυτό και σε άλλα, κατά μήκος όλης της διαδρομής προς το κάστρο. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές, εργασίες συντήρησης και στερέωσης και συμπλήρωσης της τοιχοποιίας, των κογχών και των ανοιγμάτων και αποκατάστασης των ξύλινων ανωφλιών και των επιπέδων των δαπέδων, τα οποία στρώθηκαν με τσιμεντοκονίαμα, που εμποδίζει την ανάπτυξη βλάστησης. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, αποκαλύφθηκαν κινητά ευρήματα, όπως νομίσματα, κλειδιά και μεταλλικά και πήλινα ευρήματα, που συσχετίζονται με την υφαντική.

Ταυτόχρονα, όσον αφορά το κάστρο, πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις στον οχυρωματικό περίβολο και συγκεκριμένα, στη νότια και στη δυτική πλευρά του τείχους, στην κεντρική πύλη του κάστρου και στους γωνιακούς πύργους. Επίσης, αφαιρέθηκαν οι επιχωματώσεις και πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης στην κινστέρνα της ανατολικής πλευράς.

Τέλος, υποβλήθηκαν σε συντήρηση και οι τοιχογραφίες των εκκλησιών, τόσο του κάστρου όσο και αυτών που βρίσκονται μέσα στο χωριό.

Τα έργα αυτά αφορούν σε επεμβατικές εργασίες στήριξης και συντήρησης των αρχαιοτήτων, οι οποίες ωστόσο δεν θα ήταν αρκετές, χωρίς τα έργα βελτίωσης της προσβασιμότητας, της επισκεψιμότητας και του ευπρεπισμού της περιοχής. Αρχικά, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να φτάσει στον αρχαιολογικό χώρο με όχημα μέχρι έξω από την πύλη εισόδου σε αυτόν, η οποία τοποθετήθηκε κατά τα τελευταία αυτά έργα, οριοθετώντας, με τον τρόπο αυτό, τον χώρο. Κατά την είσοδο του, συναντά τον ειδικά διαμορφωμένο χώρο υποδοχής των επισκεπτών, που λειτουργεί και ως εκδοτήριο εισιτηρίων, όπου προβάλλεται ένα μικρό ενημερωτικό βίντεο, διατίθεται έντυπο ενημερωτικό υλικό, καθώς και μακέτα του κάστρου. Η δημιουργία του χώρου

⁶⁸ Μπουρνιά 2014, 47-48, 50, 52.

αυτού μαζί με το σχετικό πληροφοριακό υλικό είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε άτομα με κινητικά προβλήματα, τα οποία δεν έχουν τη δυνατότητα να περιηγηθούν σε όλον τον αρχαιολογικό χώρο, παρά έχουν μία εικόνα του, όπως μπορούν να τον δουν από το πλάτωμα μπροστά από τις εκκλησίες της Αγίας Παρασκευής και της Αγίας Αικατερίνης. Συγχρόνως, πλακοστρώθηκε ο περίβολος με πλάκες κατάλληλες και για ανθρώπους με προβλήματα όρασης και δίπλα στο μικρό αμφιθέατρο που δημιουργήθηκε, υπάρχει ενημερωτική πινακίδα σε κώδικα Braille.

Όλοι οι περιβάλλοντες χώροι έχουν στρωθεί με ειδικό σκυρόδεμα και υπάρχουν παντού πινακίδες σήμανσης της πορείας και πληροφοριακές πινακίδες με συνοδευτικό κείμενο και φωτογραφικό υλικό, δίπλα σε κάθε μνημείο. Αυτές λειτουργούν συνοδευτικά με τα μνημεία, καθώς δίνουν τη δυνατότητα στον απλό επισκέπτη να τα κατανοήσει, όταν τα αντικρίσει. Η περιήγηση στο κάστρο γίνεται μέσα από ένα σύνολο μονοπατιών, που έχουν διαμορφωθεί πάνω σε ήδη υπάρχουσες χαράξεις και με απόλυτη ασφάλεια, χάρη στην τοποθέτηση προστατευτικών κιγκλιδωμάτων. Παράλληλα, έχουν τοποθετηθεί πάγκοι ανάπαυσης και κατάλληλα σκίαστρα, που επιτρέπουν στον επισκέπτη να ξεκουραστεί και να απολαύσει τη θέα, τόσο του κάστρου όσο και του σύγχρονου οικισμού, που απλώνεται μπροστά του.

Τη διαμόρφωση του χώρου ολοκληρώνουν έργα ηλεκτροφωτισμού και δενδροφυτεύσεις⁶⁹.

Οι επεμβάσεις της Εφορείας, τόσο αυτές που αφορούν στην αναστήλωση και στερέωση των μνημείων όσο και αυτές που αφορούν στη διαμόρφωση του χώρου είναι ολοκληρωμένες, δίνοντας μία πλήρη εικόνα του πώς ήταν το Κάστρο του Γερακίου. Συγχρόνως, δημιουργείται μία συνέχεια με το σύγχρονο Γεράκι, αναδεικνύοντας την πορεία της ζωής μέσα στους αιώνες.

Αυτό που θα πρέπει να γίνει στο μέλλον, είναι η περαιτέρω διαμόρφωση της νότιας κορυφής, των πέρα δηλαδή Εκκλησιών, στις οποίες η πρόσβαση γίνεται με δυσκολία. Απαιτείται ακόμη, η δημιουργία χώρων υγιεινής και ενός αναψυκτηρίου, αναγκαίου σε έναν αρχαιολογικό χώρο, που απαιτεί στο μεγαλύτερο μέρος του μία ανηφορική πορεία. Επιπλέον, δεδομένου ότι το κάστρο του Γερακίου δεν βρίσκεται κοντά σε κεντρική αρτηρία, καλό θα ήταν να τοποθετηθούν αρχαιολογικές πινακίδες από τη Σπάρτη μέχρι το Γεράκι, ώστε να κατευθύνουν τους επισκέπτες τόσο προς το κάστρο όσο και προς τις εκκλησίες του οικισμού, ενώ καλό θα ήταν να υπάρχει ενημερωτικό υλικό και στον Μυστρά, ώστε έτσινά συνδέονται τα δύο από τα σημαντικότερα κάστρα της Λακωνίας.

7. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΜΦΙΣΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ ΩΣ ΠΥΛΩΝΑΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΑΕΙΦΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥΣ

Η διατήρηση και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέεται με τη βιώσιμη ή αειφόρο ανάπτυξη που ορίζεται ως η αξιοποίηση των φυσικών πόρων για την κάλυψη των αναγκών του παρόντος, χωρίς να στερείται από τις νεώτερες γενιές η δυνατότητα να ανταποκριθούν στις δικές τους ανάγκες. Βασικοί πυλώνες της αειφορίας είναι ο οικονομικός, που περιλαμβάνει τη μείωση του κόστους και την αντίστοιχη οικονομική ανάπτυξη, ο κοινωνικός, που περιλαμβάνει τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και την ισότιμη παροχή ευκαιριών, και ο

⁶⁹ Ανδρουλιδάκη κ.ά., 2018, 775.- Ελευθερίου 2015, 8-9, 16, 24-32.

περιβαλλοντικός, που αφορά στην ορθή αξιοποίηση των φυσικών πόρων και τη διαχείριση του περιβάλλοντος, καθώς και στην προστασία του. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι ο πολιτισμός συνδέεται με την αειφόρο ανάπτυξη, όπως προαναφέρθηκε, γιατί ο πυλώνας του περιβάλλοντος περικλείει τόσο το φυσικό όσο και το πολιτισμικό-ανθρωπογενές περιβάλλον.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο στην αρχιτεκτονική αποκατάσταση και συντήρηση των μνημείων, κρατώντας το μνημείο αποκομμένο και απομονωμένο από την κοινωνία στην οποία ανήκει, γιατί σε αυτήν την περίπτωση δεν θα υπάρξει ουσιαστική του αξιοποίηση και ανάδειξη. Η εκάστοτε τοπική κοινωνία θα πρέπει να νιώθει ότι το μνημείο ανήκει σε αυτήν, ότι η ίδια είναι μέτοχος της ιστορικής σημασίας του μνημείου της και αυτό να αποτελεί συνειδητά μέρος της συλλογικής ταυτότητας των ανθρώπων. Απαραίτητη είναι η πρόσληψη του μνημείου στο σύγχρονο παρόν και η εναρμόνισή του με τις τοπικές ιδιαιτερότητες⁷⁰. Ταυτόχρονα, εκτός από την Υλική Πολιτιστική Κληρονομιά, εξέχουσας σημασίας είναι και η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, η οποία χρήζει, επίσης, προστασίας.

7.1 Οι άυλες αξίες του Κάστρου: Προτάσεις ανάδειξής τους

7.1.1 Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

Η ανάγκη για τη διάσωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, χωρίς τη χρήση του συγκεκριμένου όρου, ανάγεται ήδη στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20ου αιώνα, χρονική περίοδο κατά την οποία θέλησαν τα ευρωπαϊκά κράτη να καταγράψουν τις παραδόσεις και συνολικά τα χαρακτηριστικά του υλικού και άυλου βίου των γηγενών πληθυσμών των χωρών στις οποίες είχαν ιδρύσει αποικίες, που κινδύνευαν από την επιρροή του Δυτικού πολιτισμού. Αυτό επιτεύχθηκε με την επιτόπια αποστολή επιστημόνων στις περιοχές εκείνες.

Αργότερα, ο Γάλλος Claude Levi Strauss μέσα από το έργο του έθεσε το ζήτημα της προστασίας της πολιτισμικής ποικιλομορφίας, που αποτέλεσε το έναυσμα στην Unesco, ώστε να ξεκινήσουν τη δεκαετία του 1980 οι συζητήσεις σχετικά με την προστασία των παραδοσιακών μορφών τέχνης και πολιτισμού. Ύστερα από μία σειρά διαβουλεύσεων, η Unesco κατέληξε ότι θα επικεντρωνόταν στη διαφύλαξη, την εκπαίδευση και τη μετάδοση της κληρονομιάς. Επιστέγασμα όλων αυτών ήταν η Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 2003. Η Unesco υιοθέτησε τη «Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage), η οποία συνέβαλε σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό στη διαφύλαξη της άυλης κληρονομιάς, μέσα από μία διεθνή συνεργασία και συνδρομή⁷¹.

Η σύμβαση αυτή ήρθε να καλύψει την ελληνική εθνική νομοθεσία και συγκεκριμένα τον νόμο 3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς». Ο νόμος αυτός, στο άρθρο 2, δίνει τον ορισμό της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, σύμφωνα με τον οποίο ως άυλα πολιτιστικά αγαθά ορίζονται «εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές, που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού».

⁷⁰Πούλιος 2015, 15-17.

⁷¹ Πούλιος 2015, 56.

Ειδικότερα, πέραν της προστασίας, οι στόχοι της σύμβασης ήταν ο σεβασμός της άυλης κληρονομιάς και η ευαισθητοποίηση ως προς τη σημασία της σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, όχι όμως μόνο στο πλαίσιο του παραδοσιακού πολιτισμού, όπως καθοριζόταν από την ελληνική νομοθεσία, αλλά επεκτάθηκε και στις εκφράσεις πολιτισμού που προέρχονται και από τον αστικό βίο, τους μετανάστες και τις νεανικές ομάδες. Αυτό απαιτούσε την καταγραφή παραδόσεων από τα κράτη-μέλη σε συνεργασία με τοπικούς φορείς και συλλόγους⁷².

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της σύμβασης αυτής, ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά ορίζονται «οι πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις γνώσεις και τεχνικές, καθώς και τα εργαλεία, αντικείμενα, χειροτεχνήματα και οι πολιτιστικοί χώροι, που συνδέονται με αυτές και τις οποίες οι κοινότητες, οι ομάδες και, κατά περίπτωση, τα άτομα αναγνωρίζουν ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς τους». Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι η σύμβαση ακολουθεί τους όρους της βιωσιμότητας, καθώς στόχος της είναι η διαφύλαξη της κληρονομιάς και η μετάδοσή της στις επόμενες γενιές, αποτελώντας μοχλό ανάπτυξης της τοπικής κοινωνίας, σε εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και οικονομικό επίπεδο.

Η εν λόγω σύμβαση περιλαμβάνει τρεις επιμέρους καταλόγους:

1) Αντιπροσωπευτικός κατάλογος της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, στον οποίο περιλαμβάνονται όλα εκείνα τα αγαθά, που καθορίζει η σύμβαση. Η ένταξη στον συγκεκριμένο κατάλογο προϋποθέτει αίτημα από το ενδιαφερόμενο κράτος-μέλος και την υποβολή ενός φακέλου, στον οποίο θα αιτιολογείται η επιθυμία ένταξης. Ο φάκελος αυτός περνά από έγκριση από την αρμόδια Επιτροπή και στη συνέχεια δημοσιεύεται στον κατάλογο. Μέχρι σήμερα, έχουν ενταχθεί 508 στοιχεία της άυλης κληρονομιάς από 122 χώρες παγκοσμίως.

2) Κατάλογος της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που απαιτεί επείγουσα προστασία για όσα στοιχεία κινδυνεύουν με εξαφάνιση.

3) Προγράμματα, σχέδια και δραστηριότητες διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς⁷³.

Αυτή η σύμβαση της Unesco κυρώθηκε από την Ελλάδα το 2006 και μέχρι το Μάιο του 2018 είχε κυρωθεί από συνολικά 175 κράτη. Στην Ελλάδα, το αρμόδιο Υπουργείο για την εφαρμογή της Σύμβασης είναι το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού και ειδικότερα η Διεύθυνση Νεότερου Πολιτιστικού Αποθέματος και Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που ανήκει στη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς⁷⁴. Μέχρι σήμερα, η Ελλάδα έχει εγγράψει έξι στοιχεία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της που αφορούν στα εξής:

A) Μεσογειακή Διατροφή (2013). Η ένταξη της μεσογειακής διατροφής πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με την Ισπανία, την Ιταλία, την Κροατία, την Κύπρο, το Μαρόκο και την Πορτογαλία, καθώς αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των λαών της Μεσογείου.

B) Η τεχνονομία της Παραδοσιακής Μαστιχοκαλλιέργειας στη Χίο (2014).

Γ) Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία (2015). Με την ένταξη της μαρμαροτεχνίας στον κατάλογο, εντάσσεται για πρώτη φορά, όσον αφορά την Ελλάδα, ένα παραδοσιακό επάγγελμα, το οποίο συνεχίζει να υπάρχει στην Τήνο, διατηρώντας και την αντίστοιχη σχολή μαρμαροτεχνίας στο νησί. Διασώζει τις παραδοσιακές εμπειρικές τεχνικές της επεξεργασίας του μαρμάρου και τα παραδοσιακά διακοσμητικά θέματα.

⁷² Ελληνικό ICOMOS 2017, 8.- Πούλιος 2015, 57.

⁷³ <http://ayla.culture.gr/introduction/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].- [https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription\[\]=00015&country\[\]=00240&multinational=3&display_1=inscriptionID#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription[]=00015&country[]=00240&multinational=3&display_1=inscriptionID#tabs) [ημ. πρόσβασης 10/2/2019]

⁷⁴ <http://ayla.culture.gr/introduction/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019]

Τα θέματα αυτά δεν έχουν μόνο διακοσμητική χρήση, αλλά αντικατοπτρίζουν και θρησκευτικές και μαγικές αντιλήψεις και προφορικές παραδόσεις του ντόπιου πληθυσμού⁷⁵.

Δ) Το έθιμο των Μωμόερων/ Μωμοερίων (2016). Πρόκειται για ένα Πρωτοχρονιάτικο έθιμο-δρώμενο, που πραγματοποιείται σε οκτώ χωριά στην Κοζάνη της Δυτικής Μακεδονίας. Διατηρείται από τους Πόντιους πρόσφυγες της ορεινής Τραπεζούντας, έχει χαρακτήρα εορταστικό και ευετηριακό και συνδέεται με τον ερχομό του νέου έτους. Αποτελεί ένα έθιμο συλλογικής μνήμης, ταυτότητας και ιστορικής συνέχειας, την οποία προσπαθούν να διατηρήσουν οι Πόντιοι απανταχού, ύστερα από τον ξεριζωμό και τις βιαιότητες που υπέστησαν τον 20ο αι.⁷⁶.

Ε) Το Ρεμπέτικο τραγούδι (2017). Αντικατοπτρίζει τη μουσική έκφραση μίας εποχής και της κοινωνίας της. Έφτασε στην Ελλάδα με τους πρόσφυγες του 1922 και αποτελούσε τη μουσική του περιθωρίου και των κατώτερων κοινωνικών τάξεων. Σταδιακά, η θέση του αναβαθμίστηκε, διευρύνθηκε η βάση του και έφτασε στις μέρες μας να αποτελεί σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς των Ελλήνων⁷⁷.

Στ) Η τελευταία εγγραφή αφορά στην Τέχνη της Ξερολιθιάς (2018), σε συνεργασία με άλλες επτά χώρες: Γαλλία, Ελβετία, Ισπανία, Ιταλία, Κροατία, Κύπρος, Σλοβενία. Πρόκειται κι εδώ για την εγγραφή ενός ακόμη παραδοσιακού επαγγέλματος, του κτισίματος χωρίς συνδετικό κονίαμα, μόνο με τη χρήση πέτρας, δημιουργώντας είτε απλές κατασκευές είτε εντυπωσιακά σύνολα, αρμονικά ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον⁷⁸.

7.1.2 Το Εθνικό Ευρετήριο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Πρόκειται για έναν κατάλογο που συντάσσεται σε εθνικό επίπεδο, υποχρεωτικά από το κάθε κράτος-μέλος, σύμφωνα με το άρθρο 12 της Σύμβασης για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.

Σε αυτόν καταγράφονται οι ποικίλες εκφάνσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό επίπεδο. Οι διάφοροι φορείς και ομάδες ή και μεμονωμένα άτομα έχουν τη δυνατότητα να κοινοποιήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πολιτισμού τους, τη σημασία που έχουν αυτά στη διατήρηση της συλλογικής τους ταυτότητας και την ανάγκη προστασίας τους. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την ένταξή τους στον παγκόσμιο κατάλογο της Unesco. Απώτερη συνέπεια είναι η διατήρηση της ποικιλομορφίας του ελληνικού πολιτισμού.

Από το 2008 μέχρι σήμερα, εκτός από τα έξι στοιχεία που έχουν ήδη ενταχθεί στον παγκόσμιο κατάλογο, στο Εθνικό Ευρετήριο της Ελλάδας περιλαμβάνονται κατά χρονολογική σειρά ένταξης και τα παρακάτω:

Ευλοναυπηγική (2013)

Ιερά Δάση των χωριών του Ζαγορίου και της Κόνιτσας (2015)

Ψαλτική τέχνη (2015)

Τσακόνικος χορός (2015)

Θέατρο σκιών – Καραγκιόζης (2016)

Ηπειρώτικο Πολυφωνικό Τραγούδι (2016)

Παραδοσιακό Πανηγύρι του Συρράκου (2016)

⁷⁵<https://ich.unesco.org/en/RL/tinian-marble-craftsmanship-01103> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁷⁶<https://ich.unesco.org/en/RL/momoeria-new-year-s-celebration-in-eight-villages-of-kozani-area-west-macedonia-greece-01184> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].- Ελληνικός ICOMOS 2017, 7-8

⁷⁷<http://ayla.culture.gr/%CF%81%CE%B5%CE%BC%CF%80%CE%AD%CF%84%CE%B9%CE%B%CE%BF/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁷⁸http://ayla.culture.gr/i_textni_tis_xerolithias/ [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

Μετακινούμενη Κτηνοτροφία (2017)
Σαπωνοποιία Πατούνη (2017)
Παραδοσιακή Τέχνη της Πέτρας στα Λαγκάδια Αρκαδίας (2017)
Η Υφαντική τέχνη και η διαφύλαξή της στα Αστερούσια Κρήτης (2018)
Το Πανηγύρι του Αγίου Συμεών (Αη Συμιού) στο Μεσολλόγι (2018)
Συνεργατισμός και Αλληλεγγύη: Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου (2018)
Η αμπελοοινική κληρονομιά της Σαντορίνης (Θήρας- Θηρασίας) (2018)
Η καλλιέργεια της μαύρης (κορινθιακής) σταφίδας (2018)
Τα άγρια βρώσιμα χόρτα της Κρήτης- Εθνοβοτανικές πρακτικές (2018)
Ο Βλάχικος Γάμος στη Θήβα (2018)
Ο Τρανός Χορός στη Βλάστη Κοζάνης (2018)
Το τσακόνικο μνημόσυνο στη Βασκίνα (2018)
Στειακός Πηδηχτός Χορός (2018)⁷⁹.

Πέραν όμως της Σύμβασης της Unesco και του Εθνικού Ευρετηρίου, προς την κατεύθυνση της προστασίας και της καταγραφής ηθών, εθίμων, παραδόσεων και συνολικά της άυλης κληρονομιάς προσανατολίζονται επιστημονικοί οργανισμοί, σωματεία και μουσεία. Ξεκινώντας, αξίζει να αναφερθεί η Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, ιδρυμένη το 1909 από τον Λαογράφο Νικόλαο Πολίτη. Εδώ και χρόνια η επιστήμη της Λαογραφίας φροντίζει για την καταγραφή της δημόδους παράδοσης και φιλολογίας. Με την καταγραφή του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού ασχολείται και η Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία. Τόσο η επιστήμη της Λαογραφίας όσο και η επιστήμη της Εθνολογίας διατηρούν πανεπιστημιακές θέσεις στα αντικείμενα αυτά, δίνοντας έτσι μεγαλύτερη ευχέρεια για μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού. Από την πλευρά των μουσείων, το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, το Λαογραφικό και Ναυτικό Μουσείο Κιμώλου, καθώς και τα άφθονα λαογραφικά μουσεία ανά την Ελλάδα, αποτελούν κοιτίδες καταγραφής, διαφύλαξης και διάδοσης της λαϊκής κληρονομιάς, ιδιαίτερα της άυλης, χάρη και στο εκδοτικό έργο κατά κύριο λόγο των δύο πρώτων φορέων. Στο ίδιο πλαίσιο, εντάσσεται και το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, το οποίο, όπως θα δούμε και παρακάτω, με το δίκτυο μουσείων που έχει ιδρύσει σε διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου, διαφυλάττει παραδοσιακά επαγγέλματα και επαγγέλματα της πρωτοβιομηχανικής περιόδου. Συνάμα, το Λύκειο Ελληνίδων, που έχει συλλόγους σε όλη την Ελλάδα, διαφυλάττει τους παραδοσιακούς χορούς και τα έθιμα που τους συνοδεύουν. Τέλος, τον ίδιο στόχο έχει και πληθώρα πολιτιστικών συλλόγων με αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα τον Πολιτιστικό Σύλλογο Πυργίου Χίου⁸⁰.

7.1.3 Φορείς που συμβάλλουν στη διατήρηση των παραδοσιακών επαγγελμάτων

Ιδιαίτερη προσοχή αξίζει να δοθεί στη σημασία που δίνει το Ελληνικό Τμήμα του ICOMOS, έχοντας εντάξει στο Εθνικό Ευρετήριο, πέραν των παραδοσιακών χορών, τραγουδιών και εθίμων, τα παραδοσιακά επαγγέλματα της μαρμαροτεχνίας, της ξυλοναυπηγικής, της ξερολιθιάς και της τέχνης της πέτρας, της υφαντικής και της σαπωνοποιίας, όπως φαίνεται από τον παραπάνω κατάλογο⁸¹.

Εκτός όμως, από το ICOMOS, και άλλοι φορείς ασχολούνται και επιδιώκουν την προστασία των παραδοσιακών επαγγελμάτων, ορισμένοι από τους οποίους θα αναφερθούν στη συνέχεια. Αρχικά, το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

⁷⁹<https://ich.unesco.org/en/convention> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].-<http://ayla.culture.gr/purpose/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁸⁰ Πούλιος 2015, 61-62.

⁸¹<http://ayla.culture.gr/purpose/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

Μακρινίτσας έχει δημιουργήσει εκπαιδευτικά προγράμματα μέσα από τα οποία μαθητές γυμνασίου και λυκείου, καθηγητές, αλλά και το ευρύ κοινό έρχονται σε επαφή με ορισμένες από τις παραδοσιακές τεχνικές. Ένα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα έχει θέμα «Τα πέτρινα τοξωτά γεφύρια της Ελλάδας»⁸². Το πρόγραμμα έχει ως στόχο τη βιωματική γνωριμία των παιδιών με τα καταγεγραμμένα γεφύρια που υπάρχουν στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και στην Ελλάδα εν γένει, την τεχνική κατασκευής των γεφυριών ανά τους αιώνες και την εξοικείωση τους με την ειδική ορολογία και την ονομασία των εργαλείων, που χρησιμοποιούνται από τους μάστορες.

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρινίτσας εξέδωσε το 2011 ένα έντυπο με την ονομασία «Μαστοροχώρια», το οποίο αποτελεί μελέτη του καθηγητή του ΑΠΘ Αργύρη Πετρονώτη σχετικά με το παραδοσιακό επάγγελμα των μαστόρων, όπως λέγονταν οι χτίστες, στην Ήπειρο⁸³.

Συνάμα, ένας ιδιωτικός φορέας που προαναφέραμε, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) έχει δημιουργήσει ένα δίκτυο μουσείων σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, μερικά από τα οποία συσχετίζονται με παραδοσιακά επαγγέλματα. Αναλυτικότερα, έχει ιδρύσει το Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, στα τέλη του 2002 στη Σπάρτη, που έχει ως βασικό του θέμα την καλλιέργεια της ελιάς και την παραγωγή ελαιολάδου από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τις μέρες μας, την αξιοποίηση του ελαιολάδου σε διάφορες μορφές (σαπωνοποιία, αρωματικά έλαια κλπ.), τη συμβολή του στην καθημερινή ζωή και τη σύνδεση είτε της ελιάς είτε του ελαιολάδου με έθιμα, θρησκευτικές τελετές, καθώς και με την μυθολογία⁸⁴.

Το καλοκαίρι του 1997 ίδρυσε στη Δημητσάνα το Μουσείο Υδροκίνησης, όπου συντηρήθηκαν οι παραδοσιακές εγκαταστάσεις και οι υδροκίνητοι μηχανισμοί της νεροτριβής, του αλευρόμυλου, του βυρσοδεψείου και του μπαρουτόμυλου. Ο τελευταίος είναι εξόχως σημαντικός για την ιστορία της περιοχής, καθώς η Δημητσάνα ήταν σημαντικό κέντρο παραγωγής μπαρουτιού. Επιπλέον, πραγματοποιούνται για τα σχολεία και το κοινό βιωματικά εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως το πρόγραμμα «Με τη δύναμη του νερού»⁸⁵.

Στο Σουφλί της Θράκης, το Μουσείο Μετάξης αναπαριστά από το 1990 όλα τα στάδια της εκτροφής του μεταξοσκώληκα και της παραγωγής και επεξεργασίας μεταξιού κατά τη διάρκεια της προβιομηχανικής περιόδου, μέσα από αυθεντικά εκθέματα. Επίσης, μέσα από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ελάτε να υφάνουμε», τα παιδιά μαθαίνουν τον τρόπο με τον οποίο υφαινόταν και βαφόταν το μετάξι⁸⁶.

Το Μουσείο Μαστίχας της Χίου μας γνωρίζει από το 2016 με τις παραδοσιακές τεχνικές της μαστιχοκαλλιέργειας, με τη διαχείρισή της από την αγροτική κοινωνία της Χίου και με τη σύγχρονη επεξεργασία της⁸⁷.

Το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας, το οποίο ιδρύθηκε το 2008, παρουσιάζει ως μοναδικό παράδειγμα έκθεσης της τεχνολογίας του μαρμάρου τις παραδοσιακές τεχνικές επεξεργασίας του, τα εργαλεία που χρησιμοποιούνταν, καθώς και δείγματα μαρμαρογλυπτικής.

⁸²Σύμφωνα με την ιστοσελίδα του ΚΠΕ, «Τα πετρογέφυρα της Ελλάδας».

⁸³<http://ayla.culture.gr/category/traditional-techniques/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁸⁴<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Elias-Kai-Ellinikou-Ladiou/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁸⁵ <http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Ydrokinisis/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁸⁶<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Metaxis/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁸⁷<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

Στο κάστρο των Ιωαννίνων ιδρύθηκε το 2016 το Μουσείο Αργυροχοΐας, όπου παρουσιάζεται η ιστορία της αργυροτεχνίας, όπως αυτή αναπτύχθηκε στην Ήπειρο κατά την Προβιομηχανική περίοδο, καθώς και δείγματα της αργυροτεχνίας και ειδικά της ηπειρώτικης αργυροχρυσοχοΐας⁸⁸.

Ακόμη, στη Στυμφαλία του Νομού Κορινθίας, σε μία κατάφυτη πλαγιά κοντά στην ομώνυμη λίμνη, ιδρύθηκε το 2010 το Μουσείο Περιβάλλοντος Στυμφαλίας. Στόχος του είναι να διασώσει την παραδοσιακή τεχνολογία και γνώση και ταυτόχρονα να αναδείξει την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον, καλλιεργώντας οικολογική συνείδηση με απώτερο στόχο την προστασία και διάσωση του περιβάλλοντος⁸⁹.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί και η ίδρυση ενός Δημόσιου ΙΕΚ, της Δημόσιας Σχολής Αργυροχρυσοχοΐας Στεμνίτσας στην Αρκαδία, η οποία προωθεί την εκμάθηση των τεχνικών κατασκευής χειροποίητου κοσμήματος από τις νέες γενιές. Η σχολή αυτή έρχεται να συνεχίσει την παράδοση της περιοχής, η οποία ήταν σημαντικό αργυροχρυσοχοϊκό και μεταλλουργικό κέντρο, ήδη από τη μεταβυζαντινή περίοδο⁹⁰.

Προς την ίδια κατεύθυνση της διάσωσης, γνωστοποίησης προς το ευρύ κοινό και ένταξης στον κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς κινείται και ο Φορέας Διαχείρισης Λιμνοθάλασσας Μεσολογίου-Ακαρνανικών Ορέων, σε συνεργασία με το Μεσογειακό Ινστιτούτο για τη Φύση και τον Άνθρωπο (MedINA), με το Τμήμα Τεχνολογίας Αλιείας Υδατοκαλλιεργειών του ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας, καθώς και με τους επιστημονικούς συνεργάτες κ. Αθανάσιο-Φοίβο Μπέρδο και κα Μαρί Σιαμπάνη. Οι φορείς αυτοί βρίσκονται στο πρώτο στάδιο της πρόθεσης υποβολής δελτίου στη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού & Αθλητισμού, προκειμένου να ενταχθεί η παραδοσιακή αλιεία στο Εθνικό Πάρκο Λιμνοθάλασσας Μεσολογίου-Αιτωλικού, λόγω της περιβαλλοντικής και αλιευτικής της ιδιαιτερότητας⁹¹.

Όλα τα παραπάνω, αποδεικνύουν έμπρακτα τη συλλογική βούληση σε εθνικό επίπεδο για τη διάσωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, που αφορά στα παραδοσιακά επαγγέλματα και στις παραδοσιακές τεχνικές τους. Αφορμή αυτής της κινητοποίησης είναι τόσο η συνειδητοποίηση της αξίας τους, λόγω της μοναδικότητας της τεχνογνωσίας που χρησιμοποιούν, η γνώση της οποίας μεταφέρεται προφορικά και εμπειρικά από γενιά σε γενιά, όσο και λόγω του ότι τα παραδοσιακά επαγγέλματα δεν ήταν αποκομμένα από την κοινωνία, αλλά συνδέονταν με αυτήν μέσα από μία σειρά τελετουργιών και εθίμων.

7.1.4 Η υφαντική τέχνη του Γερακίου

Το κέντημα είναι γλέντημα
κι η ρόκα είναι ζάλη
κι ο έρημος ο αργαλειός είναι σκλαβιά μεγάλη
τάκου – τάκου ο αργαλειός μου
τάκου κι έρχεται ο καλός μου

⁸⁸<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Argyrotexnias/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁸⁹ <http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Periballontos-Stymfalias/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 15/5/2019].

⁹⁰<http://epas-stemn.ark.sch.gr/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

⁹¹<https://www.fdlmes.gr/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

πέτα σαΐτα μου γοργή, πέτα ψιλό μεταξύ
να 'ρθει ο καλός μου τη Λαμπρή
να βρει χρυσά ν' αλλάξει

Δημοτικό τραγούδι⁹²

Η υφαντική στην Ελλάδα και σε όλον τον κόσμο πηγαίνει πίσω αρκετές χιλιάδες χρόνια πριν, στην Προϊστορική εποχή, όταν πρωτοεμφανίστηκε μαζί με την καλαθοπλεκτική. Ίχνη καλαθοπλεκτικής που εντοπίστηκαν στον ελλαδικό χώρο στη Νέα Νικομήδεια Ημαθίας, ανάγονται στο 6000 π.Χ..

Από τον Όμηρο⁹³ μαθαίνουμε για την ενασχόληση των γυναικών και ιδιαίτερα της Πηνελόπης με την υφαντική. Στη συνέχεια, τα αρχαία ελληνικά αγγεία του 5^{ου}/4^{ου} αι., μέσα από τις απεικονιζόμενες παραστάσεις τους, μάς πληροφορούν σχετικά με την ύπαρξη τόσο της τέχνης της υφαντουργίας όσο και με το είδος του αργαλειού που χρησιμοποιούνταν. Βάσει αυτών, ο αργαλειός για τον οποίο δεν ξέρουμε ούτε πότε ούτε από ποιον εφευρέθηκε, ήταν όρθιος ή αλλιώς κάθετος, αποτελούμενος από μία ξύλινη κατασκευή, στην κορυφή της οποίας ήταν τυλιγμένα τα στημόνια⁹⁴, που για να είναι πλήρως τεντωμένα, έφεραν στο κάτω μέρος τους βαρίδια. Ο όρθιος αυτός τύπος αργαλειού με βαρίδια αντικαταστάθηκε από τον καθιστό ή τον όρθιο με πατήθρες κατά τα Πρωτοβυζαντινά χρόνια. Παραστάσεις αργαλειού σώζονται και σε βυζαντινά χειρόγραφα του 11ου – 13ου αι.⁹⁵. Ιδιαίτερη ανάπτυξη σημείωσε η υφαντουργία ανάμεσα στα άλλα είδη της λαϊκής τέχνης στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, κυρίως κατά τη διάρκεια του 18ου αι. Μετά τη Βιομηχανική επανάσταση, διευκολύνθηκε η παραγωγή με την εισαγωγή του μηχανοκίνητου αργαλειού, που δεν άλλαξε όμως ουσιαστικά τον τρόπο ύφανσης. Η τέχνη της υφαντικής αποτελούσε και αποτελεί κυρίως γυναικεία υπόθεση, χωρίς βέβαια να αποκλείεται η συμμετοχή των ανδρών και απαντάται σε όλα τα μέρη της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας, με αυτά της Κρήτης, της Καρπάθου και της Ηπείρου να ξεχωρίζουν. Η αξία της υφαντικής αποδεικνύεται ήδη και από την ένταξη της υφαντικής τέχνης των Αστερουσίων Κρήτης στο Εθνικό Ευρετήριο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, το 2018⁹⁶.

Τα είδη του αργαλειού⁹⁷ που απαντώνται συνολικά στην Ελλάδα είναι τέσσερα:

Όρθιος ή αντρομιδίσιος αργαλειός

Καθιστός

Του λάκκου, ο οποίος είναι πιο πρόχειρης κατασκευής και τοποθετημένος εκτός σπιτιού

Χαραρίσιος, ο οποίος είναι παρόμοιος με τον όρθιο και τοποθετούνταν υπόγωνία.

Ο αργαλειός βρισκόταν είτε μέσα στον χώρο του σπιτιού είτε στο κατώι ή σε άλλο χώρο ειδικά διαμορφωμένο για την τοποθέτηση του αργαλειού. Ήταν απαραίτητο

⁹²<http://ifantagerakiou.blogspot.com/2013/01/blog-post.html> [ημ πρόσβασης 10/2/2019].

⁹³ «...Αλλ' εις οίκον ιούσα τα σ' αυτής έργα κόμιζε, ιστόν τ' ηλακάτη ντε...» = Γύρνα στο σπίτι σου και κοίταξε τις δικές σου δουλειές, τον αργαλειό και τη ρόκα σου...: *Οδύσσεια*, Α, στ. 356.

⁹⁴ Σκληρό βαμβακερό, λευκό νήμα, γύρω από το οποίο περνιέται η κλωστή για το υφαντό, το λεγόμενο υφάδι.

⁹⁵ Γιάννες 2018, 45 εικ. 44 Α, Β, Γ.

⁹⁶ Γιάννες 2018, 32-34. <http://ayla.culture.gr/%CE%B7-%CF%85%CF%86%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CF%8D%CE%BB%CE%B1%CE%BE%CE%AE-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%84/> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

⁹⁷<https://www.archaiologia.gr/blog/photo/73289-2/> [ημ. πρόσβασης 11/2/2019].

μέρος της οικοσκευής του παραδοσιακού ελληνικού σπιτιού, παράγοντας τα υφάσματα και τα ενδύματα της οικογένειας.

Η υφαντική του Γερακίου δεν αποτελεί παράδοση μόνο του λαϊκού βίου των τελευταίων αιώνων, αλλά ανάγεται στους αρχαίους χρόνους, όπως αποδεικνύεται από την εύρεση περί των 300 υφαντικών βαριδιών (αγνίθες) σε διάφορα σχέδια, από τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στον προϊστορικό οικισμό Δοντάκια. Οι πρόσφατες ανασκαφές που έγιναν στον οικισμό του μεσαιωνικού κάστρου έφεραν στο φως αποδεικτικά στοιχεία ύπαρξης κτηρίων, που λειτουργούσαν ως εργαστήρια υφαντουργίας ή βαφής νημάτων. Επιπλέον, στην ύπαρξη της υφαντικής τέχνης στο Γεράκι οδηγούν και τα κινητά ευρήματα που βρέθηκαν στο ισόγειο ορισμένων από τα κτήρια, όπως τριπτήρες, χτένι αργαλειού, κομβία ενδυμάτων, σφονδύλια πήλινα και λίθινα, άγκιστρα αδραχτιού και βελόνια (εικ. 31). Τα νομίσματα που βρέθηκαν κατά την περίοδο των ίδιων ανασκαφών, φανερώουν ότι πιθανόν υπήρχε εμπορική διάθεση μικρής κλίμακας των παραγομένων υφαντών. Ακόμη, η τέχνη της υφαντουργίας επηρέασε στο Γεράκι και την τέχνη της ζωγραφικής και της γλυπτικής, όπως φαίνεται από τα υφάσματα που απεικονίζονται σε αγιογραφίες του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στον οικισμό και των ναών της Αγίας Παρασκευής, της Ζωοδόχου Πηγής και των Ταξιαρχών στο κάστρο, αλλά και από το γλυπτό πλεκτό διάκοσμο, που φέρει η επίστεψη του προσκυνηταρίου του Αγίου Γεωργίου⁹⁸.

Βάσει της ύπαρξης χρονολογίας πάνω σε κίλιμι «ΧΓΣ1686»⁹⁹, φαίνεται ότι η δραστηριότητα αυτή συνεχίστηκε την εποχή της Β' Ενετοκρατίας (1685-1715) και της Β' Τουρκοκρατίας (1715-1821)¹⁰⁰ και σύμφωνα με τις επιγραφές δύο άλλων κιλμιών, ενός του 1808 και ενός του 1814 «ΓΜ 1814»¹⁰¹. Η υφαντική δραστηριότητα συνεχίστηκε και μετά την Απελευθέρωση, όπως δείχνει ένα υφαντό του 1899 «ΠΠ 1899»¹⁰².

Κάθε γερακίτικο σπίτι είχε τον δικό του αργαλειό με τον οποίο ασχολούνταν οι γυναίκες του σπιτιού από τη μικρότερη μέχρι τη μεγαλύτερη, εκφράζοντας μέσα από τα δημιουργήματά τους τις καλλιτεχνικές τους ιδιαιτερότητες. Οι ανύπαντρες μάλιστα κοπέλες έπαιρναν ως προίκα στο νέο τους σπίτι τα υφαντά, όπως μαρτυρούν τα προικοσύμφωνα του 1883 και του 1890¹⁰³. Γενικά, ο αργαλειός αποτελούσε βασικό στοιχείο του οικιακού εξοπλισμού, με τη βοήθεια του οποίου παρήγαν κίλιμια, όπως ονομάζονται τα χαλιά στο Γεράκι, διαδρόμους, πάντες, μαξιλάρες και ταγάρια (εικ. 32)¹⁰⁴.

Οι δύο πιο συνηθισμένοι τύποι αργαλειού στο Γεράκι ήταν ο καθιστός, οριζόντιος αργαλειός και ο όρθιος αργαλειός, που διατηρείται και προβάλλεται μέχρι σήμερα και που σύμφωνα με την καταγραφή την οποία έκανε ο τότε πρόεδρος της κοινότητας κ. Βαλάσης, το 1940 υπήρχαν μέσα στα σπίτια του οικισμού 140 όρθιοι και 140 καθιστοί αργαλειοί. Σύμφωνα με τη Γερακίτισσα κα Χρυσούλα Σταματοπούλου, την τελευταία υφάντρα του Γερακίου, ο όρθιος αργαλειός υπήρχε σε τόσο μεγάλο ποσοστό στο Γεράκι για λόγους κυρίως πρακτικούς, καθώς χωρούσε και ενσωματωνόταν καλύτερα μέσα στο σπίτι και δεν χρειαζόταν να διαμορφωθεί άλλος χώρος για να στεγαστεί ή να τοποθετηθεί στο κατώι¹⁰⁵.

⁹⁸ Ελευθερίου 2015, 16-17.- Γιάννης 2018, 51-53.

⁹⁹ Τα αρχικά σημαίνουν Χρυσούλα Γεωργίου Σκαρβούνη. Από τη συνέντευξη της κας Χρυσούλας Σταματοπούλου.

¹⁰⁰ Ελευθερίου 2015, 7.

¹⁰¹ Γριτσόπουλος 1982, 435.

¹⁰² Γριτσόπουλος 1982, 435.

¹⁰³ Γιάννης 2018, 56.

¹⁰⁴ Από τη συνέντευξη με την κα Χρυσούλα Σταματοπούλου.

¹⁰⁵ Από τη συνέντευξη με την κα Χρυσούλα Σταματοπούλου.

Ο καθιστός αργαλειός είναι μία ξύλινη οριζόντια κατασκευή, αποτελούμενη από τέσσερα δοκάρια, τα οποία ενωμένα μεταξύ τους δημιουργούσαν ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο, διαστάσεων 2,50x1,50 μ. (μήκος x πλάτος), που πατά σταθερά στο έδαφος. Στη μία πλευρά διαμορφώνεται κάθισμα για την υφάντρα. Σε ύψος περίπου 70 εκ. είναι στερεωμένα το μπροστινό και το πίσω αντίκαι τα ξυλόχτενα. Το στημόνι, το άσπρο δηλαδή νήμα πάνω στο οποίο πλέκεται το υφάδι, είναι στερεωμένο στο πίσω αντί και είναι πολύ καλά τεντωμένο. Το μήκος των νημάτων αυτών είναι ίσο με το μήκος του υφαντού, που πρόκειται να υφανθεί. Το πλάτος του υφαντού εξαρτάται από τον αριθμό των καλαμιών στα οποία είναι τυλιγμένα τα νήματα. Τα ξύλινα χτένια βρίσκονται πάνω από τον αργαλειό σε πολύ μικρή απόσταση από αυτόν και σε τέτοια απόσταση από την υφάντρα, ώστε να τα φτάνει και να τα μετακινεί μπρος πίσω. Για να ξεκινήσει η ύφανση, η υφάντρα πατάει την πατήθρα και ανασηκώνεται το ένα μιτάρι (στενόμακρο πλαίσιο με πολλούς σπάγκους δεμένους σε πήχεις για το κάθε μιτάρι) μαζί με ορισμένα από τα νήματα, ενώ το δεύτερο μιτάρι παραμένει σταθερό στο κάτω μέρος του χτενιού. Στο ενδιάμεσο κενό που σχηματίζεται, περνάει τη σαΐτα με το υφάδι από τη μία άκρη ως την άλλη ενδιάμεσα από το στημόνι και τραβάει προς το μέρος της με το χτένι, ώστε να ενωθούν το στημόνι με το υφάδι και να αρχίσει να δημιουργείται το υφαντό, το οποίο πέφτει μπροστά στα πόδια της¹⁰⁶.

Ο όρθιος αργαλειός (εικ. 33, 34) απαντάται σε χώρες της Ανατολής, όπως στην Τουρκία, στο Ιράν, στο Ιράκ, στο Αφγανιστάν, στην Ινδία, στο Αζερμπαϊτζάν κ.α. και στην Ευρώπη, όπως στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία, στη Μολδαβία και στη Γαλλία στην οποία υπάρχουν δημιουργήματα υφαντικής με την τεχνική της ταπισερί, όπως και στο Γεράκι¹⁰⁷. Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί ο όρθιος αργαλειός είναι δύσκολος, κουραστικός και απαιτεί συνεργασία. Αποτελείται και αυτός από τέσσερα δοκάρια που σχηματίζουν ένα βασικό ορθογώνιο, όρθιο, ξύλινο πλαίσιο. Για να ξεκινήσει η ύφανση, θα πρέπει η υφάντρα να «ρίξει τον αργαλειό», να στερεώσει, δηλαδή, σε όρθια θέση το στημόνι, το σκληρό βαμβακερό, λευκό νήμα, το οποίο είναι τυλιγμένο στο ανώτερο οριζόντιο δοκάρι και το οποίο θα πρέπει να είναι καλά τεντωμένο, για να μην γίνει «κρουστό» το υφαντό, δηλαδή να μην σακουλιάζει. Για να γίνει η διαδικασία αυτή, χρειάζεται η συνεργασία τριών - τεσσάρων γυναικών, εκ των οποίων η μία θα πρέπει να φτιάχνει τα ζευγάρια, η άλλη να σταυρώνει τα κουβάρια και η τρίτη να σφίγγει το στημόνι. Η ύφανση στον όρθιο αργαλειό ξεκινά από κάτω προς τα πάνω και από αριστερά προς τα δεξιά, από το ύψος σχεδόν ενός σκαμιού, περνώντας με τα χέρια το υφάδι (τη μάλλινη κλωστή) ανάμεσα από τα νήματα του στημονιού (όχι απαραίτητα από όλα, αλλά από όσα χρειάζεται για να σχηματιστεί το σχέδιο). Όταν το υφαντό φτάσει σε ένα ύψος που δεν φτάνει η υφάντρα να υφάνει ούτε καθισμένη σε καρέκλα, τότε ξεβιδώνει δύο βίδες που υπάρχουν στα πλάγια, ρίχνει στο πίσω μέρος του αργαλειού το έτοιμο υφαντό και συνεχίζει από χαμηλό πάλι ύψος. Στο επάνω μέρος του αργαλειού υπήρχε ένα οριζόντιο, καλαμένιο ξύλο, το μιτάρι, για να ξεχωρίζει την μπροστινή όψη από την πίσω. Παλιότερα, ύφαιναν το μονοζεύγαρο, με μία δηλαδή κλωστή, ενώ τώρα διπλοζεύγαρο, χρησιμοποιώντας δύο κλωστές. Με τη χρήση του χτενιού, το οποίο είναι ξύλινο σε σχήμα Γ και φέρει ακίδες στην άκρη του, συμπίεζαν προς τα κάτω το υφάδι, προκειμένου να ενοποιηθούν όλες οι κλωστές και να σχηματίσουν το υφαντό. Από αυτά που υφαίνουν στον αργαλειό, πιο δύσκολη είναι η ύφανση ενός ταγαριού συγκριτικά με ένα χαλί (κιλίμι), καθώς για το ταγάρι χρειάζεται να υφανθούν

¹⁰⁶ Τότσικας 2008, 67-68.

¹⁰⁷ <http://galaxy.hua.gr/~hp228314/argalios.html> [ημ. πρόσβασης 11/2/2019].- Γιάννης 2018, 16-19.

περισσότερες λεπτομέρειες, όπως οι ραφές, το κορδόνι του, που απαιτεί τη συνεργασία δύο γυναικών, και τα διακοσμητικά του στοιχεία (κρόσσια, θηλιές κλπ.)¹⁰⁸.

Τα παλαιότερα χρόνια οι γυναίκες έβαφαν τις κλωστές για τα υφαντά τους με φυσικά υλικά, κυρίως με καρυδότσουφλα και με βότανα. Συγκεκριμένα, τα βότανα είναι το μέλεγο, που δίνει το μαύρο χρώμα, και το ριζάρι, που φύεται στο γειτονικό χωριό του Κοσμά Κυνουρίας και δίνει το κόκκινο χρώμα. Επίσης, αγόραζαν το ινδικό λουλάκι αριάς, που το αναμείγνυαν με το νερό, μέσα στο οποίο είχαν πλύνει το μαλλί των προβάτων, που περιείχε ένα είδος ελαίου και δημιουργούσαν το γαλάζιο χρώμα, το οποίο ήταν ανεξίτηλο. Τα μετέπειτα χρόνια αγόραζαν βαφές, ενώ στη σύγχρονη εποχή αγοράζουν έτοιμες βαμμένες κλωστές, που είναι ανεξίτηλες. Για να μπορέσουν να φτιάξουν τα χρώματα και να διατηρηθούν χρειάζονταν και τα «προσθήματα», πρόσθετα δηλαδή υλικά που τα αναμείγνυαν με τα χρώματα (ακόμα και τις έτοιμες βαφές του εμπορίου), όπως το ξύδι, το αλάτι, το θαλασσινό νερό ή μετέπειτα τη στάχτη. Τα βασικά χρώματα που χρησιμοποιούνται, είναι το κόκκινο, το λεγόμενο «βασιλικό», το έντονο κίτρινο και το πορτοκαλί. Τα χρώματα βέβαια που χρησιμοποιούσε κάθε υφάντρα διέφεραν ανάλογα με την ηλικία της, την ψυχολογία της, την εποχή και τα γεγονότα που συνέβαιναν. Οι νέες δηλαδή κοπέλες, χαρούμενες που είχαν γεννήσει, χρησιμοποιούσαν έντονα χρώματα, ενώ όσες ήταν χήρες ή όταν συνέβαινε πόλεμος, χρησιμοποιούσαν πιο μουντά χρώματα. Όταν έφταναν σε μια ηλικία που δεν μπορούσαν πια να υφάνουν, παρέδιδαν το χτενάκι τους σε μια άλλη γυναίκα της οικογένειάς τους (κόρη ή νύφη) ή αν δεν είχαν απογόνους, σε όποια υφάντρα θεωρούσαν άξια, προκειμένου να συνεχίσει την παράδοση¹⁰⁹.

Τα υφαντά, εκτός από ποικίλα χρώματα, είχαν και ποικίλα σχέδια τόσο παλιότερης εποχής όσο και νεώτερα. Το παλιότερο υφαντό, όπως προαναφέρθηκε που χρονολογείται το 1686 (εικ. 35), φέρει ως θέμα το δέντρο της ζωής. Τα παλιότερα θέματα είναι το «δέντρο της ζωής», το οποίο θα αναλυθεί στη συνέχεια, και το οποίο χαρακτηρίζεται ως το «παλιό», το «βυζαντινό» που δεν υφαίνεται πια, η «καλλιγραφία» που φέρει λουλούδια (εικ. 36), κυρίως τριαντάφυλλα, το «αμπελακιώτικο» με κρίνα (εικ. 37), άλλα με «γεωμετρικά σχέδια» απλά ή με σταυρούς, ο «ήλιος», η «μαργαρίτα» (εικ. 38), το «πλακάκι», φυτικά θέματα ή θέματα με φθινοπωρινά φύλλα, άλλα με θέμα το σκυριανό караβάκι, προερχόμενο από βιβλίο του Μουσείου Μπενάκη (εικ. 39), και ένα αρχαιοελληνικής προέλευσης: ο μαιάνδρος (εικ. 40). Το μοτίβο «Δέντρο της ζωής» (εικ. 41), όπως παρουσιάζεται σε ένα κιλίμι προσευχής του 1808, είναι ένα ξεχωριστό θέμα, που μέσα από την καλλιτεχνία των Γερακιτισσών συνδυάζει χριστιανικά και παγανιστικά στοιχεία: Απεικονίζεται ως κεντρικό θέμα πάνω σε πράσινο φόντο, με τη ρίζα του σε σχήμα γυναικείων ωοθηκών ως σύμβολο γονιμότητας και συνεχίζει με τέσσερα παρακλάδια, δύο σε κάθε πλευρά, που συμβολίζουν την παιδική και τη νεαρή ηλικία αντίστοιχα. Στο πιο πάνω επίπεδο τα παρακλάδια συνεχίζονται, από ένα σε κάθε πλευρά, συμβολίζοντας την ενήλικη ζωή και την παράλληλη πορεία των συντρόφων. Στο τέλος, απεικονίζεται μόνο ένα βλαστάρι με ένα λευκό, συνήθως, άνθος στην κορυφή, υποδηλώνοντας τη μοναχικότητα των ανθρώπων απέναντι στον θάνατο. Το κιλίμι αυτό χαρακτηρίζεται ως «κιλίμι προσευχής», καθώς φέρει σταυρούς, λόγω του γεγονότος ότι φτιάχνοντάς το η υφάντρα προσευχόταν για την υγεία των δικών της ανθρώπων, όπως φαίνεται από τα σύμβολα που υπάρχουν περιμετρικά του υφαντού. Προσευχόταν, ακόμη, για την υγεία των φίλων της, όπως συμβολίζει η απεικόνιση των σκυλιών, που αποτελούν

¹⁰⁸ Από τη συνέντευξη με την κα Χρυσούλα Σταματοπούλου.

¹⁰⁹ Από τη συνέντευξη με την κα Χρυσούλα Σταματοπούλου.

σύμβολο φιλίας και των κατοικιδίων της (απεικόνιση πουλιών). Τα παλιότερα υφαντά έφεραν τα αρχικά των δημιουργών τους, καθώς και την ημερομηνία δημιουργίας τους¹¹⁰.

Τα υφαντά του Γερακίου βραβεύτηκαν στην Παγκόσμια Έκθεση της Βιέννης με θέμα τον πολιτισμό και την εκπαίδευση, στην οποία συμμετείχαν 35 χώρες¹¹¹. Το 1888, κέρδισαν επίσης επαίνους, συμμετέχοντας στην Εθνική Γενική Έκθεση των Αθηνών. Το 1890 έλαβαν το βραβείο της Πανελληνίου Εκθέσεως Ζαπτείου και το 1970 δύο Γερακίτισσες, η κυρία Ελένη Κουτσοβασίλη και η κυρία Γιάννε, πήραν το τρίτο βραβείο στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης¹¹².

7.1.5 Διαξαχθείσες ενέργειες για την ανάδειξη της υφαντικής τέχνης του Γερακίου

Η υφαντική τέχνη του Γερακίου αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της φυσιογνωμίας του τόπου, δείγμα της καλλιτεχνικής και δημιουργικής έκφρασης των Γερακιτισσών: μίας τέχνης που μεταδίδεται εμπειρικά από γενιά σε γενιά εδώ και αιώνες, διατηρώντας αναλλοίωτα στον χρόνο την τεχνογνωσία, τη θεματολογία και ό,τι αυτή συμβολίζει, αποτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το συνεκτικό στοιχείο της κοινότητας και χαρακτηριστικό γνώρισμα της συλλογικής της ταυτότητας.

Πριν γίνουν οι προτάσεις για την ανάδειξη της υφαντικής τέχνης του Γερακίου, κρίνεται σκόπιμα αναφερθούν οι ενέργειες που έχουν ήδη γίνει μέχρι σήμερα. Αρχικά, το 1988, δεκατέσσερις Γερακίτισσες συγκρότησαν τον Αγροτικό Συνεταιρισμό Οικοτεχνίας – Χειροτεχνίας η «Εργάνη», ο οποίος λειτουργεί περίπου μέχρι το 2008. Ο χώρος λειτουργούσε ως εκθετήριο των υφαντών, του όρθιου αργαλείου στον οποίο ύφαιναν παραδοσιακά οι Γερακίτισσες, καθώς και άλλων εργαλείων, όπως η ανέμη, που χρησιμοποιούσαν στην υφαντική τέχνη (εικ 42). Ταυτόχρονα, ο χώρος αυτός λειτουργούσε και ως πωλητήριο των υφαντών, ενώ πραγματοποιούνταν και σεμινάρια, για να βελτιωθούν τόσο οι ίδιες οι υφάντρες όσο και για να μαθητεύσουν οι νεώτερες. Ο συνεταιρισμός συμμετείχε επίσης ενεργά σε εκθέσεις στο Ζάππειο, στον εκθεσιακό χώρο της Helexpro, και η ίδια η κυρία Σταματοπούλου είχε εκθέσει εκ μέρους του Συνεταιρισμού τα υφαντά στο Ξυλόκαστρο, όπου είχαν ζητηθεί¹¹³.

Υστερα από το κλείσιμο του συνεταιρισμού, η κυρία Σταματοπούλου συνέχισε ατομικά την προσπάθεια για την προώθηση και κυρίως τη διατήρηση της σημαντικής αυτής γερακίτικης παράδοσης. Στις 28-29 Δεκεμβρίου του 2012 συμμετείχε σε έκθεση 56 καλλιτεχνών, που έλαβε χώρα στον πολυχώρο «Φουγάρο» στο Ναύπλιο, παρουσιάζοντας την τέχνη της υφαντικής σε όρθιο αργαλείο (εικ. 43)¹¹⁴. Εν συνεχεία, δίδαξε την τέχνη της σε άτομα που ενδιαφέρονταν για την υφαντική (εικ. 44, 45) και στις 26 Οκτωβρίου του 2015 η Δήμαρχος της πόλης Haldensleben της Γερμανίας, μαζί με τον τότε δήμαρχο Ευρώτα κ. Γρυπιώτη, ξεναγήθηκαν στον χώρο της και ενημερώθηκαν σχετικά με τον όρθιο αργαλείο από την ίδια (εικ. 46)¹¹⁵.

Ήδη το 1983, τα κιλίμια προβλήθηκαν στην εκπομπή της ΕΡΤ 1 «Άγνωστη Ελλάδα», σε επεισόδιο με θέμα «Το Βυζαντινό Γεράκι», και το 2015 στην εκπομπή

¹¹⁰ Από τη συνέντευξη με την κα Χρυσούλα Σταματοπούλου.

¹¹¹ <https://www.bie-paris.org/site/en/1873-vienna> [ημ. πρόσβασης 11/2/2019].- Γριτσόπουλος 1982, 437.

¹¹² Γριτσόπουλος 1982, 437.- Από τη συνέντευξη με την κα Χρυσούλα Σταματοπούλου.

¹¹³ Από τη συνέντευξη με την κα Χρυσούλα Σταματοπούλου.

¹¹⁴ http://karitsiotikanea.blogspot.com/2012/11/blog-post_7.html [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

¹¹⁵ <http://ifantagerakiou.blogspot.com/> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

της ΕΡΤ 3 «Κυριακή στο Χωριό»¹¹⁶. Το 2013 παρουσιάστηκαν στο Συνέδριο κοινής αγροτικής πολιτικής του Δήμου Ευρώτα, καθώς και κατά τη διάρκεια των ετησίων εκδηλώσεων για τα «Κάστρεια 2013». Τέλος, το 2017, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων για τις «Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς», οι Γερακίτισσες εξέθεσαν τα υφαντά τους με ένα ιδιότυπο τρόπο σε όλο το χωριό, κρεμώνταςτα στα μπαλκόνια των σπιτιών τους (εικ. 47)¹¹⁷.

Κορωνίδα όλων, αποτελεί η διαδικασία που έχει ήδη ξεκινήσει από τον κ. Νίκο Γιάννε, για την ένταξη τηςυφαντικήςμε την τεχνική του τοιχοτάπητα (ταπισερί) στον όρθιο αργαλειό τόσο του Γερακίου όσο και άλλων οικισμών του Πάρνωνααρχικά, στο Εθνικό Ευρετήριο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, και στη συνέχεια στον Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Unesco. Αρχική σκέψη ήταν να ενταχθεί η υφαντική τέχνη του Γερακίου μαζί με την υφαντικής των χωριών του Πάρνωνα της περιοχής της Τσακωνιάς, κάτι το οποίο τελικά απορρίφθηκε από το διοικητικό συμβούλιο του Αρχείου της Τσακωνιάς.

Τα στάδια που απαιτούνται για την ένταξη στο Εθνικό Ευρετήριο, είναι η Δήλωση Πρόθεσης Υποβολής, η Ανάρτηση Δηλώσεων Πρόθεσης Υποβολής στο ayla.culture.gr και η Υποβολή Δελτίου Στοιχείου ΑΠΚ προς επεξεργασία στη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΔΙΝΕΠΟΚ)¹¹⁸. «*Η Τέχνη Υφαντών Κιλιμιών σε Όρθιο Αργαλειό στο Γεράκι Λακωνίας*» έχει περάσει στο Β΄ στάδιο μαζί με άλλες 18 δηλώσεις¹¹⁹.

7.1.6 Προτάσεις περαιτέρω ανάδειξης της υφαντικής τέχνης του Γερακίου

Οι ενέργειες που πρέπει να γίνουν, ώστε να συμβάλουν στην προώθηση και ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του Γερακίου, θα πρέπει πρώτα να ξεκινήσουν σε τοπικό επίπεδο. Αρχικά, με τη βοήθεια των 53 ανθρώπων που είναι γνώστες της υφαντικής, των γυναικών του Γερακίου, του Πολιτιστικού Συλλόγου Γερονθρών και της Δημοτικής αρχής κρίνεται απαραίτητο να επαναλειτουργήσει η «Εργάνη», στον χώρο στον οποίο ήδη στεγαζόταν, αποτελώντας τον πυρήνα, την καρδιά της υφαντικής παράδοσης. Στη συνέχεια, η τέχνη της υφαντικής θα πρέπει να ταξιδέψει σε όλη τη Λακωνία και με τη συμβολή της Περιφέρειας Πελοποννήσου να οργανωθούν ενημερωτικές εκδηλώσεις σε όλη την περιφέρεια. Παράλληλα, θα πρέπει να δημιουργηθεί έντυπο ενημερωτικό υλικό, ώστε να ενημερωθεί το ευρύ κοινό για την αξία και τη σημασία της.

Προς αυτήν την κατεύθυνση, στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης, προτείνεται να οργανωθούν στον χώρο της «Εργάνης» κύκλοι εκπαιδευτικών προγραμμάτων ενηλίκων, κατά τη διάρκεια των οποίων οι εκπαιδευόμενοι θα μιλούν βιωματικά στην τέχνη της υφαντικής, δημιουργώντας οι ίδιοι τα δικά τους καλλιτεχνήματα. Κάτι τέτοιο θα τους βοηθήσει να συνειδητοποιήσουν την αξία αυτών των χειροτεχνημάτων και τον κόπο που απαιτείται για την παραγωγή τους.

Σε μία εποχή με καλπάζουσα τεχνολογική εξέλιξη, η οποία έχει υπεισεέλθει σε όλους τους τομείς, χωρίς να αφήσει ανεπηρέαστο τον τομέα του πολιτισμού και ταυτόχρονα το διαδίκτυο, το οποίο αποτελεί μία παγκόσμια εγκυκλοπαίδεια, ιδιαίτερα για τους νέους, κρίνεται απαραίτητη αξιοποίηση του διαδικτύου. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται η δημιουργία μιας επίσημης ιστοσελίδας για την υφαντική του Γερακίου, κάτι που θα συμβάλει στη διάσωση και διάδοση της υφαντικής τέχνης,

¹¹⁶http://ifenekilimi.blogspot.com/2016/01/blog-post_18.html [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

¹¹⁷<https://www.apela.gr/index.php?page=article&id=127300> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

¹¹⁸Γιάννης 2018, 89.- http://ayla.culture.gr/purpose/diadikasia_eggrafis/ [ημ. πρόσβασης 12/2/2019]

¹¹⁹<http://ayla.culture.gr/2990-2/> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].- Γιάννης 2018, 90.

μίας κληρονομιάς αιώνων, που μεταδίδεται προφορικά και εμπειρικά από τη μία γενιά στην άλλη και η οποία τείνει προς τη σταδιακή της εξαφάνιση. Αναλυτικότερα, η ιστοσελίδα αυτή θα περιλαμβάνει:

- 1) την ιστορική εξέλιξη της υφαντικής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα,
- 2) την τεχνική του όρθιου και του καθιστού αργαλειού στο Γεράκι και τον τρόπο λειτουργίας τους,
- 3) τα εξαρτήματα που ήταν απαραίτητα για την υφαντική,
- 4) φωτογραφικό υλικό με τα παραγόμενα καλλιτεχνήματα της υφαντικής
- 5) εκδηλώσεις στις οποίες έχουν παρουσιαστεί τα υφαντά του Γερακίου
- 6) τρέχουσες εκδηλώσεις και πολιτιστικές συνεργασίες.

Βασική πηγή πληροφοριών θα είναι οι αρχαιολογικές μαρτυρίες και η σχετική βιβλιογραφία, αλλά κυρίως οι ίδιοι οι γνώστες της υφαντικής. Θα ληφθούν συνεντεύξεις από τις 53 γυναίκες που γνωρίζουν την τέχνη της υφαντικής, οι οποίες θα βιντεοσκοπηθούν. Συγχρόνως, θα υπάρχουν βίντεο στα οποία θα υφαίνουν. Το σύνολο αυτών των βιντεοπροβολών θα αναρτηθεί στην ιστοσελίδα. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορέσει να διασωθεί η μνήμη της αρχέγονης υφαντικής τέχνης και ταυτόχρονα όλες αυτές οι γνώσεις θα είναι προσβάσιμες τόσο στον ελλαδικό όσο και στον διεθνή χώρο.

Συγχρόνως, προς τον ίδιο σκοπό, αυτόν της ανάδειξης των άυλων αξιών του Γερακίου, θα μπορούσε να κινηθεί και η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού προγράμματος για μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου με τίτλο **«Υφαίνοντας στον αργαλειό»**, θα περιλαμβάνει τρία στάδια:

- 1) Το προπαρασκευαστικό στάδιο στο οποίο θα σταλεί στον υπεύθυνο δάσκαλο/καθηγητή στο σχολείο ένας φάκελος με έντυπο ενημερωτικό και φωτογραφικό υλικό σχετικά με την υφαντική του Γερακίου, προκειμένου να ενημερωθεί ο ίδιος και στη συνέχεια να παρουσιάσει στους μαθητές του το θέμα. Σε περίπτωση που θα έχει προηγηθεί η δημιουργία ιστοσελίδας, θα μπορεί να πάρει τη θέση του προπαρασκευαστικού φακέλου.
- 2) Το κύριο στάδιο του εκπαιδευτικού προγράμματος αφορά στην επίσκεψη των μαθητών στο Γεράκι. Εκεί, στον χώρο όπου στεγαζόταν ο συνεταιρισμός της «Εργάνης», τα παιδιά θα διδαχθούν τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες υφαίνουν στον όρθιο αργαλειό και ποιά άλλα εξαρτήματα είναι απαραίτητα στην υφαντική τέχνη. Στη συνέχεια, μπορούν να υφάνουν σε μικρούς αργαλειούς τα δικά τους υφαντά.
- 3) Το τρίτο στάδιο πραγματοποιείται στο σχολείο και αφορά στο τί αποκόμισαν οι μαθητές από το συγκεκριμένο πρόγραμμα. Οι μαθητές του Δημοτικού θα δημιουργήσουν μία ζωγραφιά με έμπνευση την υφαντική τέχνη και οι μαθητές του Γυμνασίου θα πραγματοποιήσουν εργασίες σχετικές με την υφαντική στην Ελλάδα και σε παγκόσμιο επίπεδο, οι οποίες θα παρουσιαστούν σε εκδήλωση στο κάστρο.

Τέλος, προκειμένου να παρουσιαστεί σε ένα ακόμα ευρύτερο κοινό, προτείνεται η συνεργασία με το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης στην Αθήνα και το Μουσείο Μεταξίου του ΠΙΟΠ στο Σουφλί, ώστε να πραγματοποιηθούν περιοδικές εκθέσεις, με θέμα: «Το ταξίδι της υφαντικής του Γερακίου ανά τους αιώνες». Η έκθεση θα περιλαμβάνει τα ευρήματα που συσχετίζονται με την υφαντική από την θέση Δοντάκια και από το μεσαιωνικό κάστρο, οπτικοακουστικό υλικό με την τεχνική του όρθιου αργαλειού, τις προφορικές μαρτυρίες των Γερακιτισσών και τα υφαντά τους.

7.2 Η Υλική Πολιτιστική Κληρονομιά του Γερακίου

Το κάστρο του Γερακίου αφορά έναν τόπο ο οποίος αντικατοπτρίζει στο πέρασμα των αιώνων τη συνεχή κατοίκηση και παρουσία του, την παρουσία διαφορετικών λαών που άφησαν το στίγμα τους, καθώς και τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε διαχρονικά. Η αρχαία, η βυζαντινή και η φράγκικη φάση του κάστρου και του οικισμού αντικατοπτρίζονται μέσα από τα σωζόμενα μνημεία, όπως αυτά έχουν ενταχθεί στον νεώτερο οικισμό.

Οι βυζαντινές εκκλησίες του οικισμού, διάσπαρτες μέσα σε αυτόν, ορισμένες κτισμένες πάνω στα ερείπια προηγούμενων, έχουν αξία όχι μόνο θρησκευτική και λατρευτική, όπως είναι φυσικό να εμπεριέχεται σε ένα θρησκευτικό μνημείο, αλλά δείχνουν και τους αρχιτεκτονικούς «κανόνες» που ακολουθούσαν οι τεχνίτες της εποχής. Τέλος, τα ενσωματωμένα σπόλια (τρίγλυφα, επιστύλια, κιονόκρανα κλπ.) από τους ερειπωμένους αρχαίους ναούς ή οι εντοιχισμένες επιγραφές, όπως αυτή της ρωμαϊκής περιόδου που είναι ενσωματωμένη ως περιθύρωμα του ναού του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, αποκαλύπτουν το πώς οι ντόπιοι αξιοποίησαν το αρχαίο τους παρελθόν, καθώς και τη σημαντική θέση του Γερακίου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

Ταυτόχρονα, το κάστρο, είναι ένα από τα υλικά κατάλοιπα που άφησαν οι Φράγκοι στη Λακωνία, όπως και σε πολλά άλλα μέρη της Πελοποννήσου¹²⁰, μετά την Δ΄ Σταυροφορία και την ίδρυση του Πριγκιπάτου της Αχαΐας. Τη σφραγίδα τους οι Φράγκοι την άφησαν κτίζοντας ένα κάστρο που φέρει στοιχεία του δυτικού αμυντικού συστήματος. Συγχρόνως, το αποτύπωμά τους έχει παραμείνει στα ανάγλυφα που είναι εντοιχισμένα σε πολλές εκκλησίες του κάστρου, όπως στην Ζωοδόχο Πηγή, ή στα πώρινα μνημεία που σώζονται στον ναό της Αγίας Παρασκευής ή του Αγίου Γεωργίου, τα οποία είτε κατασκευάστηκαν από τους ίδιους τους Φράγκους είτε ήταν αποτέλεσμα της επιρροής τους στους βυζαντινούς διαδόχους τους στο κάστρο.

Συγχρόνως, μέσα από τις αγιογραφίες και τις κτητορικές επιγραφές, δίνονται πληροφορίες σχετικά με τους κτήτορες των ναών, οι οποίοι ήταν και επιφανείς Γερακίτες και απλοί άνθρωποι, που πρόσφεραν από το υστέρημά τους.

Συνολικά συμπεραίνεται ότι το κάστρο και ο οικισμός του Γερακίου έχουν μεγάλη ιστορική και αρχαιολογική αξία, όπως μαρτυρείται από τα μνημεία τους. Συνάμα, όμως, έχει να επιδείξει και μεγάλη αισθητική αξία, καθώς πρόκειται για ένα λαμπρό παράδειγμα ενός οχυρού κάστρου του 13ου αι., το οποίο μετά από τις επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων, δίνει μία ολοκληρωμένη εικόνα ενός φρουριακού συγκροτήματος με τον γύρω οικισμό του, όπως διαμορφώθηκε τον 13ο αι. Επιπλέον, έχει χαρακτήρα διδακτικό, καθώς αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της ιστορικής μνήμης και ταυτότητας της τοπικής κοινότητας στην οποία ανήκει.

Ακόμα έχει σημασία ως τοπόσημο, καθώς η θέση του έχει εξέχουσα σημασία, όντας σε καίρια θέση για τον έλεγχο των γύρω περιοχών και των λαών που ζούσαν σε αυτές και αποτελώντας αργότερα συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο Δεσποτάτο του Μυστρά και στο επίνειό του τη Μονεμβάσια.

Τέλος, έχει αισθητική αξία με το επιβλητικό φράγκικο κάστρο να δεσπόζει στην κορυφή του λόφου Παλαιόκαστρο με θέα στην κορυφογραμμή του Ταυγέτου, το σύγχρονο Γεράκι να απλώνεται στους πρόποδες και την πεδιάδα του Έλους να φτάνει μέχρι τη θάλασσα, βοηθώντας τον επισκέπτη να ταξιδέψει στον χώρο και στον χρόνο¹²¹.

¹²⁰Spiliopoulou 2013, 35-46.

¹²¹Λαμπρινουδάκης 2008, 11-14.- Πούλιος 2015, 33.

Δεν μπορούμε, όμως, να παραβλέψουμε την ιδιαίτερη φυσιογνωμία και του σύγχρονου οικισμού του Γερακίου. Η καρδιά του χωριού είναι η κεντρική του πλατεία γύρω από την οποία υπάρχουν καφενεία και καταστήματα. Τα σπίτια του Γερακίου είναι άτακτα οικοδομημένα εκατέρωθεν των καλντεριμιών, που οδηγούν σε αυτήν. Πρόκειται για διώροφες ή τριώροφες οικοδομές-αρχοντικά μεγάλων διαστάσεων, οι περισσότερες πετρόχτιστες με ψηλούς αυλόγυρους και μικρά μπαλκόνια στον όροφο. Η είσοδος στην αυλή του σπιτιού γίνεται μέσω μιας μεγάλης αφιδωτής αυλόθυρας, που φέρει πέτρινα διακοσμητικά στοιχεία, και σε ορισμένες περιπτώσεις τα αρχικά των ιδιοκτητών, καθώς και την ημερομηνία ανοικοδόμησης του σπιτιού¹²².

7.2.1 Διεξαχθείσες ενέργειες για την ανάδειξη της Υλικής Πολιτιστικής κληρονομιάς του Γερακίου

Με στόχο την αξιοποίηση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς και της γνωριμίας των ντόπιων, μικρών και μεγάλων, αλλά και του ευρύτερου κοινού με το Γεράκι και τα μνημεία του, οι τοπικές αρχές της περιοχής, σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων έχουν πραγματοποιήσει ποικίλες εκδηλώσεις. Ξεκινώντας από τις πιο πρόσφατες, ο Πολιτιστικός Σύλλογος Γερονθρών, σε συνεργασία με το Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών και την άδεια και συμμετοχή της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας πραγματοποίησε στις 18 Ιουλίου του 2018 εκπαιδευτικό πρόγραμμα – βιωματικό εργαστήριο με τίτλο «Αρχαιολόγοι για μία μέρα» για παιδιά άνω των 6 ετών (εικ. 48). Σε αυτό το πρόγραμμα τα παιδιά είχαν τη δυνατότητα να γίνουν για λίγο αρχαιολόγοι και να πραγματοποιήσουν τα ίδια τη δική τους ανασκαφή. Το πρόγραμμα περιλάμβανε πέντε βιωματικές δράσεις: «Σκάβω και ανακαλύπτω», κάνοντας ανασκαφή, «Το παζλ των αγγείων» με συναρμολόγηση θραυσμάτων, «Το ταξίδι των νομισμάτων», «Ζωγραφίζω και δημιουργώ» και «Αγγειοπλάστες», φτιάχνοντας αγγεία με πηλό. Την επιστημονική ευθύνη του προγράμματος είχε η διευθύντρια της ανασκαφής Mieke Prent¹²³.

Μία διήμερη εκδήλωση που πραγματοποιείται ετησίως στο Γεράκι, αφορά στα «Κάστρεια» ή «Γιορτή του Μετανάστη». Η γιορτή αυτή αφορμάται από την επιθυμία των ντόπιων να τιμήσουν τους πολυάριθμους Γερακίτες που έχουν μεταναστεύσει κυρίως στην Αμερική και οι οποίοι μέσω δωρεών προς τον τόπο καταγωγής τους έχουν συμβάλει στην ανέγερση σημαντικών κτηρίων, όπως το Γυμνάσιο και Λύκειο Γερακίου, το επονομαζόμενο «Πουλημενάκειο», που ανοικοδομήθηκε με δωρεά των Γερακιτών ομογενών στις ΗΠΑ, Σωτηρίου, Ιωάννη και Νικολάου Πουλημενάκου¹²⁴, το Δημοτικό σχολείο, το Ρέλλειο Παρθεναγωγείο (νυν Βιβλιοθήκη Γερακίου και το διώροφο κτήριο του Δημαρχείου του Γερακίου. Την πρώτη ημέρα των εκδηλώσεων πραγματοποιείται γιορτή υπέρ των ομογενών, που περιλαμβάνει είτε παρουσιάσεις είτε ομιλίες. Τη δεύτερη μέρα, που έχει την ονομασία «Κάστρεια» πραγματοποιούνται ποικίλες μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις. Στην πρόσφατη εκδήλωση των Καστρείων, στις 31 Ιουλίου του 2018, πραγματοποιήθηκε στην πλατεία της Επάνω Βρύσης η μουσικοχορευτική παράσταση με θέμα: «Ματωμένα Χώματα: Υπάρχω όσο θυμάμαι». Η παράσταση ήταν αφιερωμένη στη μνήμη της συγγραφέως του προσφυγικού Ελληνισμού Διδούς Σωτηρίου, με αφηγητή τον Γρηγόρη Βαλτινό, που ανέγνωσε αποσπάσματα από το ομώνυμο βιβλίο «Ματωμένα

¹²² Γριτσόπουλος 1982, 393-398.

¹²³ <http://politistikosgeron.blogspot.com/2018/07/blog-post.html> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

¹²⁴ Γριτσόπουλος 1982, 461.- <http://gymnasiogerakioy.blogspot.com/2017/09/blog-post.html> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

Χώματα»¹²⁵. Όλα τα προηγούμενα χρόνια οι εκδηλώσεις περιλάμβαναν παρουσιάσεις σχετικές με τους Γερακίτες μετανάστες και συνοδεύονταν και από μουσικές εκδηλώσεις¹²⁶.

Κάθε χρόνο, το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού οργανώνει από τις 25 έως τις 28 Μαΐου τη δράση «Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές», στο πλαίσιο του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Εκπαίδευση στην Αειφόρο Ανάπτυξη, που έχει ως στόχο την εκπαίδευση των πολιτών ως προς την προστασία και ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, συμμετέχοντας στη δράση και συνεργαζόμενη με τον Δήμο Ευρώτα, τον Φορέα Διαχείρισης Όρους Πάρνωνα και Υγροτόπου Μουστού και τη Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης οργάνωσε το 2017 ένα διήμερο εκδηλώσεων (εικ 49). Η πρώτη ημέρα είχε τίτλο «Πράσινες διαδρομές στον χρόνο: περίπατος στην αρχαία Σπάρτη». Η δεύτερη, με τίτλο «Πράσινες διαδρομές στον χρόνο: περίπατος στο Κάστρο Γερακίου», πραγματοποιήθηκε στον χώρο του Κάστρου. Εκεί, έγινε ενημέρωση για «Τα σπάνια φυτά του Πάρνωνα» από τα στελέχη του Φορέα Διαχείρισης Όρους Πάρνωνα και Υγροτόπου Μουστού, κατά τη διάρκεια της οποίας οι μαθητές είχαν τη δυνατότητα να γνωρίσουν την προστατευόμενη περιοχή του Πάρνωνα και του υγροτόπου Μουστού και να ευαισθητοποιηθούν ως προς την προστασία της βιοποικιλότητας. Τα παιδιά έφτιαξαν επίσης φυτικές συνθέσεις σε ειδικά διαμορφωμένες επιφάνειες. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε ξενάγηση στα μνημεία του Κάστρου¹²⁷.

Με αφορμή τις «Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς», από τις 22 έως τις 24 Σεπτεμβρίου του 2017, με στόχο την ευαισθητοποίηση του κοινού για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας ποικίλες εκδηλώσεις σε αρχαιολογικούς χώρους σε όλον το νομό. Συγκεκριμένα στο Γεράκι, πραγματοποιήθηκε στις 23 Σεπτεμβρίου ξενάγηση από την προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων στο Δημοτικό και στο Νηπιαγωγείο του Γερακίου και στο ευρύ κοινό στον χώρο του Κάστρου και των εκκλησιών του, καθώς και ενημέρωση για τα πρόσφατα αναστηλωτικά έργα, που υλοποιήθηκαν σε αυτό με τίτλο «Γεράκι, η ιστορία ενός διαχρονικού οικισμού». Η ξενάγηση συνεχίστηκε από την κα Κωνσταντίνα Ντουβή, αρχιτέκτονα-μηχανικό, υπεύθυνη του ΕΣΠΑ 2007-2013 για το πλάτωμα της Αγίας Παρασκευής και τον μεσαιωνικό οικισμό του Γερακίου. Η αρχαιολόγος κα Γιάννα Κατσουγκράκη παρουσίασε το «Κτήριο 19. Υφαίνοντας την ιστορία στο Γεράκι». Τέλος, η αρχαιολόγος κα Δανάη Χαραλάμπους μίλησε για τον ναό της Ζωοδόχου Πηγής και την τέχνη της τοιχογραφίας στο Γεράκι και η αρχαιολόγος κα Ευαγγελία Ελευθερίου για το πλάτωμα του Αγίου Γεωργίου, το κάστρο και την οχύρωση του μεσαιωνικού οικισμού. Οι ξεναγήσεις είχαν διάρκεια 10-12' ανά ομάδα των 15 ατόμων. Ακολούθησε κέρασμα στον χώρο υποδοχής επισκεπτών από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Γερονθρών και τον Φιλανθρωπικό Σύλλογο Κυριών και Δεσποινίδων Γερακίου. Το ίδιο βράδυ ακολούθησε εκδήλωση με ζωντανή μουσική και παρουσίαση των υφαντών (εικ. 50).

¹²⁵ <http://politistikosgeron.blogspot.com/2018/08/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

¹²⁶ Πληροφορίες που δόθηκαν από την κα Νίκη Χρήστου Μιχαλούτσου και την κα Μαίρη Λιαπάκου-Αποστολοπούλου.

¹²⁷ <http://politistikosgeron.blogspot.com/2017/05/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

7.2.2 Προτάσεις περαιτέρω ανάδειξης της Υλικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Γερακίου

Συνεχίζοντας την ίδια προσπάθεια με σκοπό την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του Γερακίου, προτείνεται η οργάνωση μίας έκθεσης με τίτλο «Περιδιαβαίνοντας τα φράγκικα κάστρα της Πελοποννήσου», ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, μία μουσική εκδήλωση και η δημιουργία μιας μουσειοσκευής.

Έκθεση: «Περιδιαβαίνοντας τα φράγκικα κάστρα της Πελοποννήσου»

Η Πελοπόννησος αποτελεί ένα παλίμψηστο μνημείων διαφόρων εποχών. Φέρει αρχαία κατάλοιπα, εκκλησίες, κάστρα και τείχη, που αντικατοπτρίζουν τις εκφάνσεις της πολυτάραχης ζωής της.

Το έτος 1204 αποτέλεσε χρονολογία ορόσημο για την εξέλιξη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, καθώς η τέταρτη Σταυροφορία σήμανε την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Δυτικούς, με την υποκίνηση του Πάπα Ιννοκέντιου Γ', του Ερρίκου Ντάντολο και του Αλεξίου Αγγέλου. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης υπογράφηκε τον Μάρτιο του 1204 η συνθήκη που διαμοίραζε την αυτοκρατορία (Partitio Terarum Imperii Romanie). Ακολούθησε η κατάκτηση καίριων περιοχών της ηπειρωτικής Ελλάδας και ιδιαίτερα της Πελοποννήσου, όπου ιδρύθηκε το Πριγκιπάτο της Αχαΐας, που τη διαμοίρασε σε 12 βαρωνίες (της Καλαμάτας, της Άκοβας, της Καρύταινας, των Πατρών, της Βοστίτζας, της Βελιγοστής, της Χαλανδρίτσας, των Καλαβρύτων, του Νικλίου, της Γρίτσαινας, του Γερακίου και του Πασσαβά). Το Πριγκιπάτο έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή του την εποχή των Βιλλεαρδουίνων (Γοδεφρείδου Α', Γοδεφρείδου Β' και Γουλιέλμου Β' Είχε πρωτεύουσα την Ανδραβίδα και λιμάνι την Κυλλήνη. Σε ίση απόσταση από τα δύο αυτά κέντρα είχε ανοικοδομηθεί το οχυρό κάστρο του πρίγκιπα, το Κάστρο του Κλερμόντ (Χλεμούτσι), η ανοικοδόμηση του οποίου διήρκεσε τρία χρόνια, Το σύστημα οργάνωσης που εφαρμόστηκε από τους Δυτικούς κατακτητές ήταν το φεουδαλικό και εγκαθιδρύθηκε η Λατινική Εκκλησία σε βάρος πολλές φορές της Ορθόδοξης εκκλησίας. Ανώτερος άρχοντας ήταν ο πρίγκιπας και οι βαρόνοι, ακολουθούσαν οι ευγενείς απλής υποτέλειας, στους οποίους ανήκαν και Βυζαντινοί άρχοντες και τελευταίοι ήταν οι κάτοικοι των πόλεων και ο αγροτικός πληθυσμός, που αποτελούσαν την πολυπληθέστερη ομάδα.

Οι Δυτικοί, Φράγκοι και Βενετοί, προκειμένου να εξασφαλίσουν την κυριαρχία τους επί των περιοχών που είχαν καταλάβει, επιδόθηκαν στην ανοικοδόμηση κάστρων ή στην κατάληψη και ενίσχυση ήδη υπαρχόντων, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τα κάστρα του Γερακίου, του Χλεμουτσίου, της Μεθώνης, της Κορώνης, της Καρύταινας, της Μονεμβασίας, του Μυστρά και πολλών άλλων διάσπαρτων σε όλη την έκταση της Πελοποννήσου, τα περισσότερα εκ των οποίων κτίστηκαν μεταξύ 1220 και 1260. Σύμφωνα με το Αρχείο του Κάρολου Α' του Ανδεγαυού, η ενίσχυση αυτή, πέραν της συντήρησης και ενίσχυσης των ίδιων των οχυρών, αφορούσε την αποστολή στρατιωτικών και προϊόντων (σιτηρών και αλόγων). Αυτά, χάρη στις προνομιακές θέσεις στις οποίες κτίστηκαν, σε δυσπρόσιτα σημεία πάνω σε ψηλές κορυφές, αποτέλεσαν φρούρια της κυριαρχίας των Δυτικών, σημεία από όπου γίνονταν επιθέσεις, καθώς και σημεία ελέγχου του εμπορίου, κυρίως των Βενετών, στην περιοχή του Νοτιοανατολικού Αιγαίου¹²⁸.

Ανοικοδομήθηκαν από Έλληνες τεχνίτες, κατά τα πρότυπα των κάστρων της Δύσης, με υλικά που υπήρχαν στην εκάστοτε περιοχή και ασφαλώς με αρχαία και βυζαντινά κατάλοιπα σε δεύτερη χρήση. Έφεραν οχυρώσεις με παρατηρητήρια,

¹²⁸Σαββίδης 2010, 75-79.

τάφρους, προπύργια και στενά ανοίγματα, όλα δηλαδή τα στοιχεία εκείνα που θα τα έκαναν απόρθητα. Όσον αφορά τη μορφή τους, αυτή ήταν σχετικά λιτή αν και σε ορισμένες περιπτώσεις έφεραν διακοσμητικά στοιχεία, όπως ανάγλυφα, μνημειακές πύλες και οικόσημα¹²⁹.

Προτείνεται, λοιπόν, η δημιουργία μίας έκθεσης στο πλάτωμα μπροστά από τον ναό της Αγίας Παρασκευής, η οποία θα αναφέρεται στην παρουσία των Δυτικών στην Πελοπόννησο μέσα από τα υλικά κατάλοιπα που άφησαν στον χώρο της Πελοποννήσου, δεδομένου ότι και το κάστρο του Γερακίου αποτελεί δημιούργημα των Φράγκων. Αντίστοιχη έκθεση σε σχέση με την επιρροή των Δυτικών εποίκων στην εκκλησιαστική ιστορία και την κοινωνία της Νάξου έχει προταθεί από την Ι.Σπηλιοπούλου σε μία μελέτη περίπτωσης¹³⁰. Τα κάστρα λοιπόν που θα περιληφθούν στην προτεινόμενη έκθεση είναι του Γερακίου, της Μονεμβασίας (εικ. 51, 52)¹³¹, του Μυστρά (εικ. 53)¹³² και του Πασσαβά (εικ. 54)¹³³ στη Λακωνία, της Καλαμάτας (εικ. 55)¹³⁴, του Μίλα ή της Μήλας, κατά τον Αλέξιο Σαββίδη (εικ. 56)¹³⁵, και της Μεθώνης (εικ. 57)¹³⁶ στη Μεσσηνία, της Χαλανδρίτσας¹³⁷ στην Αχαΐα, του Χλεμουτσίου (εικ. 58)¹³⁸ στην Ηλεία και της Καρύταινας¹³⁹ (εικ. 59) στην Αρκαδία.

Ξεκινώντας από τον νομό Λακωνίας, η Μονεμβάσια καταλήφθηκε το 1248 από τον Γουλιέλμο Β' Βιλλεαρδουίνο και ήταν ιδιαίτερα σημαντικό εμπορικό κέντρο και λιμάνι, λόγω της θέσης της. Οι Φράγκοι, προκειμένου να την υποτάξουν, ζήτησαν τη βοήθεια των Βενετών και η πολιορκία διήρκεσε τρία χρόνια. Στο κάστρο της εγκαταστάθηκε φράγκικη φρουρά και με αυτήν ολοκληρώθηκε η κατάκτηση της Πελοποννήσου.

Το κάστρο του Μυστρά δεσπόζει πάνω σε έναν λόφο, λίγο ψηλότερα από το σημερινό χωριό του Νέου Μυστρά, και μπροστά του εκτείνεται η πόλη της Σπάρτης με τον μεγαλεπήβολο Ταΰγετο. Κτίστηκε το 1249 από τον Γουλιέλμο Β' Βιλλεαρδουίνο, προκειμένου να ελέγχει τους Μελιγούς, και ονομάστηκε από τον ιδρυτή του «Μυζηθράς». Δεν παρέμεινε ωστόσο για μεγάλο χρονικό διάστημα στα χέρια των Φράγκων, καθώς μετά την μάχη της Πελαγονίας, το 1259, ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος αναγκάστηκε να το παραδώσει στον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο. Ύστερα από την παράδοσή του, έγινε έδρα του Βυζαντινού στρατηγού και επί δύο αιώνες αποτέλεσε ως έδρα του Δεσποτάτου του Μορέως κέντρο της ελληνικής Αναγέννησης και χώρο άνθησης πολιτισμού και νέων ιδεολογικών ρευμάτων με προεξάρχουσα φυσιογνωμία τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα. Η ακμή του Μυστρά ανακόπηκε, ωστόσο, με την κατάληψή του από τους Τούρκους το 1460.

¹²⁹ Καρποδίνη-Δημητριάδη 1993, 6-7.- Lock 1998, 136-141.- Ντούρου-Ηλιοπούλου 2000, 11-18.- Ντούρου-Ηλιοπούλου 2005, 29, 145.- Σαββίδης 2010, 75-76.- Σπηλιοπούλου 2011, 184, 188, 197.- Κοντογιάννης 2012, 285-320.

¹³⁰ Spiliourou 2013, 46.

¹³¹ Σφηκόπουλος 1968, 390.- Σαββίδης 2010, 275-277.

¹³² Καρποδίνη-Δημητριάδη 1993, 84-96.- Σαββίδης 2010, 296-298.

¹³³ Σαββίδης 2010, 322-323.- <https://sites.google.com/site/politistikastoxeiaalakonias/our-company/kastra-lakonias/kastro-passaba> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

¹³⁴ Σαββίδης 2010, 272.- http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=19756 [ημ. πρόσβασης 10/2/2019]

¹³⁵ Σφηκόπουλος 1968, 353-4.- Σαββίδης 2010, 272.

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=19759 [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].- Κοντογιάννης 2012, 303.

¹³⁶ Σαββίδης 2010, 260-262.

¹³⁷ Σαββίδης 2010, 397.

¹³⁸ Σφηκόπουλος 1968, 257-268.- Καρποδίνη- Δημητριάδη 1993, 202.- Σαββίδης 2010, 404-5

¹³⁹ Σφηκόπουλος 1968, 226-230.- Καρποδίνη- Δημητριάδη 1993, 76-80.- Σαββίδης 2010, 183.- Σπηλιοπούλου 2011, 174-211.- http://www.matia.gr/7/76/76_1_17.html [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

Το κάστρο του Πασσαβά, το οποίο βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του Γυθείου, σε λόφο ύψους 160 μ. κτίστηκε το 1254 από τον Ιωάννη ντε Νεϊγύ. Το όνομά του, γαλλικής προέλευσης, σημαίνει *passé avant* (προχωρώ εμπρός) ή *pasavant* (μέχρι εδώ), καθώς, από το κάστρο του Πασσαβά και εξής ξεκινούσε η ελεύθερη περιοχή της Μάνης και η προστασία του λιμανιού του Γυθείου.

Το κάστρο της Καλαμάτας, μολονότι υπήρχε ήδη από τη Βυζαντινή περίοδο, εντούτοις τη σημερινή του μορφή απέκτησε την εποχή της Φραγκοκρατίας. Κατασκευάστηκε από τον ιδρυτή του Πριγκιπάτου της Αχαΐας, Γοδεφρείδο Α' Βιλεαρδουίνο, στις αρχές του 13ου αιώνα.

Εν συνεχεία, το κάστρο του Μίλα, ανήκει στην κατηγορία των μικρών κάστρων που κτίστηκαν για τον έλεγχο των μεσαιωνικών οδών ή την ενίσχυση της εξουσίας των ντόπιων Φράγκων αρχόντων. Ιδρύθηκε τον 13ο αιώνα ως προσωπικό ενδιαίτημα της Ισαβέλλας Βιλεαρδουίνης, για να αντιμετωπιστούν οι επιθέσεις του Δεσποτάτου του Μορέως.

Το κάστρο της Μεθώνης προϋπήρχε σε ερειπιώδη κατάσταση, καθώς είχε καταστραφεί από τους Βενετούς, γιατί ήταν πειρατικό ορμητήριο. Το 1205 καταλήφθηκε από τους Φράγκους Γουλιέλμο Σαμπλίτη και Γοδεφρείδο Βιλεαρδουίνο. Ένα χρόνο αργότερα πέρασε στους Βενετούς, οι οποίοι το απέκτησαν επίσημα με τη συνθήκη της Σαπιέντζας. Ήταν ένα από τα πιο σημαντικά λιμάνια και κάστρα της Ανατολής για τους Βενετούς.

Το κάστρο της Χαλανδρίτσας, από το οποίο σώζεται μονάχα ένας ημιερειπωμένος πύργος στην ομώνυμη αρκαδική κωμόπολη, δόθηκε το 1209 στον Audeberd de la Tremuille, ή κατά το Αραγωνικό Χρονικό, το 1216, στον βαρόνο της Πάτρας. Η διακυβέρνησή του πέρασε από πολλές Φράγκικες οικογένειες, μέχρι να καταλήξει το 1432 πάλι στα χέρια των Βυζαντινών.

Στον νομό Ηλείας, το κάστρο Χλεμούτσι, ένα από τα λαμπρότερα παραδείγματα της Φράγκικης παρουσίας στην Πελοπόννησο, ήταν από τα πρώτα που ιδρύθηκαν εξ αρχής από τους Φράγκους. Κτίστηκε μεταξύ των ετών 1220-1223 από τον Γοδεφρείδο Β' Βιλεαρδουίνο πάνω στο ύψωμα Χελωνάτα, μετά από δήμευση της περιουσίας των Λατίνων ιερέων για την ανοικοδόμησή του. Ο λόγος που ανεγέρθηκε, ήταν για να προστατέψει την ακμάζουσα πόλη της Γλαρέντζας με το λιμάνι της. Το κάστρο χρησίμευσε αργότερα ως νομισματοκοπείο και στη συνέχεια ως φυλακή πριγκίπων.

Τέλος, το κάστρο της Καρύταινας στην Αρκαδία αποτελεί ένα από τα πιο εντυπωσιακά κάστρα της Πελοποννήσου, κτισμένο από τον Geoffroy de Briel στα μέσα του 13ου αιώνα, μετά το θάνατο του οποίου πέρασε στα χέρια του Γουλιέλμου Βιλεαρδουίνου.

Οι ενότητες που θα περιλαμβάνονται στην έκθεση θα αφορούν:

- 1) το χρονικό της κατάληψης της Πελοποννήσου από τους Δυτικούς εποίκους
- 2) τα κάστρα που ανοικοδομήθηκαν ή συντηρήθηκαν
- 3) οι αναφορές των πρωτότυπων πηγών για τη Φραγκοκρατία στην Πελοπόννησο
- 4) τα διακοσμητικά στοιχεία που έχουν διατηρηθεί στα κάστρα αυτά.

Η έκθεση συμπληρώνεται με επεξηγηματικά κείμενα, σχετικό απεικονιστικό υλικό, χάρτες και ευρήματα.

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα: «Κυνηγώντας το χαμένο θησαυρό»

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές των τριών τελευταίων τάξεων του δημοτικού. Στόχος του είναι να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με το κάστρο και τη σημασία που είχε για την περιοχή μέσα από ευχάριστες προς αυτά δραστηριότητες.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα χωρίζεται σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά στην προετοιμασία των παιδιών από τους δασκάλους τους στο σχολείο, πριν την επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο. Η προετοιμασία περιλαμβάνει μία πρώτη επαφή των παιδιών με την ιστορία του Κάστρου του Γερακίου, καθώς και με το πρόγραμμα το οποίο θα λάβει χώρα στο κάστρο.

Η δεύτερη φάση αφορά στην υλοποίηση του προγράμματος. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά θα χωριστούν σε ομάδες και ξεκινώντας από τον χώρο υποδοχής επισκεπτών, όπου θα μελετήσουν την μακέτα του κάστρου για να καταλάβουν τον τρόπο με τον οποίο θα κινηθούν σε αυτό και δουν το σχετικό βίντεο, θα ξεναγηθούν στο κάστρο. Ύστερα, στο αμφιθέατρο που έχει δημιουργηθεί, θα παίξουν ένα επιτραπέζιο τύπου «φιδάκι», το οποίο θα περιλαμβάνει ερωταπαντήσεις και φωτογραφικό υλικό σχετικά με αυτά που είδαν στο κάστρο. Όποια ομάδα φτάσει πρώτη στο τέρμα, κερδίζει!

Η τρίτη φάση του προγράμματος πραγματοποιείται στο σχολείο και αφορά αφενός στην εμπειρία που αποκόμισαν οι μαθητές από την επίσκεψη στο κάστρο και αφετέρου στη δημιουργία κατασκευών σχετικών με το κάστρο του Γερακίου, οι οποίες μπορούν να εκτεθούν σε μελλοντική εκδήλωση σε αυτό.

Μουσική εκδήλωση Μεσαιωνικής Μουσικής

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, χωρίς να είναι γνωστή η ημερομηνία που ξεκίνησε η μουσική παράδοση την εποχή αυτή, είναι γνωστό ότι αναπτύχθηκαν δύο είδη μουσικής: η εκκλησιαστική και η κοσμική. Και τα δύο είδη είχαν δύο κοινά στοιχεία: τη μονοφωνία και την προφορική παράδοση με την οποία μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά. Η θρησκευτική μουσική περιέβαλλε με μελωδία τους εκκλησιαστικούς ύμνους και ψαλμούς. Η κοσμική μουσική εξέφραζε τις λαϊκές τάξεις και συνέβαλε στην έκφραση των συναισθημάτων. Κύριοι ερμηνευτές αυτής της μουσικής ήταν οι τροβαδούροι (τρουβέροι ή ερωτοτραγουδιστές) οι οποίοι τραγουδούσαν για τον έρωτα και τον πόλεμο¹⁴⁰.

Στο πλαίσιο λοιπόν και της μουσικής παράδοσης που έφεραν μαζί τους οι Φράγκοι, προτείνεται μουσική εκδήλωση στο αμφιθέατρο του κάστρου, με ήχους μεσαιωνικής μουσικής, που θα ταξιδεύουν το κοινό στην εποχή της Φράγκικης παρουσίας στο κάστρο, στην εποχή του Guy de Nivelet και του γιου του Jean. Ο προτεινόμενος καλλιτέχνης είναι ο Efrén Lopez¹⁴¹, μουσικός ειδικευμένος στη μεσαιωνική και αναγεννησιακή μουσική, καθώς και σε μεσαιωνικά μουσικά όργανα (μεσαιωνικό λαούτο, gittern, hurdy-gurdy, ψαλτήριο, trompamarina και ούτι) σε συνεργασία με Έλληνες μουσικούς και μέλη του Εθνικού Ωδείου, συνθέτοντας μία ειδυλλιακή παράσταση κάτω από το φωτισμένο κάστρο από τη μία πλευρά και τη λακωνική πεδιάδα και τον Ταΰγετο από την άλλη¹⁴².

Συνιστώμενες ημέρες πραγματοποίησης της συγκεκριμένης εκδήλωσης είναι η 18η Απριλίου και η 18η Μαΐου, Ημέρα Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Διεθνής Ημέρα Μουσείων αντίστοιχα, καθώς και οι καλοκαιρινές βραδιές Πανσελήνου. Επιπλέον, προτείνεται στον ίδιο χώρο κάθε Κυριακή του καλοκαιριού η

¹⁴⁰ <https://sites.google.com/site/tragoudiavn/home/pop> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].- Βρυζάκη σημειώσεις για το μάθημα Ιστορία της Μουσικής.

¹⁴¹ Μουσικές παραστάσεις του Efrén Lopez έχουν πραγματοποιηθεί τόσο στη γενέτειρά του, την Ισπανία, όσο και σε άλλες χώρες, όπως στην Ιταλία, τη Γαλλία, την Κροατία, την Τυνησία, την Αίγυπτο και ασφαλώς στην Ελλάδα (π.χ. στο Μεσαιωνικό Φεστιβάλ Ρόδου 2017).

¹⁴² http://www.efrenlopez.net/web_grec/angnoticies.htm [ημ. πρόσβασης 8/8/2018].- <https://labyrinthmusic.gr/el/seminars/teachers/603-efren-lopez> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

οργάνωση σεμιναρίων παραδοσιακής μουσικής για νέους από διάφορα μέρη του κόσμου με τη συνεργασία του Μουσικού Εργαστηρίου «Λαβύρινθος»¹⁴³.

«Το Γεράκι ταξιδεύει»: Δημιουργία μίας μουσειοσκευής

Μουσειοσκευή είναι μία εκπαιδευτική «βαλίτσα», η οποία μέσα από ένα σύνολο αντικειμένων συνθέτει την εικόνα γύρω από ένα θέμα. Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνει υλικά αντικείμενα, αντίγραφα των πρωτοτύπων, φωτογραφίες, χάρτες, διαφάνειες, βιβλία και γενικά όλα εκείνα που μπορούν να δώσουν μία ολοκληρωμένη εικόνα σε ένα θέμα, το οποίο προσεγγίζεται με τρόπο διαφορετικό, δημιουργικό, βιωματικό και ευχάριστο προς τα παιδιά.

Η μουσειοσκευή αποστέλλεται από το μουσείο ή τον υπεύθυνο φορέα στα σχολεία, τα οποία, όντας απομακρυσμένα από αυτό δεν μπορούν να το επισκεφτούν ή σε περίπτωση που ο εκπαιδευτικός έχει επιλέξει να ασχοληθεί με συγκεκριμένη θεματική του μουσείου.

Κάθε μουσειοσκευή έχει ολοκληρωμένο νόημα, είναι αυτοτελής και είτε απευθύνεται σε μία συγκεκριμένη ηλικία είτε είναι διαμορφωμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται σε όλες τις ηλικίες. Δίνεται στον κάθε υπεύθυνο της τάξης μαζί με έντυπο υλικό και σχετική βιβλιογραφία. Είναι στην ευχέρεια του κάθε εκπαιδευτικού το πώς θα επεξεργαστεί με την τάξη του το υλικό που του παραχωρήθηκε και τον χρόνο που θα αφιερώσει σε αυτό, ο οποίος μπορεί να κυμαίνεται από μία εβδομάδα μέχρι ένα μήνα¹⁴⁴.

Προτείνεται, λοιπόν, η δημιουργία μίας μουσειοσκευής για τον αρχαιολογικό χώρο του Γερακίου, υπό την Εποπτεία της Εφορείας, με τίτλο «Το Γεράκι ταξιδεύει». Αυτή θα περιλαμβάνει:

- 1) Σχεδιασμένο χάρτη μεγάλων διαστάσεων του κάστρου του Γερακίου με σημειωμένα και σχεδιασμένα τα μνημεία του,
- 2) έγχρωμες φωτογραφίες των εκκλησιών και του κάστρου,
- 3) ιστορικά στοιχεία,
- 4) πληροφορίες σχετικές με την υφαντική,
- 5) αντίγραφα των βαριδιών του αργαλειού που βρέθηκαν κατά χώρα,
- 6) δείγματα υφαντών

Οι ενότητες που περιλαμβάνονται στην συγκεκριμένη μουσειοσκευή, επιλέχθηκαν με το σκεπτικό ότι καλύπτουν όλες τις εκφάνσεις του πολιτισμού του Γερακίου τόσο αυτής που αφορά στα υλικά κατάλοιπα και στην ιστορία του κάστρου του όσο και αυτής που συσχετίζεται με τον λαϊκό πολιτισμό του.

8. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΟΙΝΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

Στόχος της επέμβασης, συντήρησης και αποκατάστασης των αρχαιολογικών χώρων είναι, μετά από την προστασία τους, η βελτίωση της επισκεψιμότητάς τους, της αναγνωσιμότητάς τους από το ευρύ κοινό και η ένταξη και αποδοχή τους από την κοινωνία στην οποία ανήκουν. Ωστόσο, πέραν της καταγραφής του αριθμού των επισκεπτών των αρχαιολογικών χώρων, δεν έχουν πραγματοποιηθεί σε εθνικό επίπεδο έρευνες σχετικά με τις επιθυμίες και τις προσδοκίες των επισκεπτών ή τις εμπειρίες που αυτοί αποκόμισαν από την επίσκεψή τους σε κάποιο αρχαιολογικό χώρο. Φωτεινή εξαίρεση αποτελεί η πρόσφατη έρευνα κοινού, που

¹⁴³ <https://labyrinthmusic.gr/el/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

¹⁴⁴ Χατζηασλάνη 2002, 48.

πραγματοποιήθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάστηκαν από την κα Ευαγγελία Πάντου, προϊσταμένη της Εφορείας, και την κα Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στο 2^ο Διεθνές Συνέδριο *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο* (ΑΕΠΕΛ 2)¹⁴⁵.

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε από τις 20 Ιουνίου έως τις 20 Σεπτεμβρίου του 2017 και περιλάμβανε ερωτηματολόγιο κλειστού τύπου, σχετικά με τα πρόσφατα έργα της Εφορείας στη Σπάρτη, τη Μονεμβάσια και το Γεράκι. Τα ερωτηματολόγια δόθηκαν σε Έλληνες και ξένους επισκέπτες, προκειμένου να επιλέξουν τις απαντήσεις που εξέφραζαν τις εντυπώσεις τους από τους αρχαιολογικούς χώρους που επισκέφτηκαν.

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν, ήταν η χαμηλή επισκεψιμότητα του κάστρου, καθώς επίσης ό,τι επιλέγεται στοχευμένα από κοινό με ειδικές επιστημονικές γνώσεις, κάτι που φανερώνεται από το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών. Επιπλέον, η έρευνα έδωσε αποτελέσματα σχετικά με τη θετική αξιολόγηση του πληροφοριακού υλικού, του βίντεο και της μακέτας που κατασκευάστηκαν από την Εφορεία συμπληρωματικά με την αναστήλωση των μνημείων. Αποδείχτηκε ακόμη η σημασία που αποδίδουν οι επισκέπτες στις εκκλησίες, καθώς αποτελούν ολοκληρωμένα αρχιτεκτονικά και αισθητικά σύνολα, σε αντίθεση με τα κοσμικά κτήρια, που η αποκατάστασή τους δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Απαραίτητο, τέλος, κρίθηκε να δοθεί εκπαιδευτικός ρόλος στο Γεράκι, λόγω του ιστορικού του χαρακτήρα, εξαιτίας της συνύπαρξης αυτής της ιστορικής μνήμης με το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον και επειδή αποτελεί ένα προορισμό, που επιλέγεται σε μεγάλο βαθμό από οικογένειες και σχολεία.

Γίνεται, λοιπόν, φανερό η σημασία της έρευνας κοινού που δίνει μία συνολική εικόνα του αριθμού των επισκεπτών και του κοινωνικού και εκπαιδευτικού υποβάθρου τους. Επίσης, μέσω αυτής, μπορούν να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με τον τρόπο ανάδειξης του εκάστοτε αρχαιολογικού χώρου, επικροτώντας ή απορρίπτοντας τις γενόμενες παρεμβάσεις και δίνοντας μία νέα οπτική στους αρχαιολόγους για τις περαιτέρω ενέργειες που πρέπει να γίνουν. Με τον τρόπο αυτό, αισθάνονται ότι μετέχουν και αυτοί στη βελτίωση και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων, ενώ, άνθρωποι που βρίσκονται πολύ κοντά σε αυτούς, όπως στην περίπτωση της Σπάρτης, όπου τα αρχαία βρίσκονται μέσα στον σύγχρονο αστικό ιστό, αισθάνονται πως με έναν τρόπο τα μνημεία αυτά τους ανήκουν, ότι αποτελούν μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και νιώθουν πως και οι ίδιοι έχουν ευθύνη για την προστασία και την ανάδειξή τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας την παρούσα μελέτη, ευελπιστούμε ότι έχει δοθεί μία πλήρης εικόνα της ιστορικής πορείας και παρουσίας του κάστρου του Γερακίου και του οικισμού του δια μέσου των αιώνων, μέσα από την αναλυτική παρουσίαση του συνόλου της υλικής και άυλης κληρονομιάς του, όπως αυτή διασώζεται μέχρι τις μέρες μας. Έχει, επίσης, καταστεί σαφής η ανάγκη που απορρέει από τις αξίες που ενέχονται σε αυτήν, τόσο για τη διατήρησή της όσο και για την ανάδειξη και προβολή της στο ευρύ κοινό. Η ορθή ανάδειξη και διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

¹⁴⁵ Πάντου – Σπηλιοπούλου (υπό δημοσίευση).

υπό όρους βιωσιμότητας συμβάλλει όχι μόνο στη διάσωσή της, αλλά και στην τουριστική και οικονομική -κατ' επέκταση -ανάπτυξη του Γερακίου.

Πιο συγκεκριμένα, αποτελώντας το Γεράκι ένα από τα σημαντικότερα οχυρά κάστρα του 13^{ου} αι. και ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα της Φραγκικής παρουσίας στη Λακωνία, αποτελεί μαζί με τον συνανήκοντα οικισμό και τις εκκλησίες του ένα ολοκληρωμένο οικιστικό σύνολο, το οποίο θα πρέπει να λάβει την θέση που του αρμόζει ανάμεσα στα κάστρα της Λακωνίας και της Πελοποννήσου γενικότερα. Ταυτόχρονα, εξέχουσας σημασίας είναι και η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά του, η τέχνη του όρθιου αργαλειού, η οποία μεταδίδεται από γενιά σε γενιά εδώ και αιώνες και τείνει σήμερα να εκλείψει.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι είναι αναγκαίο μέσα από συλλογική προσπάθεια, βούληση και συγκεκριμένες δράσεις να αναδειχθεί η πολιτιστική κληρονομιά του Γερακίου. Γενικά, η πολιτισμική κληρονομιά συνδέεται άμεσα με τον τουρισμό και τα οικονομικά οφέλη που απορρέουν από αυτόν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς, όπου αυτά υπάρχουν, που αποτελούν πόλο έλξης τουριστών και κατ' επέκταση εισροής χρήματος, δίνοντας ανάσα ζωής σε χώρες που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Ταυτόχρονα οι επισκέπτες αποτελούν κίνητρο για τη διατήρηση και την περαιτέρω ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁴⁶.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης που έδωσε στη συγγραφέα η υφάντρα του Γερακίου, κα Χρυσούλα Σταματοπούλου (7/8/2018)

Κ κ. Χρυσούλα πόσα χρόνια ασχολείστε με την υφαντική και από πού την διδαχτήκατε;

ΧΣ Ξεκίνησα το 1981, πήγα σε μία ξαδέρφη μου που ύφαινε και με έμαθε, αλλά δεν ξεκίνησα αμέσως. Ξεκίνησα, όταν ιδρύσαμε την «Εργάνη», το 1988. Είμαι κι εγώ μέσα στα ιδρυτικά μέλη της «Εργάνης». 14 γυναίκες ήμασταν. Ξεκινήσαμε καλά στην αρχή, δουλέψαμε αρκετά, κάναμε σεμινάρια και για να μάθουμε και εμείς οι ίδιες και να μάθουμε και νεώτερες. Λειτουργήσε μέχρι και μια δεκαετία πριν, οπότε άρχισαν οι φόροι και ο κόσμος άρχισε να μην τα ζητά.

Κ Εκτός από τα σεμινάρια, ο χώρος ήταν επισκέψιμος, ήταν εκθεσιακός χώρος;

ΧΣ Ναι, είχαμε και εκθετήριο που το ανοίγαμε κάθε μέρα, πηγαίναμε με τη σειρά οι γυναίκες, ειδικά τα πρώτα χρόνια. Μετά, επειδή δεν είχαμε και πολλή δουλειά, το ανοίγαμε κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας. Είχαμε εκθέματα πολλά, πουλάγαμε είτε από τα έτοιμα είτε στις διαστάσεις που μας παρήγγελλαν

Κ Ποιες ήταν οι δράσεις σας εκτός Γερακίου;

ΧΣ Είχαμε πάει σε πολλές εκθέσεις, στη ΔΕΘ, στην Αθήνα, στο Ξυλόκαστρο τα είχα πάει εγώ, που είχε γίνει μία έκθεση. Δεν μέναμε αδρανείς, αλλά εμείς ξέραμε να υφάνουμε, δεν ξέραμε να τα πουλήσουμε, να τα προωθήσουμε.

Κ Τι είδους υφαντά φτιάχνατε;

ΧΣ Ξεκινήσαμε και φτιάχναμε τα κιλίμια – όπως λέγονται εδώ – για κάτω, πάντες, μαξιλάρες, διαδρόμους και ταγαράκια. Εγώ τώρα τελευταία ξεκίνησα, έφτιαξα και ζώνες, γιατί είχα μία μεγάλη παραγγελία πριν από τρία χρόνια από το Παρίσι με 300 ζώνες για καλά φορέματα. Μετά μου ζήτησαν άλλες 1000, αλλά επειδή είχαν

¹⁴⁶Πούλιος 2015, 104.

περιορισμένο χρόνο, δεν γινόταν να ολοκληρώσω τη δεύτερη παραγγελία. Τώρα τελευταία εκτός από ταγαράκι για σουβενίρ, δεν έχω δώσει κάτι άλλο.

Κ Θα υπήρχε η διάθεση να διδάξετε νεώτερες σε περίπτωση που υπάρχει για παράδειγμα η περίπτωση να γίνει ένα σεμινάριο; Θα μπορούσε να ξαναανοίξει «Εργάνη»;

ΧΣ Μου ζητάνε αρκετές γυναίκες να μάθουν. Οι άλλες γυναίκες που ήμασταν τότε στην «Εργάνη», είναι πιο μεγάλης ηλικίας, εγώ ήμουν η μικρότερη, και δεν μπορούν να διδάξουν, αλλά πρέπει να γίνει κάτι. Έχουμε κάνει αίτηση με την Αρχαιολογία για την ένταξη στην πολιτιστική κληρονομιά. Πρέπει να κρατηθεί, ύστερα από τόσα χρόνια να μη σβήσει αυτή η παράδοση.

Κ Ποια ήταν τα διακοσμητικά σχέδια των υφαντών;

ΧΣ Τα σχέδιά μας ήταν και τα παλιά, αλλά και καινούργια, δηλαδή αναβίωσαμε τα παλιά, το δέντρο της ζωής, το βυζαντινό, την καλλιγραφία, ο μαϊανδρος, το σκυριανό, που το έχουμε πάρει από βιβλίο του Μουσείου Μπενάκη. Μάλιστα το δέντρο της ζωής το λέγαμε «το παλιό» με πουλάκια, με δεντράκια με σκυλάκια και βασικό θέμα το δέντρο της ζωής του οποίου τα παρακλάδια μοιάζουν με τον κύκλο της ανθρώπινης ζωής, ξεκινώντας από τη μήτρα και φτάνοντας μέχρι το θάνατο. Το βυζαντινό ήταν ένα πολύ ωραίο σχέδιο, που δεν το υφαίνει όμως κανείς. Η καλλιγραφία ήταν λουλούδια, τριαντάφυλλα.

Κ Βάφατε τα νήματα εσείς ή τα παίρνατε έτοιμα;

ΧΣ Στην αρχή βάφαμε και με φυτικές βαφές, εγώ είχα βάψει με καρυδότσουφλα, βάφαμε με αγορασμένες βαφές της Bayern και μετά τα παίρναμε έτοιμα βαμμένα ανεξίτηλα από βιοτεχνία, τα οποία και πλένονται, δεν ξεβάφουν και αποφεύγεις τη διαδικασία. Εγώ δεν ασχολήθηκα τόσο με τις φυτικές βαφές. Τώρα έχω αρχίσει να μαθαίνω τα βότανα για δική μου γνώση. Μαζεύω το μέλεγο που έφτιαχναν το μαύρο, το ριζάρι που φυτρώνει στον Κοσμά για το κόκκινο. Όταν ήμουν μικρή βάφαμε και με το λουλάκι της αριάς. Με αυτό πλέναμε τα μαλλιά, αφού είχαμε κουρέψει τα πρόβατα και το νερό αυτό με τις ακαθαρσίες είχε μία λαδίλα, το έβαζαν σαν πρόσμιξη και το αναμείγνυαν με το λουλάκι και έφτιαχναν το γαλάζιο. Ήταν ανεξίτηλο, δεν ξέβαφε. Για να βάψουν τα νήματα θέλανε και τα προστήματα, δεν έβαφε μόνο με τη βαφή, ήθελε αλάτι ή ξύδι και παλιά που δεν είχαν, χρησιμοποιούσαν το νερό της θάλασσας ή τη στάχτη. Τα χρησιμοποιούσαν για να σταθεροποιήσουν τη βαφή. Κι εγώ, όταν έβαψα με έτοιμες βαφές, χρησιμοποίησα ξύδι.

Κ Τι χρώματα χρησιμοποιούνταν για τα σχέδια στα υφαντά;

ΧΣ Ανάλογα την εποχή που ύφαιναν οι γυναίκες και την ψυχολογία που ήταν, έπαιζαν ρόλο και τα χρώματα, δηλαδή αν ήταν χαρούμενη, ήταν νέα, είχε γεννήσει έβαζε πιο χαρούμενα χρώματα, πιο φωτεινά. Τις εποχές των πολέμων και στις στενοχώριες ήταν πιο σκούρα τα χρώματα, ήταν πιο μουντά. Τα βασικά χρώματα που χρησιμοποιούσαν ήταν το κόκκινο «βασιλικό», το πορτοκαλί, το κίτρινο το καναρινί.

Κ Πότε χρονολογούνται τα υφαντά του Γερακίου;

ΧΣ Χρονολογούνται από πολύ παλιά, έχουν βρει και τα βαρίδια του αργαλειού.

Κ Ποια είναι η τεχνική του όρθιου αργαλειού;

ΧΣ Στον όρθιο αργαλειό υπάρχει το στημόνι, ρίχνεις το στημόνι και υφαίνεις με το υφάδι. Το στημόνι είναι πιο σκληρό, βαμβακερό, το υφάδι είναι συνήθως μάλλινο. Πρέπει να πέσει πολύ τεντωμένο το στημόνι για να κάνεις καλή δουλειά, να μην γίνει κρουστό, να μην σακουλιάζει το υφαντό. Για να ρίξεις τον αργαλειό τον ορθό θέλεις τέσσερις γυναίκες, θέλει ένας να φτιάχνει τα ζευγάρια, ένας να σταυρώνει τα κουβάρια, άλλος να σφίγγει, που θέλει και δύναμη. Ξεκινάς από το κάτω μέρος, από

αριστερά προς τα δεξιά. Ξεκινάς από το ύψος που έχει το σκαμνάκι, συνεχίζεις στην καρέκλα, ανεβαίνεις λίγο πιο ψηλά και όταν φτάνεις σε ένα σημείο που δεν φτάνεις έχει δυο βίδες στο πλάι ο αργαλειός, λύνεις τις βίδες και γυρίζεις το υφαντό προς τα πίσω και ξαναξεκινάς από το κάτω μέρος. Έχει πιο πολλή δουλειά ένα ταγάρι από το να υφάνεις κάτι μεγαλύτερο, γιατί έχει πολλές λεπτομέρειες και λεπτοδουλειά. Παλιά χρησιμοποιούσαν το μονοζεύγαρο, ύφαιναν δηλαδή μία μία κλωστούλα ενώ τώρα υφαίνουμε με την τεχνική του διπλοζεύγαρου. Η διαδικασία αυτή είναι όλη με τα χέρια και με το χτενάκι χτυπάμε και κάθονται όλες οι κλωστές. Ό,τι υφαίνεις, το υφαίνεις με τα χέρια, γι' αυτό και δεν πληρώνονται αυτές οι δουλειές. Υπάρχει και μία παράδοση, όταν μία υφάντρα σταμάταγε να υφαίνει,παρέδιδε το χτενάκι της στην κόρη της ή στη νύφη της. Αν δεν είχε δικό της άτομο στην οικογένεια, το παρέδιδε σε μία στο χωριό, που την έκρινε άξια. Έτσι κι εμένα με κάλεσε πριν από χρόνια η κα Ελένη Μανώκα και μού έδωσε το χτενάκι της. Ήταν πάρα πολύ συγκινητικό και πολύ τιμητικό για μένα, είναι τα εύσημα. Είναι σαν ένα βραβείο στο σπίτι μου.

Κ Ποια βραβεία έχουν κερδίσει τα υφαντά του Γερακίου;

ΧΣ Το πρώτο ήταν στη Βιέννη το 1873, το δεύτερο ήταν στο Ζάμπειο το 1883 και μετά είχαν πάρει δυο Γερακίτισσες στην Έκθεση Θεσσαλονίκης το τρίτο βραβείο, το 1932, η κα Κουτσοβασίλη και η κα Γιάννε. Υπάρχει αυτό στα σπίτια τους. Η μία πήρε το μετάλλιο και η άλλη τον έπαινο. Έπειτα διακρίσεις στις εκθέσεις που μάς έδιναν σαν Συνεταιρισμό. Τώρα το μόνο που μένει, είναι να κρατήσουμε αυτήν την τέχνη, η οποία δεν πρέπει να σβήσει.

Κ Σας ευχαριστώ πολύ!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρουλιδάκη Α. – Ελευθερίου Ευ. – Στυψιανού Αντ. – Τσακμάκη Αν., 2018, «Η πρόσφατη έρευνα στο Κάστρο Γερακίου. Τα κοσμικά κτήρια του οικισμού», στο: Μ. Ξανθοπούλου κ.ά. (επιμ.), *1ο Διεθνές Συνέδριο Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο (ΑΕΠΕΑ 1), Πρακτικά*, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τρίπολη 7-11 Νοεμβρίου 2012, Καλαμάτα, σ. 771-780

Γιάννης Ν., 2018, *Η υφαντική παράδοση στον όρθιο αργαλειό με τη μέθοδο της ταπισερί στους οικισμούς του Πάρωνα, Γεράκι Λακωνίας και Λεωνίδιο Αρκαδίας. Μέτρα διαφύλαξης και ενέργειες για την ένταξη στον Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Γριτσόπουλος Τ., 1982, *Ιστορία του Γερακίου*, Εκδόσεις του Συνδέσμου των εν Αττική Γερακιτών, Αθήνα.

Δημητροκάλλης Γ., 2001, *Γεράκι. Οι τοιχογραφίες των ναών του κάστρου*, Αθήνα, ιδιωτική έκδοση.

Ελευθερίου Ευ., 2015, *Οργάνωση, Βελτίωση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού χώρου και συντήρηση των μνημείων*, Σπάρτη, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας.

Ζερβός Σπ., 2015, *Συντήρηση και Διατήρηση Χαρτιού, Βιβλίων και Αρχαιακού Υλικού*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

ICOMOS 2017, (δεν αναφέρονται συγγραφείς) «Το εθνικό δίκαιο των Μωμόερων στον αντιπροσωπευτικό κατάλογο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO», *Ενημερωτικό Δελτίο του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών* 9, Ιανουάριος, 7-8.

Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε., 1993, *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα, Adam Editions.

Κόκκου Α., 2009, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Εκδόσεις Καπόν (Β' Έκδ.), Αθήνα.

Κοντογιάννης Ν., 2012, «Οι οχυρώσεις της Μεσσηνίας από το Βυζάντιο στο νεότερο Ελληνικό Κράτος», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (Επιστημονική Εποπτεία), Α. Δουλαβέρας - Ι. Σπηλιοπούλου (Επιστημονική Επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην Ιστορία και στον Πολιτισμό της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 285-328.

Λαμπρινουδάκης Κ. Β., 2008, *Δέκα Μαθήματα Αρχαιολογίας- Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα.

Lafontaine J, 1961, *Το Βυζαντινό Γεράκι*, έκδοση του Συλλόγου των Απανταχού Γερακιτών, Αθήνα.

Lock P., 1998, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο 1204-1500*, μτφρ. Γ. Κουσούνελος, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα.

Λούβη-Κίζη, Α. 2004, «Το γλυπτό «προσκυνητάρι» στο ναό του Αγίου Γεωργίου του Κάστρου στο Γεράκι», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 25, 111-26.

Μουρίκη Ντ., 1971, «Αι διακοσμήσεις των τρούλων της Ευαγγελίστριας και του Αγίου Σώζοντος Γερακίου», *Αρχαιολογική Εφημερίς/ Χρονικά*, 2-3.

Μουτσόπουλος Ν., Δημητροκάλλης Γ., 1981, *Γεράκι. Οι εκκλησίες του οικισμού*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη.

Μπουρνιά-Σημαντώνη Ε., «Η Ανάδειξη Μνημείων και Χώρων ως Διαχείριση Αρχαιολογικού Έργου», στο: Ευ. Σημαντώνη-Μπουρνιά, κ.ά. (επιμ), *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας*, Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Παρασκευή, 9 Μαρτίου 2012, Αθήνα, 47-54.

Ντούρου-Ηλιοπούλου Μ., 2000, *Οι Βυζαντινοί στο Φράγκικο Πριγκιπάτο της Αχαΐας*, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν, Αθήνα.

Ντούρου-Ηλιοπούλου Μ., 2005, *Το Φράγκικο Πριγκιπάτο της Αχαΐας (1204-1432). Ιστορία, οργάνωση, κοινωνία*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Ευγγόπουλος Α., 1938, «Ανασκαφή εν Γερακίω», *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* 92, 108-114.

Ευγγόπουλος Α., 1937, «Η Προμετωπίς των Κωδίκων του Βατικανού 1162 και Παρισινού 1208», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τομ. ΙΓ, 166-167.

Πάντου Ευ. – Σπηλιοπούλου Ι. (υπό δημοσίευση), «Αποκατεστημένα μνημειακά σύνολα της Λακωνίας συμβουλευόνται το κοινό τους», στο: Μ. Ξανθοπούλου κ.ά. (επιμ.), *2ο Διεθνές Συνέδριο Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο (ΑΕΠΕΛ 2), Πρακτικά*, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα (Αμφιθέατρο της Σχολής «Νικόλαος Πολίτης»), 1-4 Νοεμβρίου 2017, Καλαμάτα.

Παπαγεωργίου Ι., 2007, *Τοιχογραφίες του 15ου αιώνα στο κάστρο Γερακίου Λακωνίας: ένα ζωγραφικό εργαστήριο της όψιμης παλαιολόγειας περιόδου στους ναούς της Ζωοδόχου Πηγής, των ταξιαρχών, του Προφήτη Ηλία και της Αγίας Παρασκευής*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης.

Παπαχατζής Ν. Δ., 1994, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Κορινθιακά και Λακωνικά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.

Πούλιος Ι., 2015, «Εισαγωγή», «Περιεχόμενο Διαχείρισης», «Τουρισμός, πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη», στο: Ευ. Μάσχα, Ι. Πούλιος, Μ. Αλιβιζάτου κ.ά., *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 15-17, 32-49, 103-115.

Σαββίδης Α., 2010, *Λεξικόν της Βυζαντινής Πελοποννήσου*, επιμ. Ν. Νικολούδης, Εκδόσεις Μυρμιδόνες, Αθήνα.

Σιμάτου Α. - Χριστοδουλοπούλου Ρ., 1989-1990, «Παρατηρήσεις στο Μεσαιωνικό Οικισμό του Γερακίου», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 15, 1-288.

Σπηλιοπούλου Ι., 2011, «Ο Καζαντζάκης, η Φραγκοκρατία στην Πελοπόννησο και το πρόβλημα της πολιτιστικής ταυτότητας του Νεοέλληνα μέσα από το έργο του Ταξιδεύοντα – Ο Μοριάς», στο: Δ.Γ. Μαργιπλής (επιμ.), *Πολιτισμός και Διαφορετικότητα. Εμείς και οι άλλοι*. Επιστημονική σειρά: Θεός - Άνθρωπος – Κοινωνία – 4, εκδοτικός οίκος Αντώνιος Σταμούλης, Θεσσαλονίκη, 173-223.

Spiliopoulou I., 2013, “The promotion of the cultural heritage of the Latin settlers in the island of Naxos through a proposed model of management. Acasestudy”, *Sustainable Development, Culture, Traditions Journal* 2, 32-50 / Σπηλιοπούλου Ι., 2013, «Η προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς των δυτικών εποίκων της Νάξου μέσα από ένα προτεινόμενο μοντέλο διαχείρισής της. Μία μελέτη περίπτωσης», *Περιοδικό Βιώσιμη Ανάπτυξη, Πολιτισμός, Παραδόσεις* 2, 34-54 (ηλεκτρονική δημοσίευση σε cd).

Σφηκόπουλος, Ι., 1968, *Τα κάστρα του Μορηά*, Αθήναι.

Τότσικας Α., 2008, *Ελληνική λαϊκή κληρονομιά*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα.

Χατζηασλάνη Κ., 2002, «Εκπαιδευτικές Μουσειοσκευές», στο: “Μουσείο- Σχολείο”, 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, Εκδόσεις ICOM, Ελληνικό Τμήμα.

Χριστοφιλόπουλος Δ., 2005, *Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλας.

Wace A. J., 1905, *Laconia: Frankish Sculptures*, Αθήνα: The Council, British School at Athens.

Wijngaarden G. J. van, 2006, «Γεράκι – Έκθεση μιας ανασκαφής», στο: *Γεράκι έκθεση μιας ανασκαφής – Gerakivoorbeeldvaneenopgraving – anexcavationdisplayed*, Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών σε συνεργασία με το Μουσείο AllardPierson, Άμστερνταμ (10 Μαρτίου – 15 Απριλίου και 27 Απριλίου – 18 Ιουνίου), Αθήνα, Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών.

Νόμος 3028/2002: ΦΕΚ Α' 153/28-6-2002.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<http://ayla.culture.gr/introduction/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

[https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription\[\]=00015&country\[\]=00240&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&inscription[]=00015&country[]=00240&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs) [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<https://ich.unesco.org/en/RL/tinian-marble-craftsmanship-01103> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<https://ich.unesco.org/en/RL/momoeria-new-year-s-celebration-in-eight-villages-of-kozani-area-west-macedonia-greece-01184> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://ayla.culture.gr/%CF%81%CE%B5%CE%BC%CF%80%CE%AD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

http://ayla.culture.gr/i_textni_tis_xerolithias/ [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<https://ich.unesco.org/en/convention> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://ayla.culture.gr/purpose/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://ayla.culture.gr/category/traditional-techniques/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Elias-Kai-Ellinikou-Ladiou/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Ydrokinisis/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Metaxis/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Mastixas/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Argyrotexnias/to-mouseio.aspx> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://epas-stemn.ark.sch.gr/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<https://www.fdlmes.gr/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://ifantagerakiou.blogspot.com/2013/01/blog-post.html> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://ayla.culture.gr/%CE%B7-%CF%85%CF%86%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CF%8D%CE%BB%CE%B1%CE%BE%CE%AE-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%84/> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

<https://www.archaiologia.gr/blog/photo/73289-2/> [ημ. πρόσβασης 11/2/2019].

<http://galaxy.hua.gr/~hp228314/argalios.html> [ημ. πρόσβασης 11/2/2019].

<https://www.bie-paris.org/site/en/1873-vienna> [ημ. πρόσβασης 11/2/2019].

http://karitsiotikanea.blogspot.com/2012/11/blog-post_7.html [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

<http://ifantagerakiou.blogspot.com/> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

<https://www.apela.gr/index.php?page=article&id=127300> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

http://ifenokilimi.blogspot.com/2016/01/blog-post_18.html [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

http://ayla.culture.gr/purpose/diadikasia_eggrafis/ [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

<http://ayla.culture.gr/2990-2/> [ημ. πρόσβασης 12/2/2019].

<http://politistikosgeron.blogspot.com/2018/07/blog-post.html> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://gymnasiogerakioy.blogspot.com/2017/09/blog-post.html> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://politistikosgeron.blogspot.com/2018/08/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<http://politistikosgeron.blogspot.com/2017/05/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<https://sites.google.com/site/politistikastoixeialakonias/our-company/kastralakonias/kastro-passaba> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=19756 [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=19759 [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

http://www.matia.gr/7/76/76_1_17.html [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<https://sites.google.com/site/tragoudiavn/home/pop> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

http://www.efrenlopez.net/web_grec/angnoticies.htm [ημ. πρόσβασης 8/8/2018].

<https://labyrinthmusic.gr/el/seminars/teachers/603-efren-lopez> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

<https://labyrinthmusic.gr/el/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικ. 1: www.google.gr

Εικ. 2: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 3: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 4: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 5: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 6: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 7: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 8: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 9: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 10: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 11: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 12: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 13: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 14: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 15: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 16: Φωτογραφία της συγγραφέως

Εικ. 17: Φωτογραφία της συγγραφέως

- Εικ. 18: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 19: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 20: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 21: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 22: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 23: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 24: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 25: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 26: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 27: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 28: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 29: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 30: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 31: Ελευθερίου 2015, 17
- Εικ. 32: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου
- Εικ. 33: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 34: Φωτογραφία της συγγραφέως
- Εικ. 35: <https://kilimiblog.wordpress.com/2015/12/21/geraki-lakonias-ifanta-kilimia/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019]
- Εικ. 36: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 37: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 38: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 39: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 40: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 41: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 42: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 43: http://karitsiotikanea.blogspot.com/2012/11/blog-post_7.html [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].
- Εικ. 44: Από το αρχείο της κας Σταματοπούλου.
- Εικ. 45: Από το αρχείο της κ. Σταματοπούλου.
- Εικ. 46: <http://ifantagerakiou.blogspot.com/> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].
- Εικ. 47: <https://www.apela.gr/article/127300/giortasan-sto-geraki-tis-europaikis-imeres-politistikis-klironomias> [ημ. πρόσβασης 10/2/2019].
- Εικ. 48: www.google.gr
- Εικ. 49: www.google.gr

Εικ. 50: www.google.gr

Εικ. 51: www.google.gr

Εικ. 52: www.google.gr

Εικ. 53: www.google.gr

Εικ. 54: www.google.gr

Εικ. 55: www.google.gr

Εικ. 56: www.google.gr

Εικ. 57: www.google.gr

Εικ. 58: www.google.gr

Εικ. 59: www.google.gr

ΕΙΚΟΝΕΣ



Εικ1: Το Γεράκι από τα ανατολικά



Εικ. 2: Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, εντός του οικισμού



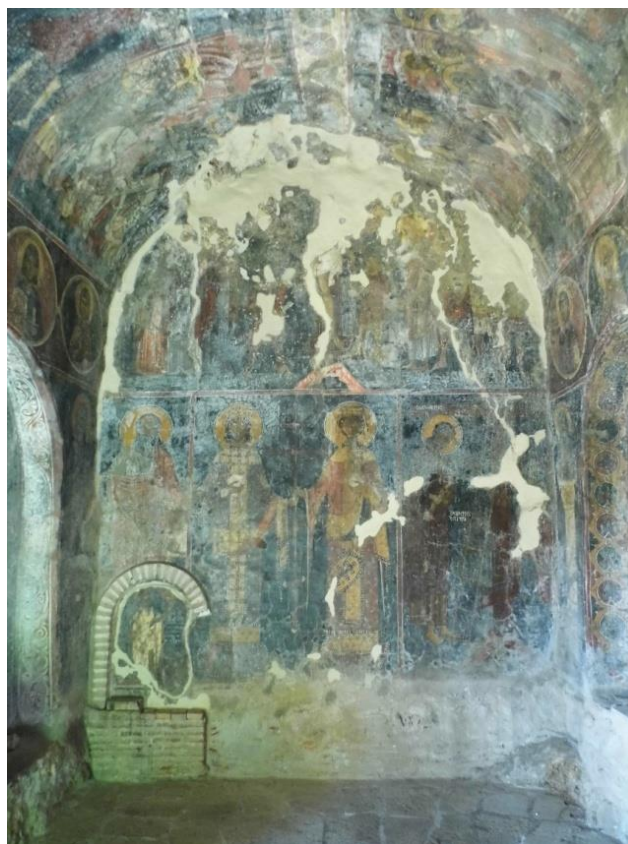
Εικ. 3: Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, η είσοδος του ναού



Εικ. 4: Ένα από τα θραύσματα του Διοκλητιάνιου Διατάγματος στην είσοδο του ναού



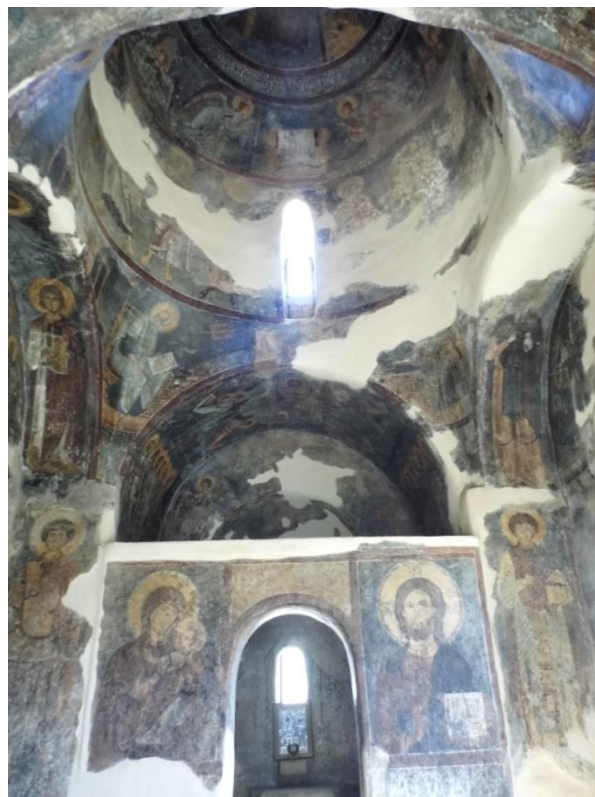
Εικ. 5: Τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού του Αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου



Εικ. 6: Τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού του Αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Δ τοίχος. Κάτω αριστερά διακρίνεται ο κήτορας του ναού



Εικ. 7: Ευαγγελίστρια



Εικ. 8: Ευαγγελίστρια, το εσωτερικό του ναού



Εικ. 9: Ευαγγελίστρια, ο τρούλος του ναού



Εικ. 10: Άγιοι Θεόδωροι



Εικ. 11: Αγιοι Θεόδωροι



Εικ. 12: Άγιος Σώζων



Εικ. 13: Άγιος Σώζων



Εικ. 14: Άγιος Νικόλαος



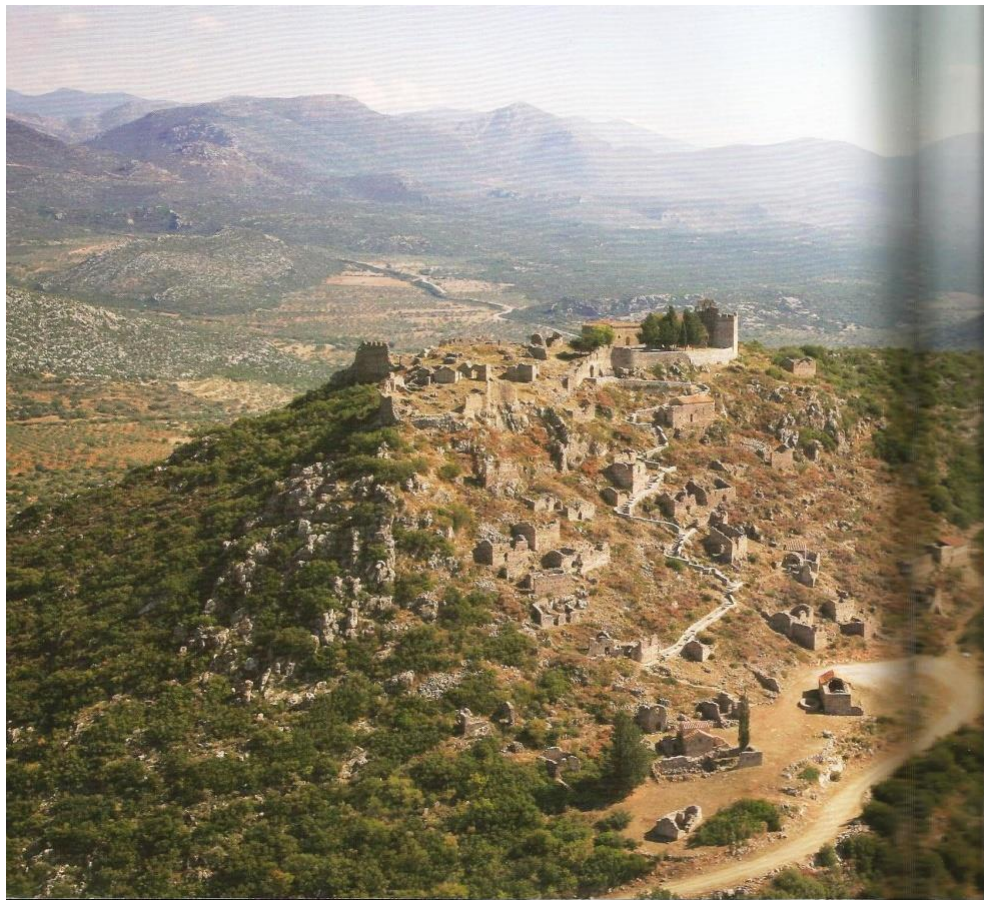
Εικ. 15: Άγιος Νικόλαος



Εικ. 16: Άγιος Αθανάσιος



Εικ. 17: Άγιος Αθανάσιος



Εικ. 18: Το Κάστρο του Γερακίου



Εικ. 19: Αγία Παρασκευή



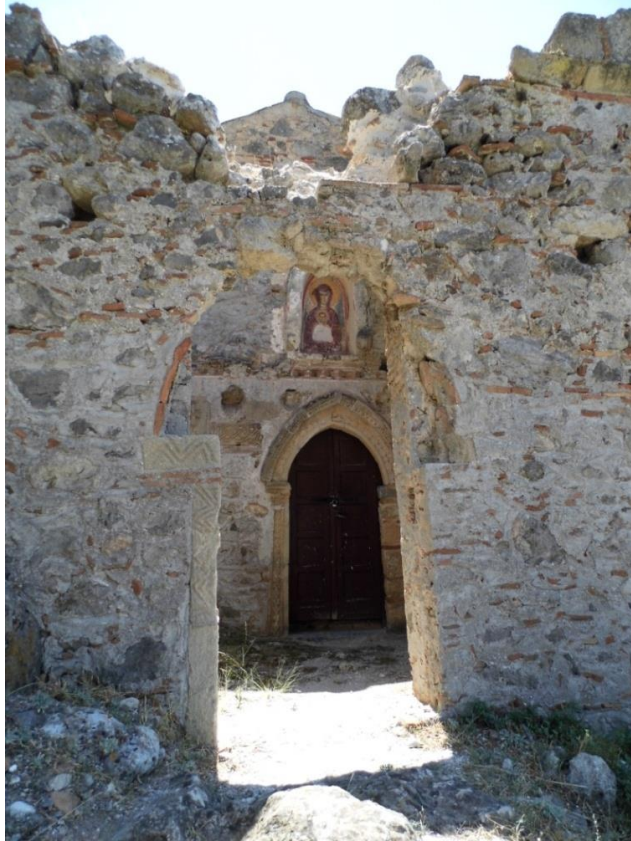
Εικ. 20: Αγία Παρασκευή, η παράσταση των κτητόρων στον Δ τοίχο του ναού



Εικ. 21: Αγία Παρασκευή, το πώρινο εικονοστάσι στο εσωτερικό του ναού



Εικ. 22: Αγία Αικατερίνη



Εικ. 23: Ζωοδόχος Πηγή



Εικ. 24: Ζωοδόχος Πηγή, το εσωτερικό του ναού



Εικ. 25: Ζωοδόχος Πηγή. Η παράσταση του Ελκόμενου Χριστού στον Δ τοίχο



Εικ. 26: Ζωοδόχος Πηγή. Η παράσταση του φτερωτού Προδρόμου στον Ν τοίχο



Εικ. 27: Η πύλη του κάστρου



Εικ. 28: Ο ναός του Αγίου Γεωργίου



Εικ. 29: Το πώρινο αρκοσόλιο, εντός του ναού του Αγίου Γεωργίου



Εικ30: Η είσοδος από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό του Αγίου Γεωργίου με το ανάγλυφο διακοσμητικό σε σχήμα ζατρικίου



Εικ. 31: Ευρήματα εξαρτημάτων υφαντικής, που βρέθηκαν σε πρόσφατες ανασκαφές στο Κάστρο του Γερακίου



Εικ. 32: Υφαντά ταγαράκια της κας Χρυσούλας Σταματοπούλου



Εικ. 33: Όρθιος αργαλειός



Εικ. 34: Μικρός όρθιος αργαλειός



Εικ. 35: Το παλαιότερο υφαντό του 1686



Εικ. 36: Κιλίμι με σχέδιο «Καλλιγραφία»



Εικ. 37: Κιλίμι με σχέδιο «Αμπελακιώτικο»



Εικ. 38: Κιλίμι με σχέδιο «Μαργαρίτα»



Εικ. 39: Σχέδιο «Σκυριανό παραβάκι»



Εικ. 40: Σχέδιο «Μαίανδρος»



Εικ. 41: Κιλίμι διακοσμημένο με το «Δέντρο της Ζωής»



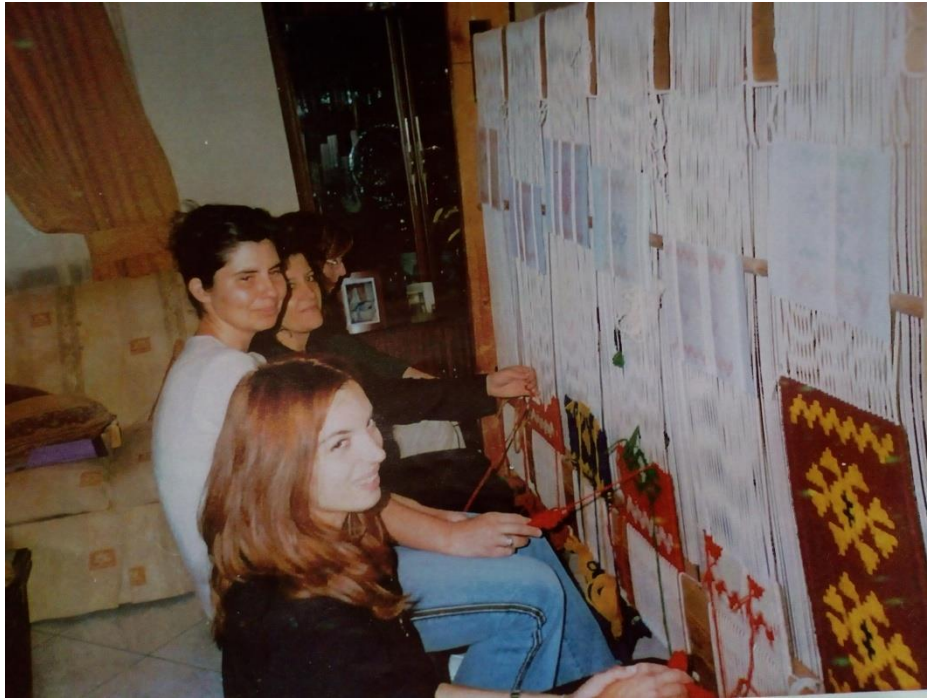
Εικ. 42: Ο εκθεσιακός χώρος της «Εργάνης»



Εικ. 43: Από τη συμμετοχή της κας Σταματοπούλου στην έκθεση καλλιτεχνών στο Φουγάρο



Εικ. 44: Διδάσκοντας την τέχνη της υφαντικής



Εικ. 45: Διδάσκοντας την τέχνη της υφαντικής



Εικ. 46: Από την επίσκεψη της Γερμανίδας Δημάρχου στην υφάντρα κα Σταματοπούλου



Εικ. 47: Από την έκθεση των κιλιμιών στις Ημέρες Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς

"Αρχαιολόγοι για μια μέρα"

Εκπαιδευτικό - πρόγραμμα - βιωματικό εργαστήριο
(Για μικρά και μεγάλα παιδιά.....)

Γεράκι, 18 Ιουλίου 2018, ώρα 5.30 - 8.30 μμ

Στο Εργαστήριο της ομάδας των Ολλανδών Αρχαιολόγων.

Διοργάνωση: Πολιτιστικός Σύλλογος Γερουδρών - Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών
με την ευγενική άδεια και συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας

Εικ. 48: Αφίσα του εκπαιδευτικού προγράμματος: «Αρχαιολόγοι για μία ημέρα»



Εικ. 49: Αφίσα από τις εκδηλώσεις για τις Πράσινες Πολιτιστικές Διαδρομές



Εικ. 50: Αφίσα από τις Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς



Εικ. 51: Κάστρο της Μονεμβασιάς



Εικ. 52: Το Κάστρο της Μονεμβασιάς



Εικ. 53: Το Κάστρο του Μυστρά



Εικ. 54: Το κάστρο του Πασσαβά στη Λακωνία



Εικ. 55: Το κάστρο της Καλαμάτας



Εικ. 56: Το κάστρο του Μίλα στον Μελιγαλά



Εικ. 57: Το κάστρο της Μεθώνης



Εικ. 58: Το κάστρο Χλεμούτσι στην Ηλεία



Εικ. 59: Το κάστρο της Καρύταινας στην Αρκαδία